

GODIŠNJAK ZA SOCIOLOGIJU

Elektronsko izdanje

<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju>

<https://doi.org/10.46630/gsoc.30.2023>

Ovaj broj časopisa Godišnjak za sociologiju (XIX/30, 2023) objavljuje se uz finansijsku pomoć Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

PERIODIKA
Serija: Godišnjaci

Koordinatorica Izdavačke delatnosti
Doc. dr Sanja Ignjatović

Redakcija Godišnjaka za sociologiju:
Doc. dr Miloš Jovanović, urednik
Prof. dr Dragan Todorović
Doc. dr Dragan Stanojević
Prof. dr Dušan Ristić
Doc. dr Nemanja Krstić
Doc. dr Jelena Božilović
Aleksandra Nikolajević
dr Dušan Milenković
Vuk Dinić, sekretar

Međunarodni uređivački odbor:
Andrea Cerroni, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale,
L'Università di Milano-Bicocca
Miran Lavrič, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru
Honorata Jakubowska, Wydział Socjologii, Uniwersytet im.
Adama Mickiewicza w Poznaniu
Bojan Bilić, Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali, Università di Bologna
Željka Zdravković, Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru
Калоян Методиев, Институт за стратегии и анализи, София
Roberto Corradore, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale, L'Università di
Milano-Bicocca

Adresa:
Filozofski fakultet u Nišu
Ćirila i Metodija 2
18000 Niš

Copyright© Filozofski fakultet u Nišu

Od 2005. do 2011. Godišnjak za sociologiju je izlazio jednom godišnje. Od 2012.
godine objavljuju se dve sveske godišnje.

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

UDK 316

ISSN 1451-9735

GODIŠNJAK ZA SOCIOLOGIJU

XIX/30 (2023)

Niš, 2023.

PERIODICALS

Series: Annuals

Head of Publishing:

Assistant Professor Sanja Ignjatović, PhD

Editorial Board:

Miloš Jovanović, Editor

Dragan Todorović

Dragan Stanojević

Dušan Ristić

Nemanja Krstić

Jelena Božilović

Aleksandra Nikolajević

Dušan Milenković

Vuk Dinić, Secretary

International Editorial Board:

Andrea Cerroni, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale,

L'Università di Milano-Bicocca

Miran Lavrič, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

Honorata Jakubowska, Wydział Socjologii, Uniwersytet im.

Adama Mickiewicza w Poznaniu

Bojan Bilić, Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali, Università di Bologna

Željka Zdravković, Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru

Калоян Методиев, Институт за стратегии и анализи, София

Roberto Corradore, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale, L'Università di

Milano-Bicocca

Address

Faculty of Philosophy, Niš

18000 Niš

Ćirila i Metodija 2

Copyright© Filozofski fakultet u Nišu

From 2005 to 2011 Sociological Annual was published once a year.

Since 2012 two volumes are published annually.

SADRŽAJ

ČLANCI

Марија Голубовић ПРАКСЕ ИНТИМНОСТИ ДЕЦЕ У ПОРОДИЧНОМ ДОМУ	11
--	----

ТЕМАТ: СОЦИЈАЛНИ РАД И СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА У SVETLU SAVREMENIH IZAZOVA

Љилјана Скrobiћ и Бојана Пucareвић UVOD GOSTUJUĆIH UREDNICA	29
--	----

Vesna Šučur Janjetović i Andrea Rakanović Radonjić KRITIČKA ANALIZA TRENDOVA I IZAZOVA U OBRAZOVANJU SOCIJALNIH RADNIKA I IZVOĐENJU PRAKSE	33
--	----

Љилјана Скrobiћ, Nenad Stanojević i Bojana Pucarević PERCEPCIJA STUDENATA I STUDENTKINJA O PROFESIJИ SOCIJALNOG RADA	49
--	----

Violeta Marković, Gordana Marčetić Radunović, Tamara Gačević STAVOVI SOCIJALNIH RADNIKA U SRBIJI O PERSPEKTIVAMA RAZVOJA PROFESIJE I UNAPREĐENJA POLOŽAJA SOCIJALNIH RADNIKA KROZ STRUKOVNA UDRUŽENJA	63
--	----

Sunčica Dimitrijska IZAZOVI VOĐENJA SLUČAJA U SOCIJALNOM RADU	79
--	----

Milica Stojanović SINDROM PROFESIONALNOG SAGOREVANJA KOD SOCIJALNIH RADNIKA I ZNAČAJ MENTALNOG ZDRAVLJA POMAGAČA	93
--	----

PREVODI

Nonka Bogomilova RELIGIJA U TEORIJSKOM POLJU MODERNIH BALKANSKIH ISTRAŽIVAČA (KONTEKST RASPADA BIVŠE JUGOSLAVIJE)	111
---	-----

UPUTSTVO AUTORIMA	129
-------------------------	-----

CONTENTS

ARTICLES

Marija Golubović PRACTICES OF INTIMACY OF CHILDREN IN THE FAMILY HOME	11
--	----

THEME OF THE ISSUE: SOCIAL WORK AND SOCIAL POLICY IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Ljiljana Skrobić and Bojana Pucarević GUEST EDITORS' INTRODUCTION	29
--	----

Vesna Šućur Janjetović i Andrea Rakanović Radonjić THE CRITICAL ANALYSIS OF TRENDS CHALLENGES OF SOCIAL WORK FIELD EDUCATION	33
--	----

Ljiljana Skrobić, Nenad Stanojević and Bojana Pucarević STUDENTS' PERCEPTION OF THE PROFESSION OF SOCIAL WORK ...	49
--	----

Violeta Marković, Gordana Marčetić Radunović, Tamara Gačević ATTITUDES OF SOCIAL WORKERS IN SERBIA ON THE PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSION AND IMPROVEMENT OF THE POSITION OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL ASSOCIATIONS	63
---	----

Sunčica Dimitrijoska CHALLENGES OF CASE MANAGEMENT IN SOCIAL WORK	79
--	----

Milica Stojanović BURN OUT SYNDROME IN SOCIAL WORKERS AND THE IMPORTANCE OF MENTAL HEALTH IN PROFESSIONAL HELPERS	93
---	----

TRANSLATIONS

Nonka Bogomilova RELIGION WITHIN THE THEORETICAL FIELD OF CONTEMPORARY BALKAN SCHOLARS (IN THE CONTEXT OF THE COLLAPSE OF THE FORMER YUGOSLAVIA)	111
---	-----

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	129
--------------------------------	-----

ČLANCI

ARTICLES

Practices of Intimacy of Children in the Family Home*

Marija Golubović

Abstract

As the family home is a gathering place for the whole family and as it best expresses the ways of family communication, family cohesion, solidarity and the routine of family life, it is the family home that can reveal more about the practices of intimacy. The subject of this paper is the intimacy practices of children in the family home with the aim of revealing the influence of the spatial organization of the family home on the relationships between family members and intra-family dynamics. The basic research questions concerned the personal perception of intimacy, the ways of its manifestation, the experience of home and the relationship between personal and shared space, as well as the connection between space and emotions, which was contributed by the method of emotional maps.

Key words: practices of intimacy, family home, children

Праксе интимности деце у породичном дому

Дефинисање интимности

Реч интимност потиче од латинске речи *intimus* која се користи да означи особу са којом постоји најдубљи, најповерљивији и најприснији однос (Богдановић и Ристић, 1996). Концепт интимности првенствено се односи на начине на које су изграђене блиске везе између појединаца као и на квалитет тих веза. Постоје различита тумачења интимности у зависности од контекста у коме се интимност јавља. Интимност се перципира као особина дијадног односа и испољава се кроз тенденцију откривања себе другоме кроз успостављање везе са њим (Czyzowska et al. 2019). Интимност подразумева блиске везе између појединаца, било да их они субјективно доживљавају као такве, било да су оне друштвено препознате као интимне (Jamieson, 2011). Социјални психолози истичу да човек, када задовољи основне физиолошке потребе, тежи задовољењу потреба за љубављу, наклоношћу и припадањем. Човек жуди да има добре односе са другим

* Corresponding author: marija.96g@gmail.com

Please cite as: Golubović, M. (2023): „Prakse intimnosti dece u porodičnom domu“. Godišnjak za sociologiju vol.19(30): 11 – 26

људима, да има своје место у својој породици и у групама којима припада и управо та жудња је оно што га подстиче да ствара интимне везе (Маслов, 1976). Да би се појединац осећао остварено и достојанствено неопходно је да задовољи потребу за интимношћу која представља вишедимензионални конструкт и која се мора сагледавати из више перспектива (Gaia, 2002). Интимност се састоји из најмање три различите димензије које не морају нужно да коегзистирају у свим интерперсоналним везама, али које, када се јављају истовремено, чине суштину онога што се сматра интимношћу и суштину оних веза које се могу дефинисати као интимне. Дејвид Морган, бавећи се праксама интимности у оквиру породице дефинише три димензије интимности као: физичку интимност, емоционалну интимност и интимно познавање између актера интимног односа (Morgan, 2009). Када говори о физичкој интимности Морган напомиње да се не ради о простом физичком испољавању сексуалности. Физичка интимност укључује бригу, заштиту и све физичке контакте попут држања за руке или начина додиривања који указују на блискост између две особе. Друга, емоционална, димензија интимности је комплекснија. Емоционална интимност обухвата размену јаких емоција различитог квалитета између две особе укључене у интимни однос, али и препознавање својих сопствених емоционалних потреба као и разумевање туђег емоционалног понашања чак и без вербалне комуникације. Емоционална интимност сматра се једном од кључних потреба без чијег задовољења није могућ правилан развој људског бића. Овај облик интимности представља незаобилазно искуство и „лепак“ било ког интимног односа (Gaia, 2002). Последња, трећа димензија, названа интимно познавање између актера интимног односа, условљена је флуидним границама између јавног и приватног. Интимно познавање између појединца састоји се од свега онога што актери интимног односа знају једно о другом, а што је другима изван тог односа непознато или се са њима о томе не говори (Morgan, 2009). Поверење се заснива на уверењу да друга особа неће открити другима оно што јој је поверено и да неће износити детаље свог интимног односа појединцима изван тог односа. Брачне везе и везе на релацији родитељи–деца садрже елементе све три димензије. Треба истаћи да је код веза на релацији родитељи–деца искључена сексуална физичка интимност, а када је реч о брачним везама које подразумевају присутност све три димензије интимности више је реч о идеалним конструкцијама брачних односа него о реално постојећем феномену.

Породични дом

Породични дом представља место становања, али и сплет образаца комуникације, интеракције и образаца поимања простора и времена. Поред тога, рефлектује и културне или етничке особености групе којој они, који у том дому живе припадају, осликава њихове начине понашања, однос према животној средини, простору и времену (Esen, 2019). Дом је простор у коме се појединци осећају слободно да изразе своју личност и своје особености. Сама кућа, енте-

ријер, начин на који је искоришћен простор представљају одраз личности појединца или идентитета породице (Mallett, 2004). Дом, какав нам је данас познат и какав је уобичајен на Западу, није постојао одувек, а понајмање у данашњем облику. Поистовећивање породице и породичног дома је релативно нов феномен који се у Европи и Америци јавља од краја 18. века када долази и до промена у начинима живота породица. Концептуални развој дома био је праћен развојем породице као приватне јединице и од средине 19. века дом постаје простор са физичким и симболичким особеностима. Најзначајније за трансформацију из куће у дом је управо њено симболичко и просторно одвајање од спољашњег света (Cheal, 2008). Породични дом је простор у коме се одвија брачни и породични живот па, сходно томе, представља феномен чијим се проучавањем може стећи увид у приватизацију породичног простора и просторну поделу породичних улога. Стамбени простор може имати различита значења за оне који у њему живе. У том простору може да варира степен приступа и да постоји успостављен систем граница (Dermott and Seymour, 2011). Породични дом никако не треба сматрати јединственом целином. Сваки члан породице жели да у свом дому има простор који може сматрати само својим, али исто тако неопходно је и постојање заједничких просторија које су доступне свим члановима породице, које се заједнички користе и које су средиште породичног живота и породичних пракси.

Проблем са оваквом поделом простора настаје онда када има више чланова домаћинства него што има просторија, па се неретко и заједничке просторије претварају у нечији лични простор (Крстић, 2017). У таквим ситуацијама одрасли и деца деле собу или родитељи дневну собу користе као спаваћу. Активности попут спавања или учења захтевају потпуну приватност у односу на активности као што је ђаскање са другим члановима породице, играње друштвених игара или заједничко гледање телевизије па самим тим постојање засебних просторија има и врло практичну функцију. Да би физичка структура дома омогућила солидарност породице, али и задовољење појединачних потреба чланова породице за институцијама изван куће и породице, неопходно је да, поред простора који служи за заједничке активности свих чланова породице, постоји и простор који ће сваком од чланова омогућити приватност (Riemer, 1943).

Свако домаћинство има своје поделе које се заснивају како на идејама и уверењима, тако и на родној, полној и старосној структури (Gittins, 1993). Деца су упркос постојању њихових личних просторија под сталним надзором родитеља; кухиња је простор, традиционално, резервисан за жене, а спаваћа соба је најинтимнији сегмент породичног дома. Сам стамбени простор је предмет непрестаног нормирања и, иако представља најинтимнију и најприватнију страну породице, истовремено зависи и од јавне сфере (Segalen, 2006). Нове идеје и праксе могу бити успостављене у породици, али оне су готово увек модификоване тако да одговарају владајућој структури друштва и посредоване су културом и традицијом тако да не буду супротстављене владајућим нормама (Furstenberg, 2019).

После Првог светског рата развио се широк покрет који се тичао уређења ентеријера и који је тежио да наметне нове норме. Многе до тада уобичајене

навике, попут заједничког коришћења истог кревета од стране неколико чланова породице или заједничког коришћење купатила са још неколико породица, постале су неприхватљиве (Segelan, 2006). Постало је неопходно да се посао планирања и уређивања породичног дома усклади са савременим породичним трендовима и њиховим разумевањем. Неопходно постаје и да рутина и приватни живот модерне породице буду уклопљени у физички простор у коме породица живи (Riemer, 1947). Промена организације породичног простора је одражавала ново схватање односа јавности и приватности у њему, па је добра организација простора требало да омогући адекватну и функционалну циркулацију у простору. Постојање узајамног дејства између јавног и приватног у породичном дому је толико фундаментално да управо оно обликује архитектонске норме изградње породичног дома. Јавна сфера не почиње, нити се завршава на улазним вратима (Gabb, 2008). Границе између приватног и јавног нису строго одређене већ долази до преплитања ове две сфере, а оно што представља спону између јавне и приватне сфере су улазна врата, прозори и дворишта или баште (Morgan, 1996 према: Gabb, 2008). Често је простор и полуприватан, попут купатила, које пружа интимност онда када је онај ко га користи у њему и када су врата закључана. Такође је и простор за интимност када служи за активности попут заједничког туширања партнера. Упркос томе, купатило је ретко искључиво приватан простор зато што се уступа на коришћење и гостима који нису чланови породице онда када су у посети (Gabb, 2005).

Идеалан распоред просторија би био онај који омогућава да се не нарушава приватност, односно да се од главног улаза може доћи директно до сваке собе у кући и то без проласка кроз друге просторије. Спаваћа соба и купатило не би требало да буду одвојени, нити би кухиња и трпезарија требало да буду превише удаљене како би се избегао напор и невоље око „саобраћаја и транспорта“ у кући (Riemer, 1943). Спаваће собе представљају најинтимнији простор у породичном дому и углавном су уређене тако да представљају одраз личности онога коме та соба припада. Насупрот спаваћој соби, дневна соба представља простор који дели више људи и која служи за презентовање породице другима. Због тога се у дневној соби често налазе најбољи комади намештаја, успомене, уметничка дела и породичне фотографије (Cooper, 1974). Две стратегије се користе за постизање веће интимности у породичном дому – просторна или временска сегрегација. Приватност се деци обезбеђује кроз просторну сегрегацију која подразумева постојање мултифункционалних дејских соба које им пружају простор за игру, учење, у којима се налазе њихове играчке и које су опремљене рачунарима и телевизорима. Родитељи и даље, најчешће, деле спаваћу собу и реткост је да имају посебан радни или било какав простор за себе. Важно је напоменути да, иако је друштвено пожељно да свако дете има своју собу, или да одрасли и деца не деле собу то, некада, из економских разлога није изводљиво (Madigan and Munro, 1999).

Методологија истраживања

Истраживање пракси интимности деце у нуклеарној породици конципирано је као квалитативно истраживање. Основне методе биле су: полуструктурисан интервју и метод емоционалне мапе. Полуструктурисан интервју је одабран као основни метод због своје отворености и флексибилности које омогућавају да се дође до значајних података о теми. Сачињен је водич за интервју како би се поставила најважнија питања, али како би остало простора и за слободно изношење мишљења учесника истраживања. Интервју је структурисан тако да садржи 4 теме за разговор: доживљај интимности и личног простора, породичне праксе, однос са родитељима и однос са братом/сестром, за оне испитанике који имају сроднике. Методом емоционалних мапа проширена је и појашњена грађа добијена интервјуом. Након транскрипције интервјуа урађено је отворено кодирање како би се кодови конструисали на основу материјала, без претходног кодног система. Процес кодирања обављен је преко програма за анализу квалитативних података QDA Miner.

Метод емоционалне мапе представља квалитативну методу која је преузета из студије *Behind Closed Doors* (Gabb, 2006). Овај метод омогућава просторно представљање породичних интеракција и даје увид у динамику породичних односа. Сваки учесник истраживања прави своју емоционалну мапу тако што скицира план своје куће и распоред соба са неким од кључних елемената попут трпезаријског стола, софе у дневној соби, кревета у спаваћој соби и сл. Затим сваком од укућана, укључујући и себе, додељује емотикон одређене боје. Задатак учесника је да распореди те емотиконе по сликовном приказу породичног дома при чему сваком од емотикона у боји укућана додељује једну од емоција (туга, бес, љубав и срећа) која се код њега испољава кроз интеракцију са другим чланом или члановима породице на одређеном простору у породичном дому. Примена ове методе омогућава да се стекне увид у утицај просторне организације породичног дома на перцепцију интимности и на унутарпородичну динамику.

У истраживању је коришћен пригодан узорак јер су учесници бирани према доступности и спремности да учествују у истраживању. Популацију су чинили млади, односно деца из нуклеарних породица старости од 17 до 27 година. У случајевима када су учесници имали сроднике и они су учествовали у истраживању. Узорак чини 15 учесника из 9 нуклеарних породица: у 4 случаја имамо јединце, у по једном близанце и близанце са старијом сестром, један случај браће и два случаја брата и сестре. Обављено је 15 полуструктурисаних интервјуа и нацртано исто толико емоционалних мапи.

Резултати истраживања

Када је реч о доживљају дома код учесника је доминантан романтичарски наратив у коме дом представља место које пружа слободу, љубав, заштиту и топлину.

Емилија: За мене дом представља место где се осећам најсигурније. Простор где сам окружена драгим људима, где сам одрасла, где се осећам слободно и могу да будем управо оно што јесам и да таква будем прихваћена. Зона комфора на коју сам навикла, за коју ме веже мноштво успомена. Место где припадам.

Клара: Дом је за мене осећај сигурности, породица... Место где могу кроз да се „оголим“, да будем ја. И место где сам свакако најсрећнија и где се увек осећам мирно, спокојно, ушушкано и заштићено.

На питање да ли дом повезују са физичким простором који га чини или са осећањима која пружа одговори учесника се деле у две групе. Прву групу чине они који дом повезују искључиво са осећањима која пружа.

Интервјуер: Која ти осећања изазива реч дом?

Емилија: Па прво неко природно, позитивно осећање, да дом припада нама и ми њему. Онда мир, спокој, радост, љубав, пожртвованост, али и чежњу када сам удаљена.

Аћим: Осећања нормално, простор је само простор.

Другу групу чине учесници који сматрају да, када је реч о дому, не треба одвајати простор који га чини и осећања која пружа, али наглашавају да предност ипак дају осећањима. За Милоша дом представља, пре свега, место где је његова породица.

Милош: Па, и са једним и са другим. Мислим, дом као дом јесте простор, као што сам рекао, кућа или стан где живи породица. Не мора то да буде где првобитно живиш. Ти сад можеш да одеш било где, па сад, оно, опет је дом тамо где је породица.

Клара: Па, прво ми је пало на памет са осећањима која пружа, али морам себе половично да демантујем зато што је то мени повезано. Простор, ту су неке ствари, ситнице у дому које имају неку нашу породичну тежину, али... Наравно да и осећај који он пружа, али мени то иде једно уз друго. Волим свој дом као такав, а волим га и због тога што ми даје тај осећај који сам мало пре поменула. Али свакако да то не би било то без неких ту ситница, углова, ћошкова, неких соба или нешто слично. Тако да мени то једно без другог не може, али ако бих морала да одаберем онда би свакако био осећај који пружа.

Поред заједничких просторија које су доступне свим члановима породице, свако од учесника жели да у свом дому има и простор који може сматрати само својим. Важност личног простора потврђују искази учесника, али важност коју придају личном простору варира у зависности од тога да ли је реч о учесницима који су јединци или имају брата или сестру. Аћим, који је јединац на сликовит и духовит начин описује колико је њему важан његов лични простор.

Интервјуер: Ти си јединац, колико ти је важан твој лични простор?

Аћим: Не да је важан, него је ограђен и обезбеђен. Мој лични простор је, како да опишем, тврђава, замак, било који ограђен простор са капијом и стражом. Или Хогвортс за време напада Волдеморта са оном враџином кроз коју ништа не пролази.

Интервјуер: Твоји родитељи, да ли смеју нешто да дирају у твојој соби?

Аћим: У моју собу се не улази без куцања, значи не.

Клара која је делила собу са старијим братом и Реља, који је делио собу са братом близанцем, истичу како им, управо због тога, лични простор и није превише важан.

Клара: Па с обзиром на то да сам неких... Сад ћу ти тачно рећи, 14, да, 14 година делила собу с братом није ми важно зато што су то моји људи, моји најближи. Апсолутно ми није важно. То једино осећам сада, када дођем из Београда где живим сама и кад дођем кући фали ми, али можда на 15 минута дневно да будем мало сама, али то ипак није мој лични простор... Могу било где у стану да будем мало сама. То јако кратко траје, али ми није битно да имам свој лични простор.

Реља: Па, сад, ето, ја имам брата близанца. Ми, ето, имамо 20 година и увек смо и били у истој соби. Чак смо и у дому (студентском) у истој соби и некако немам тај осећај који, ето, видим код других другара којима је битно да имају баш своју собу која је само за њих, у коју нико неће да уђе тако, одједном. Ми смо навикли, ја и брат, увек да смо заједно.

Павле и Милош су из четворочланих породица које су живеле у кућама од око 50-ак квадрата. Павле је делио собу са братом близанцем, а Милош са млађом сестром. Родитељи и једног и другог су дневну собу користили као свој лични простор па обојица објашњавају да нису имали навику да куцају због такве просторне организације живота у породичном дому.

Павле: Нисам куцао зато што је ето, мала кућа. Није велика да има много соба, па су једни тамо, други овамо. Чује се све.

Милош: Мислим, тако смо живели да, оно, стан где није то неки велики простор или било шта да ти сад можеш да будеш толико опуштен. Не знам шта је Клара причала (смех), али две собе и сад, увек је све то, врата отворена. Мислим, као има собе чисто, оно, фигуративно. Овако нема.

Нико од учесника који имају брата или сестру није истакао да је очекивао од других укућана да куцају пре уласка у њихову собу. Чак и неки испитаници који су јединци истичу да су од родитеља очекивали да куцају једино ако имају посету. Објашњавају да је то просто ствар навике, коју нису развили, или да нису очекивали да се куца због просторне организације породичног дома.

Емилија: Не очекујем (да куцају) зато што немају навику да улазе често, осим ако им нешто баш не треба. А куцање практикујемо онда када ми је друштво ту или тако нешто. Имају поштовања, не досађују, не упадају често, да тако кажем, у собу. Осим кад им нешто треба, јер знају да или нешто радим или желим да будем сама, тако да поштују то доста.

Реља: Не, то код нас није била пракса никада. Мислим, нама је соба повезана са сестрином собом и врата су увек била отворена. Осим сад, јер смо изоловани због короне пошто се ми највише крећемо. Али не, никада, код нас се никада није куцало кад се улази у нечију собу.

Милош: Нисам очекивао да куцају.

Интервјуер: Уопште?

Милош: Па нисам. Искрено, зато што, сад 'ајде да смо браћа или, типа, две сестре или тако нешто, па онда океј. Зато што другачије ствари се причају, разумеш, кад су две сестре, два мушкарца и све то. 'Ајде па да сам сам па и да очекујем, али овако смо брат и сестра...

Иста ситуација је и са поштовањем интима родитеља од стране деце. Ни код деце не постоји навика да куцају пре уласка у родитељску собу, али налазе друге начине да поштују интиму својих родитеља.

Емилија: Упадам као разбојник, ако ћемо искрено (смех). Не, не куцам. Осим кад знам да одмарају. Једино у тим ситуацијама.

Милош: Па, мислим, исто је. Није било ни код њих то неко куцање или било шта.

Павле: Углавном ако спавају, на пример, ја нисам куцао, али кажем: „Мама! Тата! Еј, спавате ли? Треба ми ово, треба ми оно...“.

На тему односа између личног и заједничког простора се надовезује разговор о интимности. Занимљиво је да учесници интиму повезују управо са постојањем личног простора који суштински представља предуслов за постојање интима. Дакле, испитаницима је битно да имају свој лични простор како би део своје интима сачували од осталих укућана.

Сања: Интимност је могућност да задржиш неку информацију само за себе, да имаш време које посветиш себи...

Мартин: Да имам своје парче, део собе који је намењен само мени или, не знам, да имам свој стан где бих био сам са собом кад год пожелим и колико дуго желим.

Милица: Па не знам, тај неки кутак. Простор за себе, па ти сад ту ради шта ти је воља. Али то твоје не мора да буде лично твоје, али да се поштује да је твоје.

Одговарајући на питање како исказују наклоност учесници наводе да физичку интимност испољавају загрљајем или успутним додиром, док се код емоционалне интимности највише истиче разумевање за емоционално понашање и потребе других чланова породице. Ипак, учесници су склонији исказивању емоционалне интимности и то преко спремности да саслушају другу страну, да је похвале или јој покажу разумевање.

Сања: Исказујем тако што сам увек спремна да саслушам, посаветујем, ослушкујем потребе те особе, трудим се да је изненадим нечим што воли...

Касја: Загрљај из чиста мира и можда комплимент, то је то.

Клара: Имамо болесно стрпљење. Значи, ето, само то ћу да издвојим, јер је то, оно... Значи, тачно осетимо кад је неко нервозан, забринут и имамо доста стрпљења. Некад кад нас нешто изнервира и када би викали на неког другог, ако видимо да он није сав свој онда као то занемаримо.

Када дају одговор на питање шта им је најбитније да би могли да се пове-ре некој особи учесници су истакли да им је најбитније да јој верују, да је добро познају и да су уверени да она неће оно што јој је речено делити са другима изван тог односа.

Милош: Па шта је најбитније? Мислим, не може то одмах чим се упознаш са особом да нешто ту јој се повериш. Него видиш једноставно размишљање, неке поступке, да ли сачува неке тајне. Нормално, ту имаш скривене као неке тајне, мислим измишљене, па ти сад видиш да л' тај неко стварно чува тајне или не.

Неда: Да зна да чува тајну, да је искрена, да поштује то што сам њу изабрала да јој кажем нешто што је важно мени и да знам да ће то да остане између нас.

Разговори, као и емоционалне мапе, су показали да, када је реч о свађама у смислу просторне заступљености у породичном дому, да је то свакако купатило, односно простор који је специфичан по томе што представља полуприватан простор који служи за заједничку употребу свих укућана, али ономе ко га користи, у том тренутку, пружа интимност.

Касја: Купатило, кад сви идемо негде па због спремања.

Клара: Можда једино испред WC-а, ко ће први да уђе.

Реља: Увек мама и сестра шизе и луде ако неко оде у купатило пре њих. И само што не узму да нам броје кол'ко пута одемо у купатило. Не знам што, не знам шта је проблем.

Емилија: Дневни боравак, јер у њему најчешће боравимо сви.

На исечцима емоционалних мапа учесника видљиво је да се купатило јавља као простор највећег незадовољства укућана. Као простор који користе

сви укућани, купатило има највећи број тужних или љутих емотикона. Приметно је да учесници истраживања који су мушког пола себе представљају емотиконима који симболишу негативне емоције у простору купатила, као и да себе представљају у простору испред купатила, а женске чланове породице у купатилу. Објашњавајући своју емоционалну мапу Милош каже: Ја и тата, брат мој, вечито чекамо да уђемо у купатило.

Figure 1 Исечак са емоционалне мапе - Ми 1

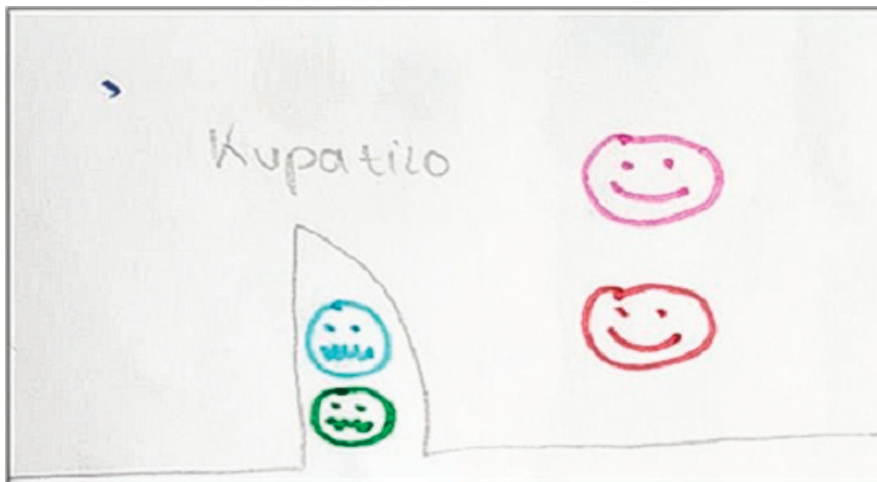

Figure 2 Исечак са емоционалне мапе – Ка 1

Сви учесници који су делили собу са братом или сестром истичу да им то није представљало проблем када су били млађи, али како су одрастали јављала се потреба за одвојеним простором. Милош и Клара су брат и сестра, он је 6 година старији од ње и делили су собу 14 година. Обоје истичу да је соба била подељена на његов и њен део и да је он био попустљивији према њој. Сви учесници који су делили собу са братом или сестром истичу да се потреба за личним, одвојеним простором јављала и повећавала како су одрастали.

Клара: Па, није било страшно, мислим сад, из ове перспективе. Свако је имао своју страну собе. Брат је имао своју страну и радни сто нам је био заједнички, али свако је имао свој мини кутак, ћошак са својим стварима, али радни сто нам је био заједнички. Наравно, било је свађа, немој то да остављаш на мом кревету, немој то да остављаш ту, али некако смо били флексибилни и баш смо функционисали. Али мислим да не би било тако да сам ја старија, а не Милош (смех) јер је Милош доста попустљивији према мени и све је могло да буде како сам ја хтела, али да, било је свађа поготово кад смо... Заправо више кад смо мало одрасли. И онда, после неких годину дана свађа смо схватили да неко од нас двоје мора да оде. У том тренутку је било идеално да то буде Милош, јер сам ја била на половини средње школе... Али било је свађа, али ништа превелико и ништа, оно, да смо се клали. То је то, са моје тачке гледишта.

Милош: Па, то је била једна соба као да је подељена. Мислим, свако има свој кревет и своју комоду. Добро, 'ајде, делили смо радни сто и све то, али иста само, али као подељена на два дела. Мислим, и увек је, оно, нека шала.

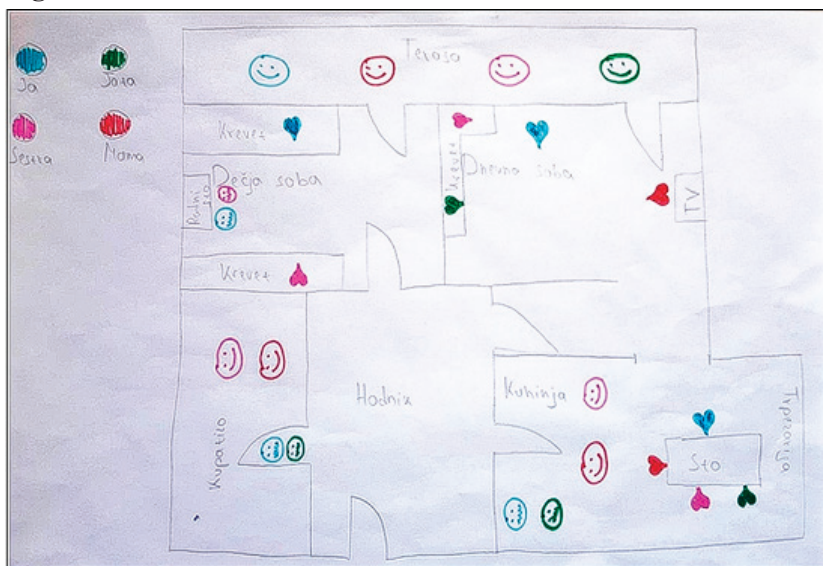
Анализа емоционалних мапа

Милошева емоционална мапа (Слика 3) представља добар приказ онога што су и други учесници цртали. Код већине учесника је приметно да су позитивне емоције, као што су љубав и срећа, заступљене у простору где чланови породице заједно проводе време: дневна соба, трпезарија и, у случају Милошове мапе, тераса. Ово је простор који не пружа интимност члановима породице чак ни онда када га користе као свој лични простор. Негативне емоције, попут туге или љутње, укућана јављају се највише на простору купатила. Специфичност купатила огледа се у томе што оно пружа интимност ономе ко је у њему само док је у њему и док су врата закључана. Купатило ретко представља искључиво приватан простор већ служи заједничкој употреби свих укућана и гостију. Занимљиво је да испитаницима задатак цртања емоционалних мапи није тешко пао, сви су без проблема таргетирали одговарајуће емоције на простору породичног дома. Уз то, током саме израде емоционалних мапи радо су објашњавали оно што цртају.

Милош на мапи представља свог оца и себе испред купатила са емоцијом беса, док су његова мајка и његова сестра представљене унутар купатила са

емотиконима који симболизују срећу. Милош је делио собу са млађом сестром и у интервјуу је истакао да је њихова соба била подељена на два дела и да је једино радни сто био заједнички. Управо је радни сто, на мапи, у дечјој соби, означен емотиконима са емоцијама беса, што још једном потврђује да када је реч о простору који служи заједничкој употреби долази до негативних емоција.

Figure 3 Емоционална мапа – Милош 1

Кроз интервјуе учесници напомињу да се женски чланови породице неретко понашају као да „полажу право“ на коришћење купатила. Милош, поред купатила, своју мајку и своју сестру приказује емотиконима среће и у кухињи. У интервјуу је истакао да су оне задужене за кување, док отац то ради у посебним приликама, па оца и себе у кухињи представља емотиконима који изражавају љутњу. У обзир треба узети да су учесници емоције својих укућана представљали субјективно, онако како они сматрају да се неко осећа у одређеном делу породичног дома.

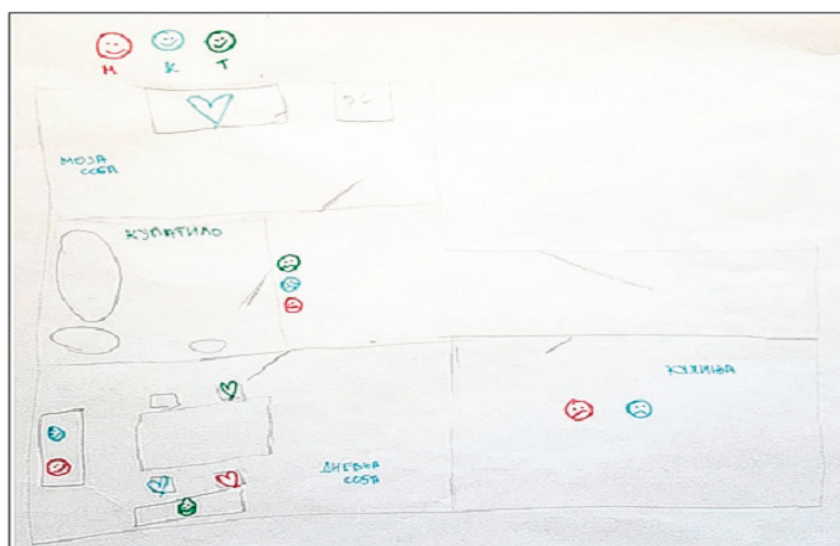
Виктор на својој емоционалној мапи (Слика 4) у кухињи црта једино своју мајку и то емотиконем који изражава тугу. Он је истакао да његов брат и он помажу мајци у кућним пословима, али да је за кување задужена искључиво она. Виктор је делио собу са братом близанцем и код њих је разлог негативних емоција било коришћење заједничког рачунара, што су обојица и потврдила у интервјуима. Занимљиво је да и Милош и Виктор свој део и део собе своје сестре, односно брата, означавају емотиконима који симболизују љубав.

Figure 4 Емоционална мапа – Виктор 1

Касја на својој емоционалној мапи (слика 5) кухињу представља као простор у коме се појављују само она и њена мајка и то користећи емотикон који изражава тужне емоције, док се њен отац у овом простору не појављује. У њеној кући, дневна соба је простор који родитељи користе као лични, али га описује као простор у коме су сви представљени емотиконима који изражавају позитивне емоције и то објашњава тиме да телевизију не гледају, па немају разлога да се свађају за место испред телевизора или око тога који ће канал гледати.

Figure 5 Емоционална мапа – Касја 1

Закључак

Интимност представља најприснији и најдубљи однос и може се јавити у различитим контекстима. Један од њих јесте и породични дом који чини место становања породице, али и сплет образаца комуникације и интеракције између чланова породица. Због тога представља место које може много тога открити о праксама интимности и односима унутар породице. Анализа исказа који се тичу интимности показала је да се испољавају све три димензије интимности, али у различитој мери. Најмање је заступљена физичка интимност и она се испољава преко загрљаја и успутног додира. Емоционална интимност је комплекснија и она се испољава чешће од физичке. Чланови породице емоционалну интимност испољавају преко разумевања за емоционално понашање и потребе других чланова породице и увек су ту да саслушају и посаветују једни друге, али и пруже подршку и разумевање једни другима. Трећа димензија интимности је интимно познавање између актера интимног односа. Она је условљена границама између приватног и јавног. Главна компонента ове димензије је поверење. Учесници истраживања истичу да је за поверење између две особе неопходно да се оне довољно дуго и довољно добро познају, а нужан елемент је и да, ниједан од актера интимног односа неће оно што му је поверено поделити са појединцима изван тог односа. Као особа од поверења не одређује се конкретна особа већ учесници истраживања говоре о особинама које та особа треба да поседује и о свом односу са њом. Резултати истраживања показали су да код доживљаја породичног дома доминира романтичарски наратив према коме дом представља место које пружа љубав, заштиту, топлину и сигурност. Поред тога, дом се најчешће повезује са осећањима која пружа, док се физичком простору не придаје превелик значај – дом је тамо где је породица. Важност коју учесници истраживања придају личном простору варира у зависности од тога да ли је реч о учесницима који су јединци или имају брата или сестру. Већи значај постојању и поштовању личног простора придају учесници који су јединци. Ипак, учесници који су делили собу са братом или сестром истичу да се потреба за личним простором повећавала са годинама, како су одрастали. Просторна организација породичног дома има велики утицај на доживљај интимности и однос према интими. У оним породицама у којима је животни простор организован тако да родитељи заједничке просторије, попут дневне собе, користе као личне, куцање пре уласка у собу није било уобичајено. Мада, независно од просторне организације, куцање пре уласка није практиковано ни од стране родитеља, ни од стране деце. Потреба за личним простором произилази из тежње да се део интима сачува од других укућана. У смислу просторне заступљености, како су показале емоционалне мапе, купатило представља простор највећег незадовољства укућана јер означава полуприватни простор који користе сви чланови породице, али онеме ко тренутно борави у њему пружа интимност. Емоционалне мапе показале су да су позитивне емоције, као што су љубав и срећа, заступљене у простору где чланови породице заједно проводе време: попут дневне собе, трпезарије или терасе. Реч је о простору који

не пружа интимност члановима породице чак ни онда када га користе сами. Када је реч о кухињи то је простор у коме доминирају женски чланови породице, док су емоције различите – од среће до туге. Иако се јавља и осећај љутње у случајевима када су учесници делили собу са братом или сестром, део простора који припада њиховим сродницима обележавају емотиконом који означава љубав. Захваљујући комбинацији методе интервјуа и метода емоционалних мапа стиче се увид у просторну условљеност пракси интимности, као и увид у утицај просторне организације породичног дома на доживљај интимности, емоције укућана, као и динамику њихових међусобних односа.

Литература

- Богдановић, Б., Ристић, С. (1996): Латинско-српски речник. Ваљево: Ваљевска штампарија.
- Branković, S. (2007): *Uvod u metodologiju kvalitativnih istraživanja*. Beograd: Megatrend Univerzitet.
- Cheal, D. (2008): *Families in Today's World*. London: Routledge.
- Cooper, C. (1974): "The House as Symbol of the Self". *Fundamental Processes of Environmental Behaviour*: 130–146.
- Czyzowska, D., Gurba E., Czyzowska N., Kalus A., Sitnik – Warchulska, K., Izydorczyk, B. (2019): "Selected Predictors of the Sense of Intimacy in Relationships of Young Adults". *International Journal of Environmental Research and Public Health* vol.16(4447): 1–13 .
- Dermott, E. and Seymour, J. (2011): *Displaying Families*. New York: Palgrave Macmillan.
- Edwards, R., McCarthy, R., Val, G. (2012): "The politics of concepts: family and its (putative) replacement". *British Journal of Sociology* vol.63(4): 730–746.
- Esen, R. and Uysal, B. (2019): "The analysis of living room furniture and room spaces used by families relations of West Black Sea Region in Turkey". *Engineering Science and Technology, an International Journal* vol. 22: 692–696.
- Furstenberg, F. (2019): *Family Change in Global Perspective: How and Why Family Systems Change*. Pennsylvania: Population Center Working Papers.
- Gabb, J. (2008): *Researching Intimacy in Families*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gabb, J. (2005): "Locating Lesbian Parent Families". *Gender, Place and Culture* vol.12(4): 419–432.
- Gaia, C. (2002): "Understanding emotional intimacy: A review of conceptualization, assesment and the role of gender". *Social Science Review* vol.77(3): 151–169.

- Gittins, D. (1993): *The Family in Question*. London: MacMillan Press.
- Крстић, Н. (2017): „Симболичке поделе породичног простора“. Годишњак за социологију XIII/19: 25–53. Ниш: Филозофски факултет.
- Madigan, R. and Munro, M. (1999): “The More We Are Together. Domestic Space, gender and privacy”, u: Tony Chapman and Jenny Hockey (eds) *Idela Home? Social Change and Domestic Life*. New York: Routledge.
- Mallett, S. (2004): “Understanding home: critical review of literature“. *The sociological Review* vol.52(1): 62–89. Oxford: Blackwell Publishing.
- Маслов, Х.А. (1976): *Мотивација и личност*. Београд: Полит.
- Morgan, D. (2009): *Acquaintances: The Space Between Intimates and Strangers*. London: Open University Press.
- Jamieson, L. (2011): “Intimacy as a Concept: Explaining Social Change in the Context of Globalisation or Another Form of Ethnocentricism?”. *Sociological Research Online* vol.16(4): 1–15.
- Riemer, S. (1947): “Sociological Perspective in Home Planning”. *American Sociological Review* vol.12(2): 155–159.
- Riemer, S. (1943): “Sociological Theory of Home Adjustment”. *American Sociological Review* vol.8(3): 272–278.
- Segalen, M. (2009): *Sociologija porodice*. Београд: Clio.

Праксе интимности деце у породичном дому

Марија Голубовић

Апстракт

Како је породични дом место окупљања читаве породице и како се у њему најбоље испољавају начини породичне комуникације, породична кохезија, солидарност и рутина породичног живота, управо породични дом може открити више о праксама интимности. Предмет овог рада су праксе интимности деце у породичном дому са циљем откривања утицаја просторне организације породичног дома на односе између чланова породице и унутарпородичну динамику. Основна истраживачка питања тичала су се личне перцепције интимности, начина њеног испољавања, доживљаја дома и односа личног и заједничког простора, као и везе између простора и емоција чему је допринео метод емоционалних мапи.

Кључне речи: праксе интимности, породични дом, деца

RECEIVED: 11.4.2022.

REVISION RECEIVED: : 09.10.2022.

ACCEPTED: 10.10.2022.

marija.96g@gmail.com

TEMAT:
SOCIJALNI RAD I SOCIJALNA POLITIKA U
SVETLU SAVREMENIH IZAZOVA

THEME OF THE ISSUE:
SOCIAL WORK AND SOCIAL POLICY IN THE
LIGHT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Uvod gostujućih urednica: Socijalni rad i socijalna politika u svetlu savremenih izazova

Praksa socijalnog rada odvija se u kontekstu koji je pod uticajem brojnih promena i novih zahteva koji se postavljaju pred profesiju (Žegarac, 2016: 9). U svetlu stalne i ubrzane transformacija društva, očekivanja od socijalnog rada i socijalne politike su višestruka i zahtevaju stalno prilagođavanje i kreiranje novih politika, programa i mera kako bi se odgovorilo na aktuelne promene. U proteklih nekoliko godina našli smo se pred izazovom različitih kriza (poput migrantske krize i zdravstvene krize uzrokovane Kovidom 19) koje su zahtevale brze, a efikasne odgovore i prilagođavanje dotadašnjeg rada kako kreatora javnih politika, tako i stručnih radnika i radnica na terenu. Kako se navodi, svet se promenio i niko nas nije pripremio na to i jedina izvesnost je neizvesnost (Dima et al., 2021). Socijalni radnici i socijalne radnice ne samo da su pred izazovom prilagođavanja stručnog rada promenama, a u kontekstu ograničenih resursa, već su i neophodni element u pružanju podrške korisnicima i korisnicama svojih usluga kako bi se i oni prilagodili promenama. Profesija socijalnog rada ubraja se u jednu od najtežih jer zahteva, ne samo ogromno znanje, već i entuzijazam, veliku osetljivost i taktičnost prema potrebama drugih (Gečora, 2014).

Sve ovo otvara različita pitanja. Neka od njih su i koliko su odgovori socijalnog rada i socijalne politike efikasni; koje su naučene lekcije i primeri dobrih praksi; ko brine o pomagačima (socijalnim radnicima i socijalnim radnicama) i kako očuvati mentalno zdravlje ovih pomagača; kako osnažiti socijalne radnike i socijalne radnice da se za svoja prava i bolje uslove rada bore jednako entuzijastično kao za prava svojih korisnika; kako se socijalni rad i njegova uloga i korisnost percipiraju u društvu; kako prilagoditi trendove obrazovanja u oblasti socijalnog rada i socijalne politike kako bi se na izazove adekvatno odgovorilo.

Pred čitaocima i čitateljicama se nalazi pet radova koji nude odgovore na neka od aktuelnih pitanja. Radovi daju regionalnu perspektivu aktuelnih trendova i izazova u oblasti socijalne politike i socijalnog rada. Pored autora i autorki iz Srbije, zastupljene su autorke i iz Severne Makedonije i Republike Srpske. Četiri rada prikazuju rezultate sprovedenih empirijskih istraživanja, dok se u jednom radu prikazuje komparacija zemalja iz okruženja na osnovu postojećih podataka.

Dva rada su posvetila pažnju obrazovanju budućih socijalnih radnika i socijalnih radnica. Prvi rad „Kritička analiza trendova i izazova u obrazovanju socijal-

nih radnika i izvođenju prakse” autorki Vesne Šućur Janjetović i Andree Rakanović Radonjić prikazuje izazove pripreme budućih stručnjaka u oblasti socijalnog rada usled izostanka standarda obrazovanja, ali i ustanova koje bi se detaljnije bavile nekim oblastima primene socijalnog rada (poput socijalne zaštite). Pomenuti izazovi u Bosni i Hercegovini značajni su za analizu jer gotovo sve bivše jugoslovenske republike prošle su na isti ili sličan način proces reforme sistema socijalne zaštite i dele posledice iste na profesiju socijalnog rada. Aktuelni kontekst u Republici Srbiji donekle se razlikuje od napred pomenutog, jer je uspostavljen rad ustanova poput Zavoda za socijalnu zaštitu, Komore socijalne zaštite, razvila se mreža visokoškolskih ustanova za obrazovanje budućih socijalnih radnika i socijalnih radnica, a i definisani su standardi njihovog obrazovanja.

Drugi rad “Percepcija studenata i studentkinja o profesiji socijalnog rada” autora Ljiljane Skrobić, Nenada Stanojevića i Bojane Pucarević praksom se bavi baš iz perspektive onih koji su trenutno studenti i studentkinje socijalnog rada, kao i drugih profila na Filozofskom fakultetu u Nišu. Autori kroz perspektive studenata nastoje da analiziraju kakva je pozicija profesije socijalnog rada u društvu i kako, često negativna, percepcija iste utiče na one studente i studentkinje koji žele da budu socijalni radnici, ali i onih profila koji će sa njima u praksi blisko sarađivati (psiholozi, pedagozi, sociolozi). Iako rezultati istraživanja pokazuju da postoji dominantno pozitivna percepcija o profesiji socijalnog rada i njenoj ulozi u društvu, postoji i slaganje sa tvrdnjom da je ova profesija potcenjena u odnosu na druge pomagačke profesije.

Naredni radovi predstavljaju perspektivu profesije socijalnog rada iz pozicije onih koji je aktuelno obavljaju. Kao potencijalno rešenje za nove zahteve koji se stavljaju pred profesiju socijalnog rada i unapređenje položaja socijalnih radnika i radnica autorke Violeta Marković, Gordana Marčetić Radunović i Tamara Gačević vide organizovanje stručnih i profesionalnih udruženja (saveza, unija, društava, asocijacija i sl.). Sa tim ciljem sprovele su istraživanje sa stručnim radnicima i radnicama iz državnog i civilnog sektora koje predstavljaju u radu „Stavovi socijalnih radnika u Srbiji o perspektivama razvoja profesije i unapređenja položaja socijalnih radnika kroz strukovna udruženja“. Rezultati istraživanja ukazuju na to da oni percipiraju potrebu za osnivanjem novog udruženja ili za usaglašavanjem aktivnosti postojećih, a u svrhu zastupanja profesije u javnosti i pred institucijama, jačanja profesionalnog identiteta i poverenja stručnjaka u profesionalna strukovna udruženja.

Rad Sunčice Dimitrijević „Izazovi vođenja slučaja u socijalnom radu” tiče se procesa vođenja slučaja kao metoda rada u centrima za socijalni rad u Severnoj Makedoniji. Značaj ovog rada ogleda se u tome jer nudi određenu uporednu analizu i priliku za sagledavanje prednosti ali i izazova u primeni metoda koji se primenjuje i u Republici Srbiji, ali i nekim drugim zemljama u regionu. Analiza ukazuje na to da je neophodno povećati broj zaposlenih u centrima za socijalni rad i angažovati dovoljan broj supervizora kako bi se unapredio i omogućio odgovarajući stručni rad u centrima za socijalni rad.

Poslednji rad, „Sindrom profesionalnog sagorevanja kod socijalnih radnika i značaj mentalnog zdravlja pomagača” naizgled tematski nije povezan sa prethod-

nim, ali suštinski jeste jer nastoji opisati kako se zaposleni u sistemu socijalne zaštite mogu susresti sa sindromom profesionalnog izgaranja. Autorka Milica Stojanović dolazi do rezultata koji pokazuju postojanje parametara koji ukazuju na pojavu sindroma izgaranja kod profesionalnih radnika i radnica u okviru sistema socijalne zaštite. Briga o ovom fenomenu aktuelno je sveprisutna, a naročito ako se osvrnemo na sve prethodno pomenute izazove: izazovi u procesu obrazovanja i realizovanja prakse, negativne percepcije profesije od strane javnosti, segmentiranost u funkcionisanju profesionalnih udruženja ili pak nedovoljna aktivnost, nedovoljno definisanih i poštovanih standarda opterećenja voditelja slučaja.

Pored različitih promena koje su nastale i koje zahtevaju prilagođavanje, zapaža se da je osnova socijalnog rada ostala nepromenjena i da se on i dalje bavi nekim od najsloženijih problema i najzagonetnijim oblastima ljudskog iskustva (Žegarac, 2016: 9). Sve ove radove povezuje nit koja govori o potrebi unapređenja profesije, koja će ostati u saglasnosti sa onim što jeste osnova, ali će i doprineti uspešnijim odgovorima na akutelne izazove i zahteve koji se pred profesiju postavljaju. Može se prepoznati da su kontekst u kojima se odvija praksa socijalnog rada i izazovi koji postoje u različitim zemljama regiona slični ili isti, što nas može voditi ideji da i rešenja mogu biti zajednički izgrađena na tim iskustvima. Nadamo se da će radovi predstavljeni u ovom izdanju biti jedan korak ka unapređenju prakse socijalne politike i socijalnog rada u svetlu koji se neprestano menja.

doc. dr Ljiljana Skrobić
doc. dr Bojana Pucarević

Literatura

- Dima, G., Mesešan Schmitz, L., & Šimon, M.-C. (2021). Job Stress and Burnout among Social Workers in the VUCA World of COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 13 (13), 7109. <https://doi.org/10.3390/su13137109>
- Geçbor, A. K. (2014). Contemporary Challenges in Social Work. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 28, 95–101. <https://doi.org/10.18052/www.scipress.com/ilshs.28.95>
- Žegarac, N. (2016). Kompetencije za kvalifikacije u socijalnom radu: izgradnja standarda. U *Standardi za obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji: razvoj kompetencija za kvalitetnu profesionalnu praksu* (str. 9–45). Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

The Critical Analysis of Trends Challenges of Social Work Field Education*

Vesna Šućur Janjetović^{1**} Andrea Rakanović Radonjić^{2***}

¹Department of Social Work, Faculty of Political Sciences,
University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

²Department of Social Work, Faculty of Political Sciences,
University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

Abstract

This paper represents a theoretical analysis on Social Work fields through the lenses of critical analysis on organization and implementation of field education/placement of social work students at the School of Social Work, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka. The attempt made had a purpose to present the current concept of Field Education. This Field Education concept was used for the qualitative critical analysis of the social work fields of practice that also represents the fields in which the social work professions should be included.

The current trends and challenges of the social work fields that have a direct impact on the social work students' placement were subjected to the critical analysis, using the methods of content analysis and critical reflection by the responsible lecturers for the Field Education units.

Trying to provide the answer to the main research question: Where to from here, all the results of the critical analysis were presented in this paper.

Key words: critical analysis, social work students' placements, education, trends and challenges.

* Corresponding author: vesna.sucur-janjetovic@fpn.unibl.org

** <https://orcid.org/0000-0002-9142-0224>

*** <https://orcid.org/0009-0000-0953-543X>

Please cite as: Šućur Janjetović, V., Rakanović Radonjić, A. (2023): „Kritička analiza trendova i izazova u obrazovanju socijalnih radnika i izvođenju prakse“. Godišnjak za sociologiju vol.19(30): 33 – 48

Kritička analiza trendova i izazova u obrazovanju socijalnih radnika i izvođenju prakse

Uvod

Obrazovanje za socijalni rad na Univerzitetu u Banjoj Luci ostvaruje se kroz složene interdisciplinarnе studije neophodne za široko obrazovanje diplomiranih socijalnih radnika. Studenti se osposobljavaju za brojne uloge u različitim djelatnostima socijalnog rada u savremenom društvu. U toku četvorogodišnjeg studija, studenti stiču raznovrsna teorijska i metodološka znanja iz širokog spektra socioloških, pravnih, politikoloških, psiholoških i pedagoških disciplina. Ključno mjesto i posebna pažnja pripada disciplinama iz naučnog polja socijalnog rada, koje su svrstane u tri uže naučne oblasti: Socijalna politika, Teorije i metodologije socijalnog rada i Područja socijalnog rada.

Važan izvor za sticanje znanja i vještina, osim sticanja teorijskog znanja, jeste obavezna praktična nastava, koja se odvija u ustanovama socijalne zaštite, vaspitno-obrazovnim i zdravstvenim ustanovama, organima javne uprave i organizacijama civilnog društva pod budnim okom mentora-praktičara, koji svoje iskustvo i znanja prenose studentima.

Osnovna istraživačka namjera u ovom radu usmjerena je na teorijsku analizu područja djelovanja socijalnog rada, razvoj organizacije i sprovođenja prakse studenata socijalnog rada na Katedri za socijalni rad, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, te kritičku analizu trendova i izazova u obrazovanju socijalnih radnika i izvođenju prakse. Pored teorijskog prikaza aktuelnog stanja, kao poseban cilj ovog istraživanja istaknut je pokušaj odgovora na pitanje: Kuda dalje?

Metodološki okvir i pristup primjenjen u istraživanju i pisanju rada obuhvata kvalitativnu metodu analize sadržaja. U okviru metode analize sadržaja dokumenata koristila se deskriptivna analiza, funkcionalna analiza i faktorska analiza i to u analizi stručne i naučne literature, rezultata ranijih istraživanja i normativne dokumentacije (zakona, propisa i strategija i evidencijske dokumente – elaborati za akreditaciju Katedre za Socijalni rad i silabusi predmeta Praske socijalnog rada i dr.).

Praksa studenata socijalnog rada u razvijenijim zemljama i školama socijalnog rada varira u broju sati provedenih u ustanovi/organizaciji u rasponu od 300 do 800 sati u toku obrazovanja studenata za socijalni rad. U nastojanju da se prate savremeni trendovi, obrazovanje za socijalni rad na Univerzitetu u Banjoj Luci kroz izmjene nastavnog plana i programa zadovoljava Globalne standarde za obrazovanje i trening profesionalnih socijalnih radnika (Global Standards for Education and Training of the Social Work Profession, IFSW, 2020)., kao i standarde Međunarodne asocijacije škola socijalnog rada (IASSW, 2020).

Teorijski okvir provođenja prakse socijalnog rada u različitim područjima djelovanja

U poglavlju koje slijedi biće predstavljena područja u kojima kroz djelatnost socijalnog rada, studenti Katedre za socijalni rad obavljaju praksu u ustanovama i organizacijama koje pružaju socijalne usluge.

Socijalna zaštita

Socijalna zaštita je primarno područje pružanja socijalnih usluga. Socijalna zaštita definisana je Zakonom o socijalnoj zaštiti Republike Srpske („Службени гласник РС“, бр.: 37/12, 90/16, 94/19, 41/20 и 36/22) kao djelatnost kojom se pruža pomoć licima koja se nađu u stanju socijalne potrebe i preduzimaju posebne mjere i radnje radi sprečavanja i otklanjanja posljedica stanja socijalne potrebe (član 2). Socijalna zaštita se definiše i kao organizovana djelatnost usmjerena na suzbijanje i otklanjanje uzroka i posljedica stanja socijalne potrebe u svim sferama društvenog života i rada, i pružanje pomoći građanima i njihovim porodicama kada se nađu u takvom stanju. Osnovni nosioci socijalne zaštite u Republici Srpskoj su lokalne zajednice i Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske (Рақановић Радоњић, 2022). Djelatnost socijalnog rada se u socijalnoj zaštiti sprovodi kroz ustanove socijalne zaštite sa i bez smještaja, od kojih je osnovna ustanova centar za socijalni rad. Neki autori, po ugledu na pristup koji socijalnoj zaštiti imaju evropske institucije, socijalnu zaštitu definišu kao „sve socijalne transfere u jednom društvu, uključujući sve oblike naknada i usluga upućenih ne samo najsiromašnijima, već i onima koji se suočavaju s nepovoljnim životnim prilikama“ (Лепир, 2018: 126). Polazeći od posljednje definicije praksa socijalnog rada u socijalnoj zaštiti odvija se kroz rad sa pojedincima, grupama i rad u zajednici usmjeren na pružanje podrške (kroz ostvarivanje prava i usluga iz socijalne zaštite) za prevazilaženje nepovoljnih životnih situacija i pomoć u postizanju optimalnog funkcionisanja svakog pojedinca i porodice u društvu. Uloga socijalnog radnika u socijalnoj zaštiti je jasna, budući da je riječ o dominantnoj profesiji u socijalnoj zaštiti. Studenti socijalnog rada praksu socijalnog rada obavljaju u ustanovama socijalne zaštite čiji je osnivač Republika (ustanove socijalne zaštite sa smještajem), kao i u ustanovama čiji je osnivač lokalna samouprava. Riječ je o ustanovama koje dominantno peuzimaju ulogu edukativne baze za studente socijalnog rada, te neposredno saraduju u realizaciji nastavnog procesa.

Zdravstveni sistem

Zdravstveni sistem je skup elemenata koji učestvuju u obezbjeđivanju zdravstvene zaštite stanovništva na nekoj teritoriji (Вукмановић, 1994 prema Рақановић Радоњић, 2016). Ovaj sistem najčešće je organizovan na tri nivoa, od kojih je prvi (primarni) nivo kontakta pojedinca i zdravstvenog sistema u kome se pruža primarna zdravstvena zaštita. Sledeća dva nivoa su sekundarni i tercijarni u okviru kojih se pruža i obezbjeđuje specijalistička zaštita. Zdravstveni sistem je područje djelovanja

u kojem je djelatnost socijalnog rada u Republici Srpskoj posljednjih decenija zapostavljena i slabo se razvija. Funkcinisanje zdravstvenog sistema u Republici Srpskoj normativno je određeno Zakonom o zdravstvenoj zaštiti („Службени гласник РС“, бр.: 57/22). Socijalni rad je važan dio formalnog sistema podrške pojedincima koji koriste usluge zdravstvene zaštite, kao i njihovim porodicama, iako se u zdravstvenom sistemu bori da nametne svoju profesionalnu identifikaciju.

Socijalni radnici u zdravstvenom sistemu Republike Srpske su u skladu sa Zakonom o zdravstvenoj zaštiti (član 16, stav 5) zdravstveni saradnici, jer pripadaju profesiji koja nije zdravstvenog usmjerenja, ali učestvuje u javnozdravstvenim aktivnostima, dijagnostičkim, terapijskim ili rehabilitacionim aktivnostima.

Osnovna funkcija socijalnog rada u zdravstvenom sistemu ogleda se u uključenosti u liječenje pojedinca, koristeći bio-psiho-socijalni pristup intervencijama i zaštiti, uzimajući u obzir pojedinca u njegovom okruženju (Milić i Laklija, 2019). Istraživanja o socijalnom radu u zdravstvenom sistemu (Ракановић Радоњић, 2016) pokazala su da se socijalni radnici bave nekom od kombinacija sljedećih aktivnosti: Procjenjivanje i prikupljanje podataka o klijentu i njegovom socijalnom okruženju sa ciljem sastavljanja socijalne anamneze, što je prema pokazateljima iz prakse najčešća aktivnost; Tretman ili pružanje različitih oblika intervencija pomoću kojih se pomaže klijentima da bolje razumiju i riješe nastale probleme (uključujući različite individualne i grupne terapijske tehnike koje se u zavisnosti od terapijske orijentacije nazivaju socioterapija, psihoterapija, savjetodavni socijalni rad, grupna terapija, terapija parova, porodična terapija itd.); Rad sa klijentima, odnosno tretman i primjena različitih intervencija; Istraživanje socijalnih uzroka poremećaja, preko mogućih intervencija u lokalnoj zajednici u cilju spriječavanja poremećaja i Podučavanje kao aktivnost u okviru koje jedan broj socijalnih radnika podučava druge osobe (što uključuje i mentorstvo studentima socijalnog rada). Praksa studenata socijalnog rada u sistemu zdravstvene zaštite značajno je manje zastupljena u odnosu na praksu koja se realizuje u drugim sistemima.

Organizacije civilnog društva u oblasti socijalne zaštite

Kada govorimo o organizacijama civilnog društva, prije svega mislimo na udruženja građana i fondacije. Zakon o udruženjima i fondacijama Republike Srpske („Службени гласник РС“, бр.: 52/01; 42/05) uređuje osnivanje, registraciju, unutrašnju organizaciju i prestanak rada udruženja i fondacija. Organizacije civilnog društva ne samo da imaju svoje mjesto u sistemu pružanja socijalnih usluga, već imaju i javnu odgovornost.

Ako socijalne usluge u najširem smislu riječi tumačimo kao „aktivnosti, odnosno stručne postupke institucija, organizacija i službi formiranih radi promocije i ostvarivanja dobrobiti građana“ (Selimović, 2015: 142, prema Перишић, 2016: 348), onda i promjene u formi i sadržaju socijalnih usluga treba da posmatramo kroz sistem koji obuhvata sve aktere obezbjeđivanja socijalne zaštite jednog društva. Civilni sektor postaje sve značajniji faktor u pružanju usluga socijalne zaštite (Жегарац, 1999, Перишић, 2016: 350). Iako imamo nebrojeno definicija organizaci-

ja civilnog društva, Lepir (2009) strukturalno-operativnu definiciju civilnog društva veže za „autonomno područje slobode udruživanja, posredničku strukturalnu ulogu između pojedinca i države, i slobodu udruživanja, čime se omogućava pluralizam identiteta kao pripadnika profesionalnih grupa, potrošača, članova crkvenih zajednica i građana u jednoj osobi“ (Лепир, 2009: 14). Ova definicija nam nudi objašnjenje prirode organizacije i djelovanja civilnog društva, čime se suštinski otvara prostor za pružanje socijalnih usluga usklađenih sa potrebama i specifičnostima zajednica na svim društvenim nivoima.

Savremeno društvo Republike Srpske danas posmatramo i kroz prizmu novih socijalnih rizika i socijalnih potreba. Prema Perišić (2012, 2016), postalo je očigledno da tradicionalni sistemi socijalne zaštite ne mogu garantovati odgovore, a kao posljedicu imamo i kreiranje „kombinovane“ socijalne politike u kojoj civilni sektor ima značajnu ulogu, upravo zbog opredjeljenosti zastupanja decentralizovanog koncepta kroz promovisanje socijalnih usluga (Божован, 2005, u Перишић, 2016: 352). Strategija socijalne uključenosti Republike Srpske 2021–2027 kao prioritet u oblasti socijalne zaštite prepoznaje i definiše sljedeće: saradnju sa nevladinim sektorom, razvoj socijalnih usluga u zajednici i orijentaciju ka deinstitucionalnoj zaštiti, kao i obezbjeđivanje institucionalne podrške razvoju privatnog i nevladinog sektora, te njihova saradnja sa javnim sektorom (str. 48–49). Bez obzira na relativno skromne kapacitete organizacija civilnog društva koje obavljaju djelatnost iz oblasti socijalnog rada u Republici Srpskoj, organizacije koje imaju zaposlene socijalne radnike ostvaruju i saradnju sa Katedrom socijalnog rada kroz različite aktivnosti, uključujući i prijem studenata na praksu socijalnog rada.

Vaspitno-obrazovni sistem

U Republici Srpskoj socijalni radnici prvi put nalaze svoje mjesto u vaspitno-obrazovnim ustanovama nakon usvajanja zakona koji regulišu ovu oblast, 2008. godine. Danas imamo zakone koji predviđaju socijalnog radnika u vaspitno-obrazovnoj ustanovi, pa tako Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („Службени гласник РС“, бр.: 119/08, 1/12, 79/15, 63/20 и 64/22) u članu 49, stav 3, predviđa da „Stručni saradnici koji rade na poslovima unapređenja socijalne i preventivno-zdravstvene zaštite, ishrane i njege djece su: 1) socijalni radnik, 2) nutricionista – dijetetičar i 3) doktor medicine, specijalista pedijatrije; zatim Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Службени гласник РС“, бр.: 81/22) u nedavno usvojenoj novoj verziji, u članu 113, stav 2 definiše stručne saradnike među kojima pod tačkom 4 predviđa socijalne radnike. Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju („Службени гласник РС“, бр.:74/08, 41/18, 92/20) u članu 105, stav 1, definiše da stručne poslove u školi obavljaju radnici stručne službe škole i da stručni saradnici mogu biti: pedagog, psiholog, socijalni radnik i bibliotekar.

Prema Gavrilović, A. i Sućur-Janjetović, V. (2014) socijalni rad ima svoje mjesto u vaspitno-obrazovnim ustanovama jer je to upravo mjesto gdje se društveni fokus stavlja na razvojne procese djece i socijalizaciju. Socijalni radnik zaposlen u vaspitno-obrazovnoj ustanovi neminovno postaje značajna karika u ostvarivanju

saradnje između roditelja/porodice i škole, a u najboljem interesu djeteta. U literaturi možemo naći različite klasifikacije sadržaja socijalnog rada u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Postoji visok stepen saglasnosti da „aktivnosti socijalnog radnika uključuju: procjenu, odnose i relacije, komunikaciju, planiranje, implementaciju i evaluaciju“ (Marjorie McQueen Monkman, 1996, prema Гавриловић, А. и Шућур-Јањетовић, В., 2014: 64).

Studenti socijalnog rada Univerziteta u Banjoj Luci svake godine obavljaju praksu u školama u Republici Srpskoj, prije svega u Banjoj Luci gdje i jeste najviše zaposlenih socijalnih radnika. Trend zapošljavanja socijalnih radnika u vaspitno-obrazovnim ustanovama je započeo zadovoljavajuće, uzimajući u obzir da do 2008. godine nije bio prepoznat kao saradnik u školama, međutim, već više od 10 godina primjetna je stagnacija, tj. ne povećava se broj socijalnih radnika zaposlenih u školama. Ovaj broj je svakako najdominantnije prisutan u osnovnim školama, potom srednjim, a najmanje u predškolskim ustanovama Republike Srpske.

Razvoj praktične nastave na studiju za socijalni rad Univerziteta u Banjoj Luci - trendovi razvoja kroz izmjene nastavnog plana i programa

U sklopu Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci 2000. godine osnovan je studijski program Socijalni rad, a nakon osnivanja Fakulteta političkih nauka 2009. godine, studijski program Socijalni rad je jedan od četiri studijska programa na ovom fakultetu. Navedeni studijski program jedini u Republici Srpskoj obavlja djelatnost visokoškolskog obrazovanja u naučnom polju socijalnog rada. U organizacionom smislu, studijski program Socijalni rad od 2022. godine, prelazi u formu Katedre za socijalni rad, koja funkcioniše u okviru Fakulteta političkih nauka kao podorganizaciona jedinica (član 2 Pravilnika o organizaciji i radu katedara Univerziteta u Banjoj Luci).

U skladu sa Pravilnikom o naučnim i umjetničkim oblastima, poljima i užim oblastima (Службени гласник РС, бр. 22/2009, 27/2010) Katedra za socijalni rad razvrstana je u naučnu oblast – Društvene nauke, naučno polje – Socijalni rad. Uže naučne oblasti sadržane na Katedri su: Teorija i metodologija socijalnog rada, Socijalna politika i Područja socijalnog rada (Fakultet političkih nauka UNIBL, 2019). Predmeti Praksa socijalnog rada razvrstani su u užu naučnu oblast Teorija i metodologija socijalnog rada.

Od svog osnivanja do danas, Katedra (ranije studijski program) za socijalni rad, u cilju unapređenja obrazovanja za socijalni rad četiri puta je vršila izmjene nastavnog plana i programa. Promjene koje su rađene usklađivane su sa promjenama u djelatnostima socijalnog rada sa ciljem da diplomirani socijalni radnici koji se obrazuju na Fakultetu budu osposobljeni za realizaciju svoje profesionalne uloge, dalje školovanje i usavršavanje i osposobljavanje za istraživanja društvenih pojava u socijalnom radu u cilju unapređenja profesije socijalnog rada.

U izradi nastavnog plana ispoštovani su normativi definisani Pravilima studiranja na prvom ciklusu (UNIBL, 2015, 2020), kao i preporuke date u Uputstvu za izradu i poboljšanje nastavnih planova (UNIBL, 2011). Praksa socijalnog rada

izvodi se u formi obaveznih predmeta na drugoj, trećoj i četvrtoj godini studija, što studentima omogućava obavljanje prakse socijalnog rada na različitim nivoima složenosti tokom tri godine studija.

Kako bi diplomirani socijalni radnici bili pripremljeni za profesionalnu praksu sa pojedincima, porodicama, različitim grupama i zajednicama, na različitim geografskim lokacijama i u različitim kontekstima, prepoznata je potreba za povećanjem broja predmeta prakse. Osnovne izmjene koje su napravljene u nastavnom planu odnose se na povećanje broja predmeta prakse, koje su urađene u programu iz 2016. godine i zadržane u aktuelnom Nastavnom planu i programu iz 2020. godine. Uveden je koncept da se kroz tri godine studija (tri predmeta Praksa socijalnog rada) studenti uvode u praksu socijalnog rada, da bi u sedmom semestru studija, proveli period od mjesec dana u kontinuitetu na poslovima diplomiranog socijalnog radnika u nekoj od institucija, ustanova ili organizacija čija je djelatnost socijalni rad.

Predmet Praksa socijalnog rada 1 sadrži 45 (četrdeset pet) časova, vrednuje se sa 4 (četiri) ECTS boda i odvija se kroz vježbe u (4) četvrtom semestru studija. Ovaj predmet baziran je na praktičnom upoznavanju sistema, posjetama institucijama sistema i gostovanju profesionalaca zaposlenih u praksi socijalnog rada u nastavnom procesu. U okviru ovog predmeta, studenti imaju obavezu da sa odgovornim saradnikom realizuju 10 studijskih posjeta institucijama i organizacijama sistema. Po završetku Prakse socijalnog rada 1 studenti imaju obavezu napisati kritički osvrt na terensku praksu kroz studijske posjete, čime ispunjavaju obaveze studenata predviđene ovim predmetom i stižu uslove za upis predmeta u indeks sa verifikacijom ECTS bodova, bez brojčane ocjene (Fakultet političkih nauka UNIBL, 2019: 67).

Predmet Praksa socijalnog rada 2 sadrži 90 (devedeset) časova koji se realizuju kroz volontiranje u samostalno izabranoj organizaciji od strane studenata, te aktivnosti sa nastavnikom i saradnikom u sjedištu Fakulteta. Studenti su obavezni dostaviti potvrdu o volontiranju u trajanju od 65 sati koje je realizovano u periodu od početka studiranja do kraja ljetnjeg semestra (šestog) na trećoj godini studija kada se i realizuje ovaj predmet. Preostalih 25 sati predviđenih silabusom predmeta studenti predstavljaju aktivnosti koje su obavljali u periodu volontiranja. Studenti kroz obavezu vođenja evidencije i svojim zapažanjima o aktivnostima tokom obavljanja prakse socijalnog rada treba da pokažu i sposobnost za prikupljanje informacija iz drugih izvora, a u cilju što detaljnijeg opisivanja lokalne zajednice u kojoj djeluje organizacija u kojoj je volontirao/la. Studenti nakon završenog volontiranja pišu Izvještaj o završenom volontiranju u kome analiziraju svoja stečena iskustva i kontekst u kojem djeluje organizacija u kojoj su volontirali. Ovaj predmet se vrednuje sa 6 ECTS bodova i odvija se u 6 (šestom) semestru studija. Ocjena iz predmeta Praksa socijalnog rada 2 nije brojčana (Fakultet političkih nauka UNIBL, 2019: 102).

Predmet Praksa socijalnog rada 3 sadrži 200 sati, od čega 160 sati praktičnog rada u ustanovama/organizacijama uz mentorstvo diplomiranih socijalnih radnika, a 40 sati koji se odvijaju u sjedištu Fakulteta i izvode ih odgovorni nastavnik i saradnik, što ima za cilj pripremu studenata za obavljanje praktične nastave. O individualnim kontaktima, procesima i iskustvima proizašlim iz prakse razgovara se na redovnim supervizijskim susretima (3 susreta). Praksa socijalnog rada 3 ima za cilj aktiv-

no upoznavanje studenata sa profesionalnom djelatnošću socijalnih radnika. Pored boravka u određenoj ustanovi/organizaciji, studenti tokom ovog perioda, uz pomoć mentora imaju obavezu realizovati tri studijske posjete drugim organizacijama. U toku trajanja prakse, studenti redovno, na propisanom obrascu izvještavaju odgovornog nastavnika i saradnika o procesu prakse na sedmičnom nivou. Po završetku perioda provedenog u institucijama/organizacijama, studenti imaju obavezu dostavljanja Izvještaja o obavljenoj praksi, Izvještaje o realizovanim studijskim posjetama, kao i ovjerenu potvrdu mentora tj. organizacije u kojoj je obavljena praksa. Predmet Praksa socijalnog rada 3 se vrednuje sa 8 ECTS bodova, bez brojčane ocjene i odvija se u 7 (sedmom) semestru studija. Predmet Praksa socijalnog rada 3 uslovljen je. Uslovi za pristupanje Praksi socijalnog rada 3 je upisan sedmi semestar studija i položeni ispiti iz oblasti socijalnog rada iz prethodnih godina studija (Fakultet političkih nauka UNIBL, 2019: 105).

Kritička analiza područja djelovanja socijalnog rada u svrhu prakse studenata socijalnog rada

Kritičku analizu postojećeg stanja u područjima djelovanja socijalnog rada u kojima studenti obavljaju praksu socijalnog rada moramo započeti procesom kritičke refleksije kako bismo bili u stanju „uhvatiti pukotine i procjepce“ koji karakterišu kontradiktornosti savremenog konteksta društva Republike Srpske, profesije socijalnog rada u okviru različitih područja djelovanja, i prakse studenata socijalnog rada. Prema Grej i Veb, (Gray&Webb, 2013c, u: Pease, B., Goldingay, S., Hosken, N., Nipperess, S., 2016: 13) ovakav pristup u jednoj kritičkoj analizi može rasvijetliti prilike za djelovanje kako bi se obezbijedio otpor prema dominantnim diskursima koji predstavljaju kontekst prakse socijalnog rada. Nadalje, Vagner i Je (Wagner and Yee, 2011, y: Pease, B., Goldingay, S., Hosken, N., Nipperess, S., 2016: 13) smatraju da kritička refleksija mora da preispituje i sam socijalni rad, kako bi suštinski istražili uticaj svojih viđenja i promišljanja o praksi socijalnog rada. Koristeći kritički pristup i refleksiju na organizaciju i vođenje prakse studenata socijalnog rada, u različitim sistemima djelovanja, naredni redovi ovog rada ponudiće upravo nalaze kritičke analize postojećih trendova i izazova u obrazovanju socijalnih radnika kroz predmete prakse socijalnog rada. Opšti je trend da ne postoje evidencije o zaposlenim socijalnim radnicima u drugim područjima djelovanja, osim u sistemu socijalne zaštite, te se zastupljenost diplomiranih socijalnih radnika projektuje na osnovu skromnih pojedinačnih istraživačkih podataka.

Refleksija na sistem socijalne zaštite

Sistem socijalne zaštite u Republici Srpskoj funkcioniše kroz mrežu ustanova i institucija preko kojih se realizuje socijalna zaštita stanovništva pod zakonom propisanim uslovima. Dominantna djelatnost u sistemu socijalne zaštite je socijalni rad, iako se kroz sistem provodi i porodično-pravna zaštita djece i porodice. Osnovna ustanova ovog sistema je centar za socijalni rad, koji je u Republici Srpskoj osnovan u 63 lokalne zajednice (kao centri ili službe socijalne zaštite, u zavisnosti od

veliĉine i potreba lokalne zajednice). Prema podacima nadležnog Ministarstva, broj stručnih radnika u svim centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj iznosi 427, od ĉega je najveći broj diplomiranih socijalnih radnika, njih 162, nakon ĉega slijede diplomirani pravnici sa 98 u ukupnoj populaciji stručnih radnika, te psiholozi, njih 63 (Ракановић Радоњић, 2022). Drugih stručnih radnika (profili koji su definisani Zakonom o socijalnoj zaštiti kao profesije koje obavljaju stručni rad) u centrima za socijalni rad) ukupno ima 104. Evidencije koje vodi nadležno Ministarstvo pokazale su da poslove stručnih radnika obavljaju i stručni profili koji nisu definisani kao stručni radnici, što govori u prilog tezi da stručni rad u socijalnoj zaštiti obavljaju osobe koje nisu kvalifikovane za rad u ovoj oblasti. Izmjene zakona o socijalnoj zaštiti (ĉlan 87) iz 2016. godine, za koje struka procjenjuje da su političke prirode i štetne po krajnje korisnike usluga sistema socijalne zaštite, omogućile su da stručni profil diplomirani ekonomista bude jedan od profila koji može biti menadžer/direktor centara za socijalni rad, što je dovelo do „poplave” ekonomista u socijalnoj zaštiti i vođenja osnovnih ustanova socijalne zaštite u skladu sa ekonomskim principima, što ne može biti osnovno načelo u ovoj oblasti. Ukoliko se uzme u obzir omjer socijalnih radnika u socijalnoj zaštiti u odnosu na druge stručne profile (37% : 63% u korist ostalih stručnih profila) može se zaključiti da socijalni radnici nisu dominantna profesija u socijalnoj zaštiti. Pored ove poražavajuće činjenice, posebno alarmantan podatak je da u ne malom broju sluĉajeva u Republici Srpskoj (u manjim lokalnim zajednicama) nije zaposlen stručni profil diplomirani socijalni radnik. Sama ova činjenica postavlja pitanje na koji naĉin i pod kojim uslovima je osnovan centar za socijalni rad koji nema zaposlenog socijalnog radnika?

Iako dominantni partneri u provođenju prakse za studente socijalnog rada, centri za socijalni rad u najvećem broju lokalnih zajednica imaju ograniĉene stručne kapacitete, što se ĉesto oĉituje u opterećenosti mentora (pored redovnih poslova jedan mentor vodi dva studenta na praksi). Kao podršku mentorima, Katedra za socijalni rad u saradnji sa Udruženjem socijalnih radnika Republike Srpske organizuje i provodi edukacije za mentore studentske prakse. Procijenjeno je da je adekvatan mehanizam uzajamne podrške kreiranje i potpisivanje memoranduma o saradnji sa svakom pojedinaĉnom ustanovom socijalne zaštite u sistemu, u kome su definisani benefiti i obaveze ustanova i Katedre za socijalni rad. Na ovaj naĉin Katedra za socijalni rad stimuliše saradnju sa diplomiranim socijalnim radnicima iz sistema, a sve u cilju povezivanja teorije i prakse socijalnog rada.

Kritička refleksija na zdravstveni sistem kao područje djelovanja socijalnog rada

Zdravstveni sistem kao područje djelovanja socijalnog rada ima širok djiapazon mogućnosti pružanja socijalnih usluga koje su usmjerene na socijalnu komponentu zdravlja. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je još 1948. godine, u svom Statutu definisala zdravlje kao stanje potpunog fiziĉkog, psihiĉkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i oronulosti. „Pozitivno zdravlje” je termin kojim se oznaĉava složeni meĉusobni odnos fiziĉkog, psihiĉkog i socijalnog aspekta

funkcionisanja čovjeka, pod kojim se podrazumijeva fizičko i psihičko funkcionisanje i socijalna prilagođenost (Ракановић Радоњић, 2016). Kritička promišljanja o definiciji zdravlja sveprisutna su u novom milenijumu. U dijelu definicije koja se odnosi na socijalno blagostanje može se identifikovati nekoliko dimenzija zdravlja (Matcheld at all, 2011): sposobnost pojedinca da ispuni svoj potencijal i obaveze, da u najvećoj mjeri upravlja svojim životom uprkos zdravstvenom stanju i sposobnost da učestvuje u društvenim aktivnostima uključujući i rad. Dakle, uloga socijalnog rada u postizanju zdravlja je uspostavljanje dinamičke ravnoteže između mogućnosti i ograničenja, uzimajući u obzir i spoljašnje faktore kao što su društveni i danas sve prisutniji ekološki izazovi. Uspješnim prilagođavanjem na bolest, pojedinci su sposobni da rade ili da učestvuju u različitim društvenim aktivnostima i da se osjećaju funkcionalno zdravo uprkos određenim ograničenjima. Ukoliko posmatramo zdravlje kao dimenziju koja se ne obezbeđuje isključivo u zdravstvenom sistemu, tj. u savremenom poimanju definicije zdravlja, možemo zaključiti da je spona između socijalnog rada i zdravstvene zaštite neraskidiva.

Socijalni rad u zdravstvenom sistemu u fokusu ima relacije pojedinca/pacijenta i njegovog okruženja (egzogene faktore zdravlja). Kako je ranije navedeno, socijalni radnici u zdravstvenom sistemu su potreban kadar, ali ne osnovni, već sporedni, normativno definisan kao saradnički kadar, što nas navodi na zaključak da se socijalni rad u zdravstvenom sistemu posmatra kao saradnička profesija, i vrlo često marginalizovana profesija. Zbog navedenog, neophodno je osiguranje zdravlja pojedinca, metodološki posmatrati kroz „dvostruki diskurs” koji ravnopravno uključuje prirodno-naučni i socijalni diskurs (Станчић, 2002, prema Ракановић Радоњић, 2016). Logično se nameće pitanje: Koliko je socijalni diskurs zastupljen i daje doprinos obezbeđivanju zdravlja stanovništva u zdravstvenom sistemu u Republici Srpskoj? Ranija istraživanja, koja su veoma skromna, o socijalnom radu u zdravstvenom sistemu (Ракановић Радоњић, 2016), pokazala su da postoji skromna zastupljenost socijalnog rada i zaposlenih diplomiranih socijalnih radnika u ovom sistemu. Riječ je o svega nekoliko ustanova zdravstvene zaštite sekundarnog i tercijarnog nivoa koje imaju zaposlene diplomirane socijalne radnike. Nešto veća zastupljenost socijalnog rada je u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, u okviru brige o mentalnom zdravlju stanovništva. Uslov za osnivanje Centara za mentalno zdravlje je postojanje multidisciplinarnog stručnog tima koji uključuje i diplomiranog socijalnog radnika. Zbog navedenog, realno je očekivanje da u sistemu svi centri za mentalno zdravlje imaju zaposlenog socijalnog radnika, što nije slučaj u praksi. Posebna pažnja treba se posvetiti brizi o mentalnom zdravlju uzimajući u obzir rastući broj osoba kojima je potrebna zaštita mentalnog zdravlja nakon pandemije korona virusa. Posljednji podaci Svjetske zdravstvene organizacije (WHO, 2022), govore u prilog ovoj činjenici, jer je Evropska regija označena kao posebno pogođena ovim problemom zbog dugotrajne socijalne izolacije i posljedica same bolesti na mentalno zdravlje pojedinca.

Socijalni rad u zdravstvenom sistemu Republike Srpske ima inferioran položaj u odnosu na druge djelatnosti, te ne pokazuje inicijativu za razvoj, što se očituje u stagnaciji broja socijalnih radnika u zdravstvenom sistemu, kao i izostanku razvoja socijalnih usluga koje se u okviru ovog sistema pružaju.

Uočavajući potrebu da se socijalni rad u zdravstvenom sistemu u Republici Srpskoj razvija, u obrazovanje za socijalne radnike na Univerzitetu u Banjoj Luci Katedra je od 2019/20. akademske godine uvela izborni predmet Socijalni rad u zdravstvenom sistemu, kako bi studenti socijalnog rada bili spremni za rad u ovom području djelovanja.

Kritička refleksija na organizacije civilnog društva

Organizacije civilnog društva danas nedvojbeno predstavljaju značajnog partnera u pružanju socijalnih usluga u svim društvima, pa tako i u Republici Srpskoj. U literaturi možemo prepoznati saglasnost mnogih autora da bez obzira na ne tako davne početke rada različitih organizacija civilnog društva u Republici Srpskoj (1990-ih godina prošlog vijeka, sa ogromnim porastom broja nacionalnih i međunarodnih nevladinih organizacija neposredno nakon rata u bivšoj Jugoslaviji), vidljivo je da su ipak neke organizacije još uvijek prisutne i daju veliki doprinos u oblastima djelovanja i pružanju socijalnih usluga, bez obzira na sve izazove sa kojima se susreću, u prvom redu finansijskim. Saglasni smo i sa nalazima Lj. Lepira (2009) koji naglašava potrebu za izgradnjom i definisanjem standarda, kriterijuma i normativa koji bi se odnosili na pružanje socijalnih usluga, jer ovakav pristup jedino može da dovede do prijeko potrebne profesionalizacije organizacija civilnog društva. Isti autor tvrdi da „standardizacija omogućava filtriranje kvalitetnih organizacija od onih koje to nisu“ (Лепир, 2009: 32). Ovaj proces je u Republici Srpskoj započeo donošenjem Strategije socijalne uključenosti Republike Srpske 2021–2027, koja predviđa osnaživanje saradnje sa organizacijama civilnog društva, kao i pružanje podrške. Sa aspekta odgovornosti za organizovanje i sprovođenje prakse studenata socijalnog rada, svakako treba pozdraviti ovakve inicijative. Međutim, kritički reflektujući na kontekst organizacije prakse studenata socijalnog rada u organizacijama civilnog društva, može samo da se konstatuje da je nesrazmjerno mali broj organizacija civilnog društva koje zapošljavaju socijalne radnike, u odnosu na broj organizacija koje se bave djelatnostima koje uključuju i pružanje socijalnih usluga. Pored navedenog, sistemski organizovana saradnja između Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci i organizacija civilnog društva postoji samo uz podršku dva mehanizma: postojanje potpisanih Memoranduma o saradnji (koji formalno-pravno ne garantuju saradnju) i lični kontakti orgovornih nastavnika i socijalni kapital koji obezbjeđuju studentima socijalnog rada obavljanje prakse u organizacijama civilnog društva. Bez obzira na iznesene činjenice, ovi rezultati se mogu posmatrati kao postojanje plodnog tla za razvijanje organizacija civilnog društva i saradnje sa Katedrom socijalnog rada. U tom duhu Katedra za socijalni rad uvodi 2008. godine predmet Civilni sektor i socijalni rad (u statusu izbornog predmeta) kako bi jedan dio diplomiranih socijalnih radnika bio spreman za obavljanje djelatnosti socijalnog rada u organizacijama civilnog društva.

Kritička refleksija na vaspitno-obrazovni sistem

Vaspitno-obrazovne ustanove u svojoj organizaciji (formalno-pravno) predviđaju postojanje stručne službe. Sa aspekta kritičke analize socijalnog rada kao naučne i praktično aplikativne discipline, danas je gotovo nezamisliv socijalni rad bez holistič-

kog pristupa korisniku/klijentu, a holistički pristup podrazumijeva timski rad. Socijalni rad u vaspitno-obrazovnim ustanovama predstavlja sastavni dio rada stručne službe, i kao takav, školski socijalni radnik predstavlja ravnopravnog člana stručnog tima škola, zaduženog za oblast socijalnog rada i socijalne zaštite. Imajući u vidu činjenicu da je socijalni rad najmlađa profesija po svom prisustvu u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske, te da se praksa školskog socijalnog rada suočava sa mnogim problemima prilikom ispunjavanja zadataka i ciljeva školskog socijalnog rada, kritička analiza podrazumijeva i traženje odgovora na značajna pitanja koja se odnose na položaj školskog socijalnog radnika u stručnim službama škola, njegovu ulogu u sistemu obrazovanja, kao i odgovore na pitanja vezana za timski (interdisciplinarni) rad u školama. Za profesionalnu praksu školskog socijalnog rada veoma je važno poštovanje standarda prakse socijalnog rada, uključujući i standarde školskog socijalnog rada kao uže definisanih standarda. Ove standarde, najčešće propisuju strukovna udruženja organizovana na nivou države. S obzirom da Republika Srpska nema propisane strukovne standarde socijalnog rada za oblasti djelovanja, diplomirani socijalni radnik u školi može da se osloni na standarde koji su jasno definisani u drugim državama u kojima školski socijalni radnik djeluje više od 100 godina. Tako, u Sjedinjenim Američkim Državama, standarde je propisala Nacionalna asocijacija socijalnog rada (NASW) i oni predstavljaju standarde prakse, profesionalne pripreme i razvoja kojima se definiše potrebna obuka za praksu školskih socijalnih radnika. U pokušaju da se obezbijedi i ovaj značajan segment rada socijalnog radnika u vaspitno-obrazovnim ustanovama, Gavrilović, A., Šučur-Janjetović, V., Lepir, Lj. (2016) izdali su publikaciju *U susret standardima socijalnog rada u osnovnim školama*, čiji je izdavač Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, te na taj način doprinijeli razvoju profesije socijalnog rada u vaspitno-obrazovnom sistemu. Ostaje svakako potreba za kontinuiranim obrazovanjem socijalnih radnika za rad u ovoj oblasti, prije svega zbog činjenice da predmet Socijalni rad u školi, koji se izučava u okviru osnovnih studija (prvog ciklusa) socijalnog rada u statusu izbornog predmeta, ne može da bude i garant da su svi diplomirani radnici obučeni i posjeduju znanja za specifičnu oblast socijalnog rada u vaspitno-obrazovnim ustanovama.

Zaključna razmatranja

Nakon predstavljenih rezultata i kritičke analize trendova i izazova obrazovanja socijalnih radnika, nameće se vrlo jednostavno pitanje koje ujedno predstavlja i izazov za jasno trasiranje pravaca razvoja prakse studenata socijalnog rada. Dakle, postavlja se logično pitanje: Kuda dalje?

Katedra za socijalni rad kontinuirano radi na unapređenju prakse za studente. Izmjene u načinu realizacije predmeta, povećanje broja sati i uvođenje novih predmeta prakse su samo neki od pokazatelja razvoja. Uvođenjem novih izbornih predmeta u Nastavni plan i program dodatno učvršćuje poveznicu između nauke i prakse, dajući širi teorijski okvir za svaki od gorepomenutih područja djelovanja socijalnog rada.

Za navedena područja djelovanja prakse socijalnog rada potrebno je izraditi standarde, poput pomenutih za vaspitno-obrazovni sistem. Činjenica da ne postoje usvojeni profesionalni standardi socijalnog rada u Republici Srpskoj, opterećuje područja djelovanja kao što su zdravstveni sistem i organizacije civilnog društva, iako njihovo postojanje ne garantuje pozitivne promjene u trendu zapošljavanja socijalnih radnika u ovim područjima djelovanja, kao ni unapređenje pozicije profesije socijalnog rada i pružanje socijalnih usluga. Navedeno se jasno uočava na primjeru (ne)zapošljavanja socijalnih radnika u školama.

Potrebno je dodatno istražiti uzroke stagnacije broja zaposlenih socijalnih radnika, jer se eventualna neinicijativnost profesionalaca ne može posmatrati kao jedini uzrok. S druge strane, insistiranje na uvođenju profesionalnih standarda u matičnu oblast, a potom i u različita područja djelovanja, može značajnije uticati na sklanjanje profesije socijalnog rada sa margina profesionalnog djelovanja. Značajan doprinos može imati i sveobuhvatna promocija profesije socijalnog rada jer i dalje stoji činjenica da drugi profesionalci iz oblasti takozvanih „pomažućih profesija”, nemaju jasnu sliku o dijapazonu doprinosa socijalnog rada u društvenom odgovoru na evidentno rastuće i sve složenije socijalne probleme. Stoga ne čudi što opšta javnost nema uvid u značaj i doprinos socijalnog rada kao profesije. Teško je objasniti marginalizovanost profesije u nekim od područja djelovanja u kojima je socijalni rad kao djelatnost prisutna godinama unazad, prije svega u sistemu zdravstvene zaštite, imajući u vidu da sistem zdravstvene i socijalne zaštite uređuje zajedničko nadležno ministarstvo (Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske). Poseban izazov je izvršiti „proboj” u sisteme u kojima je socijalni rad potpuna nepoznanica, budući da je sasvim malo sluha za mogućnosti socijalnog rada u sistemima koji imaju povezanost (kroz zajedničke nadležne institucije i zajedničke ciljeve, kao što je slučaj sa socijalnim radom i zdravstvenim sistemom).

Prvi korak koji može dati doprinos rješavanju nekih od pomenutih izazova je osnivanje strukovnog udruženja, što je i učinjeno 2019. godine. Promovisanje socijalnog rada i zastupanje interesa profesije su jedne od ključnih aktivnosti Udruženja socijalnih radnika Republike Srpske. Ovo bi trebalo imati direktan uticaj na pozitivne trendove zapošljavanja socijalnih radnika, a implicitno i na praksu studenata socijalnog rada. Očekujemo da će se jasno definisani pravci djelovanja iznjedriti tokom sastanka sa diplomiranim socijalnim radnicima – mentorima studentske prakse u okviru nadolazeće edukacije mentora, koja se sprovodi u saradnji sa Udruženjem socijalnih radnika Republike Srpske. Katedra za socijalni rad u narednom periodu ovo planira kao kontinuiranu aktivnost.

Na ovom putu, najavljeno osnivanje Zavoda za socijalnu zaštitu moglo bi doprinjeti boljem razumijevanju profesije od strane intersektorskih partnera i adekvatnijem sagledavanju i rješavanju postojećih izazova prakse socijalnog rada.

Sve navedeno, obavezuje nas na podsticanje dodatnih istraživanja svih elemenata prakse studenata socijalnog rada definisanih silabusom predmeta, uključujući i potrebe svih aktera studentske prakse (ustanove/organizacije, mentori zaposleni u različitim sistemima, studenti) i usklađivanje budućih aktivnosti na osnovu dobijenih pokazatelja.

Literatura

- Global Standards for Education and Training of the Social Work Profession, IFSW, 2020.
- Lepir, Lj. (2009). *Procjena potreba za daljnju profesionalizaciju NVO-a i standardizaciju njihovih usluga*, u: Jačanje kapaciteta nevladinih organizacija. Nezavisni biro za humanitarna pitanja – IBHI. TDP d.o.o. Sarajevo.
- Matcheld, H., Knotterus, A., Green, L., Horst, H., Jadad, A., Kromhout, D., Leonard, B., Lorig, K., Loureiro, M., Meer, J., Schnabel, P., Smith, R., Weel, C. & Smid, H. (2011), How should we define health? - Analysis, in *BMJ* 2011.243:d4163, <https://doi:10.1136/bmj.d4163>.
- Milić, M. i Laklija, M. (2019). *Socijalni rad u zdravstvu – pogled iz kuta socijalnih radnika zaposlenih u bolnicama*, u *JAHN*, Vol.10, No.19: 9–32.
- Pease, B., Goldingay, S., Hosken, N., Nipperess, S., (2016): *Doing Critical Social Work*, Griffin Press. Australia.
- Perišić, N. (2012). *Socijalna sigurnost između države i tržišta – doktorska disertacija*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Гавриловић, А. (2005). *Социјална политика*. Бањалука: Универзитет у Бањој Луци Филозофски факултет.
- Гавриловић, А., Шућур-Јањетовић, В. (2014): *Социјални рад у васпитно-образовним установама*; Факултет политичких наука Бања Лука, Графид.
- Гавриловић, А., Шућур-Јањетовић, В., Лепир, Љ. (2016): *У сусрет стандардима социјалног рада у основним школама*, Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука: Министарство просвјете и културе Републике Српске, Графомарк.
- Гавриловић, А., Југовић, А., Лепир, Љ. (2013): *Социјални рад у школи – теоријско методолошке основе*, Факултет политичких наука Бања Лука; Графомарк.
- Елаборат о оправданости иновирња студијског програма социјалног рада* (2019). Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци.
- Закон о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС“, бр.:81/22).
- Закон о предшколском васпитању и образовању („Службени гласник РС“, бр.:119/08, 1/12, 79/15, 63/20 и 64/22).
- Закон о социјалној заштити Републике Српске, „Службени гласник Републике Српске“, бр.:37/12, 90/16, 94/19, 41/20 и 36/22.
- Закон о средњем образовању и васпитању („Службени гласник РС“, бр.:74/08, 41/18, 92/20).
- Законом о здравственој заштити Републике Српске, „Службени гласник РС“, бр.: 57/22).

- Лепир, Љ. (2018). *Планирање социјалне заштите старих*. Бањалука: Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука.
- Правилник о научним и умјетничким областима, пољима и ужим областима, „Службени гласник Републике Српске“, бр.: 22/09, 27/10.
- Ракановић Радоњић, А. (2016). Социјални рад у системима здравствене заштите. Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, Пилитеа, 11, 219–236.
- Ракановић Радоњић, А. (2022). *Карактеристике и развој хранитељства у Републици Српској*. Докторска дисертација. Бањалука: Универзитет у Бањалуци, Факултет политичких наука, Студијски програм Социјални рад.
- Сенат Универзитета у Бања Луци (2015, 2020 и 2022), *Правила студирања на I и II циклусу академских студија* [online] Приступљено 09. новембра 2022. <https://unibl.org/uploads/files/strane/pravila/2022/Pravila-studiranja-na-I-i-II-ciklusu-akademskih-studija.pdf>
- Сенат Универзитета у Бања Луци (2022), *Правилник о организацији и раду Катедре Универзитета у Бања Луци* [online] Преузето 09. новембра 2022. са <https://unibl.org/uploads/files/strane/pravilnici/2022/Pravilnik-o-organizaciji-i-radu-katedri-Univerziteta-u-Banjoj-Luci.pdf>.
- Стратегија социјалне укључености Републике Српске 2021-2027, Бања Лука, 2020.
- Универзитет у Бања Луци (2011), *Упутство за израду и побољшање студијских програма* [online] Преузето 10. новембра 2022. са https://unibl.org/uploads/files/strane/zakoni_i_interni_propisi/2017/11.Uputstvo-za-izradu-i-poboljsanje-SP.pdf

Кориштени интернет извори:

- <https://www.ifsw.org/global-standards-for-social-work-education-and-training> [Приступљено 09. новембра 2022]
- http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_65044-3.pdf [Приступљено 09. новембра 2022]
- <https://www.unibl.org> [Приступљено 09. новембра 2022]
- <https://www.who.int> [Приступљено 12. новембра 2022]

Kritička analiza trendova i izazova u obrazovanju socijalnih radnika i izvođenju prakse

Vesna Šućur-Janjetović¹, Andrea Rakanović Radonjić²

¹Katedra za socijalni rad, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina

²Katedra za socijalni rad, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina

Apstrakt

Ovaj rad predstavlja teorijsku analizu područja djelovanja socijalnog rada kroz prizmu organizovanja i sprovođenja prakse studenata socijalnog rada na Katedri za socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci. Učinjen je pokušaj da se predstavi koncept prakse socijalnog rada u aktuelnom nastavnom planu i programu. Koncept izvođenja prakse socijalnog rada na Katedri za socijalni rad poslužio je za kvalitativnu kritičku analizu područja izvođenja prakse, koja predstavljaju i područja u kojima djelatnost socijalnog rada treba biti zastupljena.

Kritička analiza trendova i izazova područja djelovanja socijalnog rada u svrhu prakse studenata socijalnog rada izvedena je koristeći se metodom analize sadržaja dokumenata i kritičkom refleksijom odgovornih nastavnika na predmetima prakse socijalnog rada.

U radu su predstavljeni rezultati kritičke analize, kroz pokušaj da se odgovori na pitanje: kuda dalje, što je i bio osnovni istraživački zadatak.

Ključne riječi: *kritička analiza, područja prakse, praksa studenata socijalnog rada, obrazovanje, trendovi i izazovi.*

RECEIVED: 14.11.2022.

REVISION RECEIVED: 22.12.2022.

ACCEPTED: 23.12.2022.

vesna.sucur-janjetovic@fpn.unibl.org

andrea.rakanovic-radonjic@fpn.unibl.org

Students' Perception of the Profession of Social Work*

Ljiljana Skrobić^{1**} Nenad Stanojević^{2***} Bojana Pucarević^{3****}

¹Department of Social Work, Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia

²Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia

³Department of Social Work, Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia

Abstract

Social work faces multiple challenges. Some of them include inadequate public understanding and acknowledgement of the profession of social work's significance, as well as inadequate understanding and distinction of social work from other professions. Additionally, there is a generally poor impression of social work, which may be attributed to a number of things, including individual experiences and media coverage. Investigating how the profession is perceived by individuals who have received the necessary training for it, as well as by those in related (helping) professions, is crucial in addition to looking at how the general public perceives it. The paper presents the results of research that deals with the perception of students about social work, social workers and the position of social work in the Republic of Serbia.

In this study participated 139 students of the Faculty of Philosophy in Niš. A questionnaire was used to collect data. The results show that there is a dominantly positive perception of the social work profession and its role in society. However, there is also agreement with the statement that this profession is undervalued compared to others, despite the fact that students do not consider professionals in this field to be less competent than those from other helping professions. Also, agreement was expressed with the fact that the public is not sufficiently informed about the profession of social work, as well as with the fact that the representatives of this profession are not sufficiently represented in the media.

Keywords: social work, students' perception, perception of social work

* Corresponding author: Ljiljana Skrobić, ljiljana.skrobic@filfak.ni.ac.rs,

** <https://orcid.org/0000-0003-2923-0304>

*** <https://orcid.org/0000-0002-2599-7631>

**** <https://orcid.org/0000-0002-6520-9329>

Please cite as: Skrobić, Lj., Stanojević, N. and Pucarević, B. (2023): „Percepcija studenata i studentkinja o profesiji socijalnog rada“. Godišnjak za sociologiju vol.19(30): 49 – 62

Percepcija studenata i studentkinja o profesiji socijalnog rada

Uvod

Percepcija javnosti o socijalnom radu i socijalnim radnicima/cama ima višestruki uticaj. Ovaj uticaj pogađa same socijalne radnike/ce, aktuelne i potencijalne korisnike/ce, ali se prepoznaje i da postoji određen pozitivan odnos između javne percepcije neke profesije i njenih objektivnih društvenih mogućnosti da svoju misiju i ostvari (Knežević, 2003). Takođe, prepoznaje se i da povoljnija javna percepcija neke profesije omogućava veće interesovanje onih koji se odlučuju da se bave tom profesijom, odnosno veći broj ljudi koji će izabrati tu profesiju (Knežević, 2003).

Negativna percepcija javnosti ograničava mogućnosti socijalnih radnika/ca da efikasno obavljaju svoj posao, dok negativni stavovi aktuelnih i potencijalnih korisnika/ca mogu dovesti do otpora prema uslugama koje pružaju socijalni radnici i socijalne radnice (Kagan 2016, Cordoba, 2017). Suprotno tome, pozitivnija percepcija socijalnog rada pomogla bi da se smanji otpor kod korisnika kada on postoji, omogućila bi socijalnim radnicima/cama da se efikasnije angažuju sa korisnicima/cama, ali bi mogla i da poveća verovatnoću da ljudi traže pomoć i usluge (Cramer, 2015). Ukoliko se ne zna šta je opseg posla socijalnih radnika/ca i ukoliko ne postoji izgrađeno poverenje u odnosu na profesiju, to će otežati traženje pomoći.

U nacionalnom kontekstu su ova pitanja posebno važna ako imamo u vidu istraživanje „Stavovi građana o socijalnim radnicima u Republici Srbiji“ u kom je učestvovalo 1.114 građana i građanki (Спакојевић, 2022). Rezultati pokazuju da 15% učesnika i učesnica ne bi u slučaju potrebe potražili uslugu ili pomoć od socijalnih radnika i socijalnih radnica iz centara za socijalni rad, 33% njih odgovorili su da bi razmislili da li bi se obratili za pomoć ili neku uslugu, dok još 12% građana i građanski po ovom pitanju nije imalo stav.

Pored percepcije javnosti značajno je istražiti i kakvu percepciju o profesiji imaju oni koji se obrazuju za tu profesiju. U ovom radu predstavimo nalaze istraživanja koje se bavilo percepcijom o socijalnom radu koju imaju studenti/kinje Departmana za socijalnu politiku i socijalni rad Filozofskog fakulteta u Nišu. Za uključivanje studenata i studentkinja u istraživanje i sagledavanje njihove percepcije smo se opredelili iz nekoliko razloga. Aktuelni studenti/kinje su budući profesionalci koji će se u svojoj praksi susresti sa refleksijom percepcije javnosti na njihov rad i zbog toga je značajno kako tu percepciju doživljavaju. Takođe, lična percepcija o profesiji i percepcija javnosti o profesiji su neki od elemenata formiranja profesionalnog identiteta socijalnih radnika/ca koji je, prema nalazima nekih istraživanja, u krizi (Branković et al., 2020). U skladu sa tim, budući profesionalci mogu biti i akteri promene te percepcije i doprineti pozitivnim promenama u oblasti profesionalnog identiteta. Takođe, s obzirom na to da je značajna i percepcija onih studenata/kinja koji se obrazuju za zanimanja iz srodnih (pomagačkih) profesija i koji mogu biti budući saradnici socijalnim radnicima/cama, istražena je i percepcija studenata i studentkinja sa Departmana za psihologiju, pedagogiju i sociologiju.

Prikaz prethodnih istraživanja

Kada se govori o percepciji javnosti o socijalnom radu prepoznatljivo je nepoznavanje sadržaja, obima, uloge socijalnog rada i često svodenje socijalnog rada na samo jednu dimenziju (poput socijalne zaštite ili samo zaštite dece) (Ollin, 2013, Šerić i Dudić, 2018). Značaj socijalnog rada za jedno društvo se ne negira, ali jedan od izazova sa kojima se suočava socijalni rad je nedovoljno uvažavanje i diferenciranje socijalnog rada u odnosu na druge profesije kako od strane opšte javnosti, tako i od strane profesionalaca iz drugih profesija. Istraživanja potvrđuju da se socijalni rad smatra manje prestižnim od drugih pomagačkih profesija (Argüello et al., 2018), da se na kompetencije socijalnih radnika/ca gleda manje pozitivno u odnosu na kompetencije profesionalaca iz drugih sličnih profesija (Ollin, 2013), čak i da nekada postoji nepoznavanje razlike između poslova psihologa i socijalnog radnika (Deepthi, 2018).

Rezultati istraživanja u kom je učestvovalo 58 socijalnih radnika/ca iz Srbije pokazuje da postoji nerazumevanje toga šta socijalni rad jeste i nepoštovanje onoga što bi socijalni rad trebalo da bude (Branković et al., 2020). Ovo je svojstveno kako okruženju samih socijalnih radnika/ca, tako i saradnicima iz drugih sistema, npr. zdravstva, pa čak i rukovodiocima ustanova ukoliko pripadaju nekoj drugoj profesiji, a ne socijalnom radu. Rezultati istog istraživanja pokazuju i na makronivou nedostatak razumevanja svrhe i značaja socijalnog rada. Nerazumevanje pokazuje i sam sistem socijalne zaštite, a zatim i šira javnost i mediji. Kada je u pitanju saradnja sa profesionalcima iz drugih institucija, socijalni radnici/ce iz centra za socijalni rad prepoznaju da u tom odnosu stav socijalnih radnika/ca često ima sporednu, odnosno pomoćnu ulogu (Branković et al., 2020).

Rezultati istraživanja iz okruženja (Bosna i Hercegovina) u kom je učestvovalo 155 studenata/kinja i 115 socijalnih radnika/ca pokazuju da u odnosu na druge pomažuće profesije ocena statusa socijalnog rada varira između "loše i prosečne" (Šerić i Dudić, 2018: 111). Studenti/kinje socijalnog rada u velikom procentu (48,1%) smatraju da socijalni radnici/ce nemaju ravnopravan položaj sa ostalim stručnjacima u timu, dok se 20.8% ne slaže sa ovom tvrdnjom, a ostalih 31.2% nemaju izgrađen stav povodom ovog pitanja. U zauzimanju ravnopravnog položaja s ostalim stručnjacima, socijalni radnici/ce imaju drugačije stavove od studenata. Njih 38% smatra da su ravnopravni sa stručnjacima iz drugih profesija, dok je 42% neutralnog stava (Šerić i Dudić, 2018).

Kada se govori o karakteristikama socijalnih radnika/ca u različitim istraživanjima može se sresti niz pozitivnih i negativnih karakteristika koje se pripisuju socijalnim radnicima/cama. U pomenutom istraživanju koje je sproveo Spasojević (Спасојевић, 2022) kao najizraženije pozitivne karakteristike izdvajaju se: odgovornost (27,7%), profesionalnost (25%) i posvećenost (23,2%). Kao negativne najčešće se navode: površnost (27,4%), korumpiranost (22,9%), neprofesionalnost (22,4%) i nezainteresovanost (22,1%).

U istraživanju koje je sprovedeno u Engleskoj u kom je učestvovao 1751 ispitanik i ispitanica (Social Work England, 2020), 78% njih se složilo da socijalni

radnici/ce žele najbolje za ljude sa kojima rade, a 70% se složilo da čine veliku razliku u poboljšanju života ljudi. Što se tiče negativnih karakteristika, 28% učesnika/ca se nije složilo da su socijalni radnici/ce objektivni i neutralni, a 19% se složilo da socijalni radnici/ce obično ne veruju ljudima sa kojima rade. U kvalitativnom delu ovog istraživanja učestvovalo je i 23 korisnika/ca i oni su sa jedne strane opisali socijalne radnike/ce kao: ljubazne, prijateljski nastrojene, brižne, osobe od poverenja, podržavajuće, ali i kao: osuđujuće, kontrolišuće, neuspešne i nametljive (Social Work England, 2020).

Percepciju o socijalnom radu pojedinci, i javnost generalno, mogu formirati na različite načine. Za jedne je u pitanju lično iskustvo saradnje ili samo poznavanje nekoga ko se bavi ovim poslom. Da li je ovo iskustvo saradnje pozitivno ili negativno zavisi od više faktora. Neki od njih mogu biti i iskustvo saradnje sa određenim socijalnim radnikom/com, ali i složenost okolnosti u kojima se ljudi nalaze, kao i očekivanja sa kojima dolaze (Social Work England, 2020). Neka od istraživanja pokazuju da kada ljudi imaju direktnu vezu sa socijalnim radnicima/cama i bolje poznaju samu profesiju, individualna povoljna percepcija se povećava (Cramer, 2015, Argüello et al., 2018). Međutim, za ljude koji nemaju iskustvo saradnje mediji su značajan izvor formiranja slike o profesiji i zbog toga je veoma značajno kakvo je medijsko izveštavanje. Posledice negativnog medijskog izveštavanja mogu biti višestruke: uticaj na formiranje negativnih stereotipa o ovoj profesiji u javnosti, umanjeње spremnosti za saradnju kod budućih korisnika/ca usluga socijalne zaštite, uticaj na zadovoljstvo profesijom i profesionalno zalaganje kod stručnih radnika/ca (Skorupan i Jakšić, 2020). Iste autorke prepoznaju da su stručni radnici/ce u socijalnoj zaštiti sve češće u fokusu javnosti u negativnom kontekstu i da tabloidno izveštavanje odlikuju senzacionalizam i neobjektivnost. Takođe, prepoznaje se da mediji obeležavaju socijalne radnike/ce kao krivce u slučajevima koji su kompleksni i imaju negativne posledice ili tragične ishode (Šerić i Dudić, 2019, Skorupan i Jakšić, 2020).

Veliki procenat od 1.114 građana/ki (69,6%) koji su učestvovali u istraživanju „Stavovi građana o socijalnim radnicima u Republici Srbiji“, smatra da mediji utiču u velikoj ili određenoj meri na stvaranje negativnih percepcija građana/ki o socijalnim radnicima/cama (Спacojeвић, 2022). Pored toga i sami socijalni radnici/ce smatraju da je u domaćim medijima stereotip o njima dominantno negativan, te da ih mediji prikazuju negativno i u pogledu kompetentnosti, ali i u domenu interpersonalnih relacija sa korisnicima/cama (Skorupan i Jakšić, 2020: 199). Slične nalaze možemo naći i u istraživanju iz regiona, gde 65% socijalnih radnika/ca koji su učestvovali u istraživanju ukazuje da je nezadovoljno medijskim izveštavanjem o njima (Šerić i Dudić, 2018).

Metodološki okvir

Cilj istraživanja je bio ispitati kakvu percepciju o socijalnom radu imaju studenti/kinje koji se obrazuju za ovu profesiju. Takođe, s obzirom na to da je značajna i percepcija onih studenata/kinja koji se obrazuju za zanimanja iz srodnih (pomagač-

kih) profesija i koji mogu biti budući saradnici socijalnim radnicima/cama, istražena je i njihova percepcija.

Istraživačka pitanja od kojih se pošlo u istraživanju su:

1. Kakvu percepciju studenti/kinje imaju o profesiji socijalnog rada (sagledano kroz sadržaj posla, položaj i značaj u društvu, položaj u odnosu na druge pomagačke profesije)?
2. Kakvu percepciju imaju o karakteristikama socijalnih radnika/nica (sagledano kroz listu osobina koja je formirana u skladu sa prethodno sprovedenim istraživanjima (Knežević i Butler, 2003, Social Work England, 2020))?
3. Kakvu percepciju imaju o medijima i socijalnom radu (sagledano kroz postavljanje pitanja o uticaju medija na formiranje mišljenja javnosti, prisutnosti u medijima i slici koja postoji u medijima)?

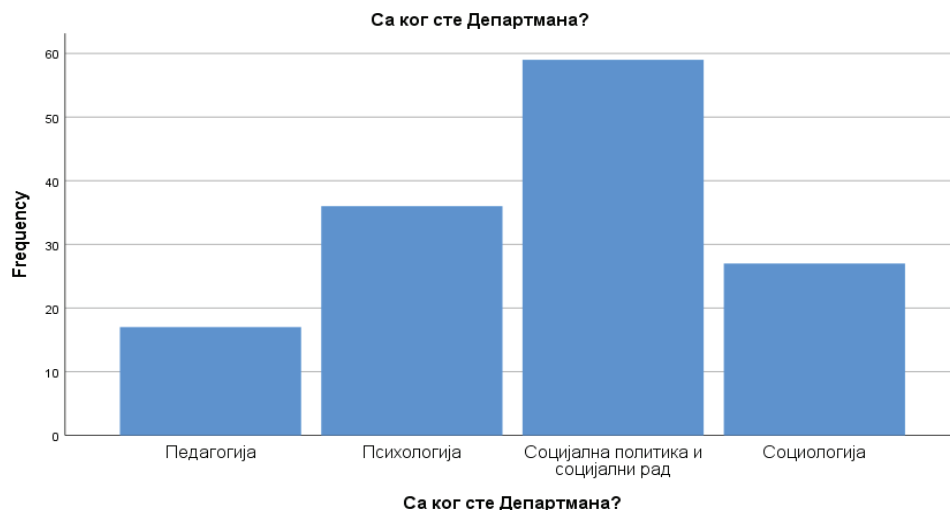
Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 139 studenata/kinja Filozofskog fakulteta u Nišu tokom oktobra 2021. godine. Uzorak je bio kriterijumski, a kriterijumi su bili studiranje na jednom od izabranih departmana (socijalna politika i socijalni rad, psihologija, pedagogija i sociologija), kao i da su u pitanju studenti/kinje druge, treće ili četvrtne godine osnovnih akademskih studija.

Podaci su prikupljeni putem upitnika koji je kreiran za potrebe ovog istraživanja. Upitnik je imao 22 pitanja podeljena u 4 celine (uvodni deo, pitanja o profesiji, o karakteristikama socijalnih radnika i socijalnih radnica i pitanja o medijima i socijalnom radu). Podaci su obrađeni pomoću programa SPSS (verzija 25). Za prikaz uzorka su korišćene frekvencije i procenti, za prikaz skorova su korišćene aritmetičke sredine a za poređenje prosečnih odgovora između dve ili više grupa t-test nezavisnih uzoraka (*Independent Samples Test*) i ANOVA.

Rezultati istraživanja

Kao što je rečeno, uzorak je činilo 139 studenata/kinja Filozofskog fakulteta u Nišu, pri čemu je skoro polovina ispitanika/ca bila sa Departmana za socijalnu politiku i socijalni rad (42,4%), zatim nešto preko četvrtine ispitanika/ca je bilo sa Departmana za psihologiju, skoro petina sa Departmana za sociologiju i 12,2% sa Departmana za Pedagogiju (Grafikon 1).

Uzorak po polu je bio prilično nesrazmeran – 87,8% ispitanica i svega 12,2 ispitanika (Tabela 1). Ova nesrazmernost uzorka prema polu je u skladu sa polnom strukturom svih studenata i studentkinja na ovim departmanima. Takođe, ovakvu raspodelu prema polu možemo naći i u još nekim istraživanjima koja se bave ovom temom, a u kojima su učestvovali studenti i studentkinje socijalnog rada (Šerić i Dudić, 2018).

Grafikon 1*Departman ispitanika/ca***Tabela 1***Pol ispitanika/ca*

Pol ispitanika	N	%
Muški	17	12,2
Ženski	122	87,8
Ukupno	139	100

Najveći broj studenata/kinja koji su učestvovali u istraživanju je sa druge godine studija – 41,7%, zatim treće – 34,5% i najmanji udeo njih je sa četvrte godine – 23,7%.

Za pitanje na koji način se informišu o socijalnom radu, ispitanici/ce su mogli da odaberu više ponuđenih odgovora. Imajući u vidu da su ispitanici bili studenti/kinje socijalne politike i socijalnog rada, ali i srodnih profesija, jasno je zbog čega je najveći broj ispitanika odgovorio da se informiše kroz studiranje (101). Odmah zatim slede internet (93), iskustvo drugih (91) i mediji (63).

U pokušaju da se odgovori na prvo istraživačko pitanje: Kakvu percepciju studenti i/kinje imaju o profesiji socijalnog rada, postavljeno je šest tvrdnji na Likertovoj skali. Ispitanici/ce su iznosili/e stepen slaganja sa svakom tvrdnjom, pri čemu je odgovor 1 označavao da se u potpunosti ne slažu, a odgovor 5 da se u potpunosti slažu. Tvrdnje su bile: 1. da je socijalni rad žensko zanimanje; 2. da se socijalni radnici/ce više bave administrativnim a manje stručnim aspektom; 3. da je socijalnim rad potcenjeno zanimanje u odnosu na druge pomagačke profesije; 4. da su socijalni

radnici/ce manje kompetentni/e u odnosu na profesionalce iz drugih pomagačkih profesija; 5. da je socijalni rad važan za društvo i 6. da ljudi imaju pretežno negativna iskustva nakon saradnje sa socijalnim radnicima/cama. Kao što se može primetiti, neke od ovih tvrdnji govore u pozitivnom, a neke u negativnom tonu o socijalnom radu i stručnjacima iz ove oblasti.

Tabela 2

Stavovi o percepciji profesije socijalnog rada.

Tvrdnja	Socijalni rad je žensko zanimanje	Socijalni radnici/ce se bave više administrativnim a manje stručnim poslom	Socijalni rad je potcenjeno zanimanje u odnosu na zanimanja iz drugih pomagačkih profesija	Socijalni radnici/ce su manje kompetentni od profesionalaca iz drugih pomagačkih profesija	Socijalni rad je važan za jedno društvo	Ljudi imaju pretežno negativna iskustva nakon saradnje sa socijalnim radnicima/ama
Prosečan odgovor	1,65	2,47	3,62	1,57	4,75	3,15

Kod ispitanika/ca prevladava pozitivna percepcija o socijalnom radu i stručnjacima iz ove oblasti (Tabela 2). Najveći stepen slaganja postoji sa pozitivnom tvrdnjom da je socijalni rad važan za jedno društvo – prosečan odgovor je čak 4,75. Slaganje (3,62) postoji i sa tvrdnjom da je socijalni rad potcenjen u odnosu na zanimanja iz drugih pomagačkih profesija. Pitanje kod kog su ispitanici/ce neopredeljeni je ono o negativnim iskustvima ljudi nakon saradnje sa socijalnim radnicima/cama – 3,15 (zanimljivo je da kod ove tvrdnje najveći stepen slaganja pokazuju studenti/kinje Socijalne politike i socijalnog rada – 3,20). Najmanji stepen slaganja postoji sa negativnom tvrdnjom da su socijalni radnici/ce manje kompetentni od profesionalaca iz drugih pomagačkih profesija – 1,57. Sličan stepen neslaganja (1,65) postoji i sa tvrdnjom da je socijalni rad žensko zanimanje. Neslaganje, iako ne tako izraženo kao kod prethodne dve tvrdnje, postoji i sa stavom da se socijalni radnici/ce više bave administrativnim, a manje stručnim poslom (2,47).

Za ove tvrdnje je zanimljivo analizirati da li postoje statistički značajne razlike u odnosu na Departman ispitanika/ce. U tu svrhu je urađena ANOVA koja je pokazala da postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti u ovim grupama samo za tvrdnju da je socijalni rad potcenjen u odnosu na zanimanja iz drugih pomagačkih profesija. Kada se analiziraju odgovori za ovo pitanje (Tabela 3), očekivano, najveći stepen slaganja iskazuju studenti/kinje socijalne politike i socijalnog rada 4,24, dok je kod ostalih to značajno niže – u opsegu od 3,00 do 3,28.

Tabela 3

Tvrdnja da je socijalni rad potcenjeno zanimanje u odnosu na Departman ispitanika/nice

Departman ispitanika	Prosečan odgovor
Psihologija	3,28
Socijalna politika i socijalni rad	4,24
Sociologija	3,11
Pedagogija	3,00

Takođe, za tvrdnju da je socijalni rad žensko zanimanje je bitno proveriti odgovore u odnosu na pol. Ovo je tvrdnja sa kojom su ispitanici/ce iskazali najmanji stepen slaganja, kod muškog pola je to nešto izraženije (1,35) u odnosu na ženski (1,69). Ovde je bitno pogledati i rezultate T testa (*Independent Samples Test*). S obzirom na to da nivo značajnosti Levenovog testa (*Levene's Test for Equality of Variances*) iznosi manje od 0,05 (u našem slučaju *Sig.* 0,017), podaci ne zadovoljavaju pretpostavku o jednakosti varijansi i rezultat T testa iznosi (*Sig. (2-tailed) Equal variances not assumed*) 0,063. On je iznad 0,05, što nas navodi na zaključak da razlika između ove dve grupe nije značajna već slučajna.

Dobar pokazatelj percepcije jedne profesije jesu i prve asocijacije koje se javljaju za nju. Ispitanici/su dobili jedno otvoreno pitanje gde je trebalo da upišu svoje asocijacije na socijalni rad. Uočljivo je da su njihove asocijacije pozitivne. Najčešća asocijacija je *pomoć* i različite varijacije: pružanje pomoći ugroženima, deci, ljudima, drugima i slično. Druga najčešća asocijacija je *humanost*, a zatim različite kategorije sa kojima socijalni radnici/ce rade: deca, socijalno ugroženi, stariji, delinkventi itd. Četvrta grupa asocijacija se odnosi na ustanove u kojima socijalni radnici/ce rade: Centar za socijalni rad, Dom za decu bez roditeljskog staranja i slično.

U pokušaju da se odgovori na drugo istraživačko pitanje: Kakvu percepciju imaju o karakteristikama socijalnih radnika/ca, ispitanicima je ponuđena lista osobina koja je formirana na osnovu prethodno sprovedenih istraživanja (Knežević i Butler, 2003, *Social Work England*, 2020). Konkretno, ponuđeno je sedam osobina – da su socijalni radnici/ce: korumpirani, empatični, dobronamerni, beskorisni, požrtvovani, nepravedni i bezosećajni. I kod ovih tvrdnji je postojala Likertova skala preko koje su ispitanici/ce izlagali stepen slaganja (odgovor 1 označavao je da se u potpunosti ne slažu, a odgovor 5 da se u potpunosti slažu). Prosečni odgovori pokazuju da ne postoji slaganje sa negativnim osobinama i da postoji slaganje sa pozitivnim, te možemo zaključiti da studenti/kinje imaju pozitivnu percepciju o karakteristikama socijalnih radnika/ca (Tabela 4).

Tabela 4

Stavovi o karakteristikama socijalnih radnika/ca

Tvrdnja	Socijalni radnici/ce su bezosećajni	Socijalni radnici/ce su nepravedni	Socijalni radnici/ce su požrtvovani	Socijalni radnici/ce su beskorisni	Socijalni radnici/ce su dobronamerni	Socijalni radnici/ce su empatični	Socijalni radnici/ce su korumpirani
Prosečan odgovor	1,75	2,09	3,79	1,45	3,99	3,56	2,44

Najveći stepen neslaganja postoji sa tvrdnjom da su socijalni radnici/ce beskorisni (1,45), zatim da su bezosećajni (1,75) i da su nepravedni (2,09) – dakle, sa negativnim osobinama. Slaganje postoji sa tvrdnjama koje iskazuju pozitivne osobine: dobronamernost (3,99), požrtvovanost (3,79) i empatičnost (3,56). I za ove tvrdnje je analizirano da li postoje statistički značajne razlike u odnosu na Departman ispitanika/ca. Urađena je ANOVA koja je pokazala da postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti u ovim grupama samo za tvrdnju da su socijalni radnici/ce požrtvovani/e.

Najveća razlika u odgovoru koja se odnosi na ovu tvrdnju je između studenata/kinja socijalne politike i socijalnog rada (4,19) i studenata/kinja pedagogije (3,29) – 0,9. Rezultati T testa (*Independent Samples Test*) za ovde dve grupe pokazuju da se zadovoljava pretpostavka o jednakosti varijansi (*Levene's Test for Equality of Variances* iznosi više od 0,05 – u ovom slučaju 0,06), te da postoji značajna razlika (*Sig. (2-tailed)* u koloni *Equal variances assumed* iznosi manje 0,05).

Treće istraživačko pitanje – kakvu percepciju imaju o medijima i socijalnom radu – istraživali smo preko četiri tvrdnje (Tabela 5): 1. da je javnost dovoljno informisana o profesiji socijalnog rada; 2. da način medijskog izveštavanja utiče na formiranje mišljenja javnosti socijalnom radu i stručnjacima iz ove oblasti; 3. da je slika koju mediji stvaraju negativna i 4. da su socijalni radnici/ce dovoljno prisutni/e u medijima.

Tabela 5

Mediji i socijalni rad

Tvrdnja	Javnost je dovoljno informisana o profesiji socijalnog rada	Način medijskog izveštavanja utiče na formiranje mišljenja javnosti o socijalnom radu i socijalnim radnicima/cama	Slika koju mediji stvaraju o socijalnom radu i socijalnim radnicima/cama je negativna	Socijalni radnici/ce su dovoljno prisutni u medijima
Prosečan odgovor	1,77	4,35	3,85	2,14

Sa prvom i četvrtom tvrdnjom se ispitanici/ce u velikoj meri ne slažu – sa prvom je stepen slaganja samo 1,77 a sa četvrtom 2,14. Ispitanici/ce prepoznaju značaj koji mediji imaju na formiranje javnog mnjenja, te je stepen slaganja sa drugom tvrdnjom čak 4,35. Sa tvrdnjom da je slika koja se stvara o socijalnim radnicima/cama negativna postoji stepen slaganja 3,85. I za ove tvrdnje je urađena ANOVA kako bi se ustanovilo da li postoje statistički značajne razlike u odnosu na Departman ispitanika/ce. Rezultati pokazuju da statistički značajna razlika između srednjih vrednosti u ovim grupama samo za tvrdnju slika koja se stvara o socijalnim radnicima/cama negativna.

Očekivano, najveći stepen slaganja sa ovom tvrdnjom iznose studenti socijalne politike i socijalnog rada (4,39). Najveća razlika u odgovoru je sa studentima psihologije (3,31). I rezultati T testa (*Independent Samples Test*) pokazuju da postoji značajna razlika između ove dve grupe (*Sig. (2-tailed)* < 0,05).

Diskusija rezultata

Kroz ovu studiju nastojali smo da saznamo kakve su percepcije studenata/kinja Filozofskog fakulteta u Nišu, sa Departmana za socijalnu politiku i socijalni rad, sociologiju, psihologiju i pedagogiju o profesiji socijalnog rada, karakteristikama socijalnih radnica/ka, kao i ulozi medija o građenju slike o pomenutoj profesiji. Re-

zultati ukazuju da studenti/kinje imaju dominantno pozitivan stav o profesiji socijalnog rada i njenoj ulozi u društvu. Međutim, slažu se sa tvrdnjom da je ova profesija potcenjena u odnosu na druge i pored toga što profesionalce iz ove oblasti ne smatraju manje kompetentnim od onih koji dolaze iz drugih pomažućih profesija. Ovakav nalaz u skladu je sa rezultatima koja je realizovana u Bosni i Hercegovini (Šerić i Dudić, 2018). Najveći stepen slaganja sa ovom tvrdnjom pokazali su studenti/kinje sa Departmana za socijalnu politiku i socijalni rad. Ovakav rezultat može biti posledica činjenice da su jedino ispitanici/ce sa ovog departmana već na drugoj godini uključeni u obavezne stručne prakse i imali su priliku da se upoznaju sa nekim od ustanova u kojima rade socijalni radnici i socijalne radnice i upoznaju se sa njihovim položajem u tim ustanovama, kao i njihovim znanjima i veštinama.

Kao što je prikazano u rezultatima, u istraživanju je dominantno učešće studentkinja (87,8%) i njihova percepcija je da socijalni rad nije žensko zanimanje, dok su studenti u još većoj meri od koleginica izrazili neslaganje. Međutim, i pored ovako iskazanih percepcija, činjenica je da je na gotovo svim departmanima koji su učestvovali u istraživanju dominantna zastupljenost žena. Kroz razvoj ove profesije, dugo se ona smatrala tradicionalno ženskim zanimanjem. Trendovi su se menjali, pa je u određenom periodu gotovo bila neprimetna rodna razlika u okviru profesije, ali aktuelna situacija u svetu i kod nas upućuje da su ponovo žene u velikom procentu u ovoj profesionalnoj ulozi. Pa tako su tokom 2008. godine u Sjedinjenim Američkim Državama žene činile 78% onih koji rade u ovoj profesiji (ovo je povećanje od 63% u odnosu na 1976. godinu), a 2012. u Engleskoj su žene činile 87% svih studenata socijalnog rada (Sakomoto et al., 2008; Furness, 2011; Galley, 2020). Takođe, rezultati jednog od istraživanja pokazuju da su oni ispitanici/ce koji nisu imali iskustva sa socijalnim radnicima/cama skloni da tvrde da je to uglavnom žensko zanimanje, dok se kod onih koji su imali iskustva zapaža da su se susreli i sa muškim socijalnim radnicima (Knežević i Butler, 2003). Potreba za rodnom ravnotežom unutar profesije isticana je kao važna u radovima mnogih autora, pa je percepcija aktuelnih studenata ohrabrujuća u pogledu predrasude koja nastoji da ovu profesiju deklarise kao "žensku".

Ispitanici/ce su kao prve asocijacije na profesiju socijalnog rada naveli/e pre svega različite forme pružanja pomoći, humanost kao odliku profesije, ali i ustanove u kojima rade socijalni radnici poput centra za socijalni rad, domova za decu bez roditeljskog staranja. Pozitivne asocijacije studenta i studentkinja drugačije su od onih koji ima šira javnost (Šerić i Dudić, 2019). Takođe, studenti i studentkinje se ne slažu sa tvrdnjama koje negativno karakterišu socijalne radnike/ce. Ovakav rezultat ne iznenađuje, s obzirom na to da je populacija koja je učestvovala u istraživanju umnogome upoznatiya i sa različitim ulogama koje obavljaju predstavnici/ce ove profesije, kao i sa izazovima koji se pred njih postavljaju.

Jedan od ciljeva istraživanja bio je sagledavanje percepcije studenata/kinja o ulozi medija u procesu informisanja javnosti o profesiji socijalnog rada, kao i formiranju mišljenja javnosti o ovoj profesiji i onima koji je obavljaju. Svi ispitanici/ce se slažu da javnost nije dovoljno informisana o profesiji socijalnog rada, kao i da su predstavnici ove profesije nisu dovoljno zastupljeni u medijima. Ovakav nalaz u skladu je sa nalazima i nekih drugih studija koje pokazuju da se u medijima više priča o socijalnim

radnicima/cama, nego sa njima. Slične rezultate pokazuju i druge studije realizovane u Srbiji i okruženju (Serić i Dudić, 2019, Skorupan i Jakšić, 2020).

Studije u drugim sistemima takođe govore u prilog tome. Istraživanje koje je realizovano 2000. godine u Velikoj Britaniji pokazalo je da 9 od 10 socijalnih radnika smatra da mediji isključivo negativno izveštavaju o ovoj profesiji (Neate, 2000). Takođe, 2004. u Škotskoj je 88,6% socijalnih radnika/ca smatralo je da je način na koji mediji izveštavaju o njihovoj profesiji neadekvatan i dominantno negativan (Naysmith, 2004), a pojedini autori navode da se u medijima socijalni radnici/ce često predstavljaju kao „narodni demoni“ (Mendes, 2001). Stepen informisanosti javnosti o svim poslovima koje mogu obavljati socijalni radnici/ce pokazao se nedovoljan i u drugim studijama i mnogi autori ističu važnost medija u menjanju ovakve situacije. Informativna i edukativna uloga medija na ovom planu čini se da često nije dovoljno zastupljena i da preovladava senzacionalistička potraga za pričama koje ne nude moguća rešenja, već pozivaju sistem na proglašavanje krivca, te na kažnjavanje. Takva atmosfera dalje vodi većem oprezu onih koji obavljaju ovu profesiju i sveukupnoj rigidnosti sistema (Stanić, 2021). Rezultati ove studije pokazuju najveći stepen slaganja studenata i studentkinja socijalne politike i socijalnog rada sa tvrdnjom da je slika koju mediji stvaraju o socijalnim radnicima/cama negativna. Ovakav rezultat je očekivan jer pretpostavljamo da upravo ovi studenti i studentkinje više od drugih koleginica i kolega prate kako mediji pišu i o njihovim budućim kolegama i kako se u njihovim okruženjima komentariše njihova buduća profesija.

Zaključak

Analizirajući druge studije, kako one realizovane u Republici Srbiji, tako i one iz drugih sistema, dolazimo do zaključka da je profesija socijalnog rada nedovoljno predstavljena u medijima što za posledicu ima nedovoljnu informisanost javnosti o sadržajima iste ili su pak pojedinci koji je obavljaju u medijima okarakterisani negativno. Ovakva situacija ostavlja prostor za puno nepoznanica ili razvijanje zabluda o ovoj profesiji, a i građenja negativnog stava prema socijalnim radnicima/cama. Za one koji su tek na putu da steknu formalne uslove za obavljanje poslova iz oblasti socijalnog rada ovakva društvena atmosfera može biti obeshrabrujuća, a za one koji biraju buduća zanimanja odlučujuća. I pored toga, nove generacije studenata/kinja socijalnog rada pokazuju entuzijazam da menjaju mišljenje javnosti o ovoj profesiji. Rezultati ove studije pokazuju dominantno pozitivnu percepciju studenata/kinja Filozofskog fakulteta o profesiji socijalnog rada. Naročito je važan nalaz da pozitivan stav svih koji su učestvovali u istraživanju, a ne samo onih koji studiraju socijalnu politiku i socijalni rad. Pored pozitivne percepcije profesije, učesnici/ce istraživanja imaju i pozitivne asocijacije na ove profesionalce, kao i ustanove u kojima oni rade. Kako su rezultati pokazali, studenti/kinje se o ovoj profesiji informišu iz višestrukih izvora poput studiranja, interneta, medija, iskustva drugih. Sve ovo može uticati na svestraniju i kompletniju informisanost o ovoj profesiji, ali i priliku da u svom okruženju menjaju sliku koja je u opštoj javnosti češće negativna.

Kako smo videli na primeru studije koja je realizovana 2020. godine (Branković et al., 2020) često saradnici sa kojima rade socijalni radnici/ce nisi upoznati sa specifičnostima ove profesije, rezultati ovog istraživanja su ohrabrujući. Tačnije, čini se veoma značajno naročito ako uzmemo u obzir da su neki od učesnika/ca istraživanja budući profesionalci iz oblasti socijalnog rada, a neki od njih saradnici socijalnim radnicima u mnogim srodnim poslovima i oblastima poput socijalne zaštite, zdravstvene zaštite i obrazovanja.

Možemo zaključiti da iako dominira pozitivna percepcija studenata/kinja sa svih departmana, u određenim segmentima povoljniju percepciju imaju studenti/kinje socijalnog rada. Kako bi se dodatno unapredila percepcija drugih studenata/kinja, a u skladu sa tim da kurikulumi studija pedagogije, psihologije i sociologije na Filozofskom fakultetu u Nišu ne sadrže predmete iz oblasti socijalnog rada, potrebno je ove predmete ponuditi bar u formi izbornih predmeta. Takođe, prepoznavamo značaj praktične nastave koja treba da obuhvati što više relevantnih ustanova u kojima rade socijalni radnici/ce, ali i razvoja mreže mentora koji bi bili motivisani da na što adekvatniji način upoznaju studente/kinje sa svim poslovima koje obavljaju, kao i značaj uloge socijalnog radnika u timskom radu. Praktična nastava za profesije poput sociologa, psihologa, pedagoga i socijalnih radnika bi delimično mogla da se realizuje timski, kako bi se detaljnije upoznali sa međusobnim kompetencijama i mogućnostima saradnje.

Takođe, s obzirom na to da je prepoznato da su mediji izvor informisanja i da studenti/kinje prepoznaju značaj medija u građenju (negativne) slike o ovoj profesiji, neophodno je unapređenje medijske slike i načina izveštavanja o socijalnom radu i socijalnim radnicima/cama. Jedan od načina je pored tradicionalnih i korišćenje novih medija, koji su više prijemčivi mlađoj populaciji u koju spadaju i učesnici i učesnice ovog istraživanja. Informisanje kako mladih, tako i celokupne javnosti, o ulozi socijalnog rada i upoznavanje sa kompetencijama koje imaju socijalni radnici/ce moglo bi da doprinese boljoj percepciji, ali i uravnoteženju profesije socijalnog rada sa drugim profesijama u odnosu na koje se prepoznaje njena potcenjenost.

Literatura

- Argüello, T. M., Baiocchi, A., & Wolf, J. P. (2018). Social Work Matters: Californians' Perceptions of Social Welfare. *Social Work, 63*(4), 305–316. <https://doi.org/10.1093/sw/swy032>
- Branković, I., Gajić, Ž., Trbović, V., i Kuridža, Lj. (2020). *Obeležja savremenog socijalnog rada i profesionalni identitet socijalnih radnika u Republici Srbiji*. https://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/Izvestaj_FINAL_jun_2020.pdf
- Cordoba, P. S. (2017). Representations of Social Work in the Australian News Media. *Australian Social Work, 70*(4), 453–464. <https://doi.org/10.1080/0312407x.2017.1324886>
- Cramer, L. (2015). *The General Public's Perception of Social Work Thesis Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Bachelor of Science in Social Work in the College of Social Work at The Ohio State University*.

- https://kb.osu.edu/bitstream/handle/1811/68930/The_General_Publics_Perception_of_Social_Work.pdf
- Deepthi, B. (2018). An Analysis on Public's Perception of Social Work. *Journal of Social Work Education and Practice*, 3(2), 75–78. https://www.jswep.in/uploads/3/1/7/2/31729069/030208_publics_perception_of_social_work_.pdf
- Furness, S. (2011). Gender at Work: Characteristics of “Failing” Social Work Students. *British Journal of Social Work*, 42(3), 480–499. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcr079>
- Kagan, M. (2016). Public attitudes and knowledge about social workers in Israel. *Journal of Social Work*, 16(3), 322–343. <https://doi.org/10.1177/1468017315572937>
- Knežević, M. (2003). Neka razmišljanja o identitetu profesije socijalnog radnika. *Ljetopis Socijalnog Rada*, 10(1), 45–60. <https://hrcak.srce.hr/3474>
- Knežević, M., i Butler, L. (2003). Public perceptions of social workers and social work in the Republic of Croatia. *International Journal of Social Welfare*, 12(1), 50–60. <https://doi.org/10.1111/1468-2397.00002>
- Stanić, L. (2021). »Zašto djeca nisu oduzeta na vrijeme? «: Analiza medijskih izvještaja o socijalnim radnicima povodom medijski eksponiranih slučajeva zlostavljanja djeteta. *Annual of Social Work*, 28(2), 317–351. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v28i2.411>
- Mendes, P. (2001). Blaming the messenger : the media, social workers and child abuse. *AUSTRALIAN SOCIAL WORK*, 54(2), 27–36. https://search.informit.org/doi/10.3316/agis_archive.20013529
- Naysmith, S. (2004) Revealed: Our Social Work Crisis in The Herald Society, December 7, pp. 2-4; Glasgow
- Neate, P. (2000) Time to Make the Media Hear the Message in Community Care Online, Available at: www.communitycare.co.uk/Articles/2000/04/13/24010/time-to-make-the-media-hearthe-message.html accessed on 20.12.2022.
- Šerić, N., i Dudić, A. (2018). Percepcija socijalnog rada u Bosni i Hercegovini. *Socijalne Studije*, 1(1), 94–114. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=826407>
- Šerić, N., i Dudić, A. (2019). Socijalni rad u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini. *Socijalna Politika*, 54(2/2019), 99–117. <https://doi.org/10.22182/sp.22019.5>
- Sakamoto, I., Anastas, J. W., McPhail, B. A., & Colarossi, L. G. (2008). STATUS OF WOMEN IN SOCIAL WORK EDUCATION. *Journal of Social Work Education*, 44(1), 37–62. <https://doi.org/10.5175/jswe.2008.200600103>
- Skorupan, T., i Jakšić, I. (2021). Odnos stručnih radnika centara za socijalni rad u Republici Srbiji prema medijskoj slici i kvalitetu izveštavanja o njihovom radu. *CM Komunikacija I Mediji*, 16(50), 179–203. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1044230>

Social Work England. (2020). *Perceptions of Social Work: Summary Report Research among the general public and those with lived experience of social work*. <https://www.socialworkengland.org.uk/media/3323/crd-public-perceptions-report-summary.pdf>

Спасојевић, Н. (2022). Ставови грађана о социјалним радницима у Републици Србији. *Социјална политика*, 57(1/2022), 9–25. <https://doi.org/10.22182/sp.12022.1>

Перцепција студената и студенткиња о професији социјалног рада

Ljiljana Skrobić¹ Nenad Stanojević² Bojana Pucarević³

¹Department za socijalni rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Srbija

² Department za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Srbija ³ Department za socijalni rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Srbija

Апстракт

Socijalni rad se nalazi pred višestrukim izazovima. Neki od njih su nedovoljno poznavanje i prepoznavanje značaja profesije socijalnog rada od strane javnosti, kao i nedovoljno uvažavanje i diferenciranje socijalnog rada u odnosu na druge profesije. Takođe, postoji i pretežno negativna percepcija socijalnog rada koja može biti zasnovana na različitim faktorima, između ostalih ličnom iskustvu i medijskom izveštavanju. Pored percepcije celokupne javnosti značajno je istražiti i kakvu percepciju o profesiji imaju oni koji se obrazuju upravo za tu profesiju, kao i za srodne (pomagačke) profesije. U radu su prikazani rezultati istraživanja koje se bavi percepcijom studenata i studentkinja o socijalnom radu, socijalnim radnicima i radnicama i položaju socijalnog rada u Republici Srbiji. U istraživanju je učestvovalo 139 studenata i studentkinja Filozofskog fakulteta u Nišu. Podaci su prikupljeni putem upitnika. Rezultati pokazuju da postoji dominantno pozitivna percepcija o profesiji socijalnog rada i njenoj ulozi u društvu. Međutim, postoji i slaganje sa tvrdnjom da je ova profesija potcenjena u odnosu na druge i pored toga što studentkinje i studenti profesionalce iz ove oblasti ne smatraju manje kompetentnim od onih koji dolaze iz drugih pomažućih profesija. Takođe, izražena je saglasnost sa tim da javnost nije dovoljno informisana o profesiji socijalnog rada, kao i sa tim da predstavnici i predstavnice ove profesije nisu dovoljno zastupljeni u medijima.

Кljučне речи: socijalni rad, percepcija studenata i studentkinja, percepcija socijalnog rad

RECEIVED: 29.12.2022.

REVISION RECEIVED: 15.01.2023.

ACCEPTED: 16.01.2023.

ljiljana.skrobic@filfak.ni.ac.rs
nenad.stanojevic@filfak.ni.ac.rs
bojana.pucarevic@filfak.ni.ac.rs

Attitudes of Social Workers in Serbia on the Prospects for the Development of the Profession and Improvement of the Position of Social Workers Through Professional Associations*

Violeta Marković^{1**}, Gordana Marčetić Radunović^{2***}, Tamara Gačević^{3****}

¹University of Belgrade, Faculty of Political Sciences

²Association “Sociativa”

³Caritas Serbia

Abstract

The practice of social work takes place in circumstances that are strongly influenced by numerous changes and new demands placed on the profession. These changes and new demands require constant improvement of the profession, and one of the ways to improve is to organize into professional associations. The aim of this paper is to present the views of the professionals / community of social workers on the prospects of developing the profession of social work and improving the position of social workers through professional associations (federations, unions, societies, associations, etc.). Research for the purpose of examining the stated attitudes was carried out in the period from June 2022 to November 2022. For the purposes of this research, an online questionnaire was specially constructed for the survey of attitudes. A total of 126 social workers from the public and civil sector from Serbia took part. The results of the research indicate that social workers in the Republic of Serbia perceive the need to establish a new association or harmonize the activities of existing ones, for the purpose of representing the profession in public and before institutions, strengthening the professional identity and trust of experts in professional Sciatica associations.

Key words: social work, professional associations, professional unions, professional identity, advocacy, networking

* Corresponding author: violeta.markovic@fpn.bg.ac.rs

** <https://orcid.org/0000-0003-2618-0073>

*** <https://orcid.org/0009-0003-9115-2404>

**** <https://orcid.org/0009-0009-5516-9907>

Please cite as: Marković, V., Marčetić Radunović, G., Gačević, T. (2023): „Stavovi socijalnih radnika u Srbiji o perspektivama razvoja profesije i unapređenja položaja socijalnih radnika kroz strukovna udruženja“. Godišnjak za sociologiju vol.19(30): 63 –77

Stavovi socijalnih radnika u Srbiji o perspektivama razvoja profesije i unapređenja položaja socijalnih radnika kroz strukovna udruženja

Uvod

Praksa socijalnog rada se odvija u okolnostima koji su pod jakim uticajem brojnih promena i novih zahteva koji se postavljaju pred profesiju. Na globalnom nivou svedoci smo naglog razvoja informacionih tehnologija, globalizacije, masovnih migracija pojedinaca, porodica i zajednica, ratova, pandemije COVID-19, i krize koje ove okolnosti donosi sa sobom (Žegarac, 2016: 9). Na nacionalnom nivou, socijalni radnici se suočavaju sa sve manje resursa uz povećanje broja korisnika i usložnjavanje njihovih problema i potreba (Marčetić-Radunović i sar., 2021).

U periodu 2012–2019. godine broj korisnika usluga centara za socijalni rad (dalje: CSR) u Srbiji se povećao za 14,7%, a problemi i potrebe su se usložile. Sa druge strane, smanjuju se resursi da se na te potrebe efikasno i blagovremeno odgovori. U CSR na dan 31.12.2020. godine bilo je 2.602 zaposlenih na neodređeno vreme. Podaci pokazuju da je u proteklih deset godina broj zaposlenih radnika na neodređeno vreme ravnomerno rastao do 2014. godine, nakon čega počinje kontinuiran trend smanjenja, usled uvođenja zabrane zapošljavanja u javnom sektoru. U odnosu na 2014. godinu ukupan broj zaposlenih na neodređeno vreme u 2020. godini manji je za 18%. Pored pada broja zaposlenih, dolazi i do gašenja usluga koje su prepoznate kao važne za pružanje podrške korisnicima u njihovom osnaživanju i uključivanju u društvo. Različita istraživanja kod nas govore da veliki broj profesionalaca – pomagača u socijalnoj zaštiti doživljava emocionalnu iscrpljenost, sindrom izgaranja, sekundarnu traumatizaciju i drugu vrstu opterećenosti po mentalno zdravlje (Marčetić-Radunović i sar., 2021).

I pored svih navedenih okolnosti, praksa socijalnog rada se i dalje bavi nekim od najsloženijih problema i najzagonetnijim oblastima ljudskog iskustva. Stoga socijalni rad jeste i treba da bude delatnost koja zahteva veoma razvijena znanja i veštine (Žegarac, 2016: 9).

Jedan od načina delovanja socijalnih radnika za unapređenje profesije socijalnog rada je kroz strukovna udruženja. Strukovna udruženja (profesionalno telo, profesionalna organizacija ili profesionalno društvo) nastoji da unapredi određenu profesiju, interese pojedinaca koji se bave tom profesijom i javni interes (Speight, 2014), istorija prakse socijalnog rada je bogata aktivnostima zagovaranja ne samo za unapređenje položaja određenih ciljnih grupa korisnika, nego i za unapređenje položaja i interesa samih socijalnih radnika. Tako postoje međunarodna i nacionalna udruženja socijalnih radnika.

Međunarodna federacija socijalnih radnika (engl. IFSW) najveće je međunarodno/svetsko telo za profesionalni socijalni rad. Sastoji se od 141 profesionalnog udruženja za socijalni rad koje predstavlja preko 3 miliona socijalnih radnika. IFSW ima formalni konsultativni status pri Ujedinjenim nacijama i drugim globalnim telima. Svrha organizacije je da doprinese postizanju socijalno pravednog sveta kroz

profesionalni socijalni rad. IFSW i njegovi partneri postavljaju i razmatraju međunarodne standarde socijalnog rada, definiciju socijalnog rada i politike koje promovišu rezultate dobre prakse. Trenutni predsednik je Rut Stark koja je socijalna radnica u Škotskoj i članica Škotske asocijacije socijalnih radnika. Godine 1958. IFSW je sa svojim partnerima objavila časopis *International Social Work*. Dalja tačka razvoja bila je 1959. kada je IFSW dobio konsultativni status pri Ekonomskom i socijalnom savetu Ujedinjenih nacija (ECOSOC).

Najveća nacionalna organizacija/udruženje socijalnih radnika je američka Nacionalna asocijacija socijalnih radnika (NASW), profesionalna organizacija socijalnih radnika u Sjedinjenim Američkim Državama. NASW ima oko 120.000 članova, a cilj je da pruža smernice, istraživanja, najnovije informacije, zagovaranje i druge resurse za svoje članove i za socijalne radnike uopšte.

U Republici Srbiji trenutno postoji nekoliko strukovnih udruženja socijalnih radnika, okupljenih oko ciljeva profesionalnog razvoja: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Republike Srbije – Aktiv socijalnih radnika, Društvo socijalni radnika Republike Srbije, Asocijacija socijalnih radnika Republike Srbije, Udruženje socijalnih radnika u predškolskim ustanovama i školama Republike Srbije, neformalna onlajn Facebook grupa Udruženje aktivnih socijalnih radnika, itd.

Strukovna udruženja koja se prepoznaju kao udruženja različitih pomagačkih profesija, pa i socijalnih radnika, su: Komora socijalne zaštite Republike Srbije, Asocijacija centara za socijalni rad Srbije, različiti sindikati zaposlenih u zdravstvu i sistemu socijalne zaštite, itd.

Kontekst u kojem se odvija savremeni socijalni rad je kompleksan, prožet velikim problemima i izazovima, ali u kome se za sada ne naziru rešenja, rekli bismo, krize socijalnog rada u Srbiji. Ideja ovog rada i jeste da istražimo stavove stručne javnosti sa jedne strane, i perspektive izlaska iz krize profesije socijalnog rada, sa druge strane.

Teorijski okvir

Socijalni rad

Socijalni rad se najčešće definiše kao profesija koja je zasnovana na praksi i akademska disciplina koja promoviše društvene promene i razvoj, društvenu koheziju i osnaživanje i oslobađanje ljudi. Principi socijalne pravde, ljudskih prava, kolektivne odgovornosti i poštovanja različitosti su centralni za socijalni rad. Podstaknut teorijama socijalnog rada, društvenih nauka, humanističkih nauka i autohtonog znanja, socijalni rad angažuje ljude i grupe/zejednice da se bave životnim izazovima i poboljšaju blagostanje. Navedena definicija može biti proširena na nacionalnom i/ili regionalnom nivou (IFSW, 2014).

Socijalni radnici su danas u velikom broju zemalja sveta prepoznati kao posebna, zaštićena profesija koja obavlja raznovrsne zadatke: rad na slučaju, zastupanje, procena rizika i snaga, vođenje slučaja, organizovanje zajednice, razvoj resursa. Jedno određenje naglašava da su u pitanju profesionalci koji su „obučeni da procene i odgovore na situaciju ljudi sa složenim ličnim i društvenim potrebama“ (Žegarac,

2016: 9). Nisu retka stanovišta da su vrednosti ono što suštinski pravi distinkciju između socijalnog rada i drugih profesija jer bez njih „nema socijalnog rada“ (Bisman, 2004: 120). Rad sa nekim od najugroženijih i najneprivilegovanijih populacija, posebno rad u njihovom neposrednom okruženju, stvorio je specifična znanja i set veština oblikovanih vrednostima i etikom, koja naglašavaju značaj ljudskih prava i socijalne pravde (Žegarac, 2016: 12).

Profesionalni identitet

Profesionalni identitet, kao i lični, govori o tome ko smo, koje su naše vrednosti, koja je naša uloga i svrha. Iako ne postoji mnogo istraživanja o profesionalnom identitetu socijalnih radnika, istraživanje koje je sproveo naš tim ponovo je potvrdilo složenost i problematiku pomenutog koncepta. Webb tvrdi da „profesionalni identitet nije stabilan entitet, već konstantan proces interakcija i prilagođavanja, oblikovan kontekstualnim faktorima radnog mesta” (Webb, 2015).

Profesionalni identitet nije nešto što dobijemo po završetku studija ili zaposlenjem; profesionalni identitet se oblikuje, gradi i nastaje u procesu sadejstva više faktora. Taj proces ne podrazumeva pasivno prihvatanje uloge i zadataka radnog mesta, već interakciju ličnih i sredinskih faktora. U lične faktore možemo svrstati obrazovanje i stečena znanja, veštine, vrednosti, iskustvo, lične stavove i uverenja o profesiji socijalnog rada, dok u sredinske ubrajamo očekivanja koja dolaze sa profesionalnom ulogom, karakteristike radnog mesta, zadate ciljeve, kulturološki i sociopolitički okvir, te sliku profesije u društvu. Profesionalni identitet, odnosno, profesionalna slika socijalnih radnika o sebi je od velikog značaja jer utiče na samopouzdanje, prevladavanje stresa, zadovoljstvo poslom i motivaciju, a samim tim i na radni učinak odnosno, kvalitet pruženih usluga korisnicima socijalnog rada (Bran-ković i sar., 2020: 4).

Kako bi se bolje razumela dinamika i fenomen profesionalnog identiteta, studija Ashford i Meal je definisala tri glavna faktora koja utiču na definisanje profesionalnog identiteta: posebnost, prestiž i istaknutost spoljne grupe (eng. *silence of outgroups*). Posebnost se odnosi na vrednosti i praksu profesije socijalnog rada u odnosu na druge srodne profesije, na primer psihologe, nastavnike i slično. Prestiž naglašava status, reputaciju i kredibilitet. Treći faktor je relacioni, naglašava odnos prema drugima, pri čemu svest o spoljnoj grupi, onima koji ne pripadaju, pojačava svest o pripadajućoj grupi (Ashforth & Mael, 1989). U kontekstu pomenuta tri faktora, moguće je sagledati i rezultate sprovedenog istraživanja, gde se u više odgovora iskazuje problematika osećaja pripadnosti, kredibiliteta profesije i jasne distinkcije u odnosu na druge srodne discipline, kao i problematika javnog identiteta odnosno percepcije profesije od strane drugih.

Umrežavanje i profesionalno udruženje

Umrežavanje je razmena informacija i ideja među ljudima, grupama ili institucijama sa zajedničkim profesionalnim ili drugim interesom. Bilo da je reč o akademskoj zajednici ili biznis sektoru, introvertnim ili ekstrovertnim pojedincima sa više ili

manje radnog iskustva, veštine umrežavanja je važno razvijati. Profesionalci koriste umrežavanje da prošire svoje krugove poznanika, povećaju svest o novostima i trendovima u strukovnim oblastima, razmenjuju iskustva i primere dobre prakse.

Jedna od najznačajnijih beneficija umrežavanja je korišćenje resursa i znanja mreže. To uključuje olakšan pristup bazi znanja, istraživačkim aktivnostima i obukama za jačanje profesionalnih kompetencija. Povezivanje i umrežavanje najčešće vodi formiranju profesionalnih tela odnosno institucija ili udruženja. U literaturi se mogu pronaći različite definicije oblika profesionalnog udruživanja. Eraut i Cole profesionalno telo/instituciju definišu kao organizaciju koja je formalno priznata statutom i ima moć odlučivanja i uređivanja profesije ili njenog jednog dela. Kriterijumi za punopravno članstvo su stručni ispiti i definisan minimum radnog iskustva. Profesionalna udruženja se mogu razlikovati od profesionalnih tela po tome što nemaju kontrolu nad profesijom (Harvey i sar., 2014: 8). Profesionalna udruženja ne obezbeđuju profesionalne kvalifikacije i članstvo nije neophodno kako bi se pojedinac bavio profesijom u praksi. Profesionalno udruženje je zajednica praktičara koji razmenjuju ideje, informacije i prakse, te deluju u međusobnoj podršci. Profesionalna udruženja javno zastupaju interese profesije i praktičara (Harvey i sar., 2014: 11).

Odgovornosti profesionalnih udruženja su da pripremaju, održavaju i promovisu visok nivo standarda usluga (Meier, 1949) i da promovisu društvenu akciju za društvenu promenu u skladu sa potrebama i društvenim kontekstom (Nanavatty, 1997: 1). Aktivnosti koje jedno profesionalno/strukovno udruženje socijalnih radnika može da sprovodi su sledeće: mesečni sastanci, priprema memoranduma o različitim aktuelnim pitanjima od značaja za profesiju, predstavljajući ih pred različitim lokalnim i nacionalnim telima, zastupanje socijalnih radnika i radnica u javnosti i pred institucijama, razvoj kohezije unutar struke (grupna kohezija se najčešće definiše kao osećaj pripadnosti), kroz podsticanje formalne i neformalne komunikacije između članova, izdavanje različitih publikacija, istraživanja, uspostavljanje međunarodne saradnje, donošenje etičkog kodeksa socijalnih radnika, aktivnosti zagovaranja promena politika i praksi, itd. (Nanavatty, 1997:1; Ananias, Lightfoot, 2012: 200; Payne, 2002: 984, 985). Strukovna udruženja socijalnih radnika mogu da budu organizovana na međunarodnom nivou, nacionalnom ili lokalnom, u različitim sektorima ili u različitim oblastima rada. Sve mogu paralelno da koegzistiraju.

Metod

Ovo istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se ispituju stavovi socijalnih radnika vezanih za rad postojećih strukovnih udruženja kao i kako bi se ispitalo njihovo mišljenje vezano za osnivanje novog udruženja koje bi zastupalo interese socijalnih radnika u Srbiji. Istraživanje je sprovedeno u periodu od marta do oktobra 2022. godine.

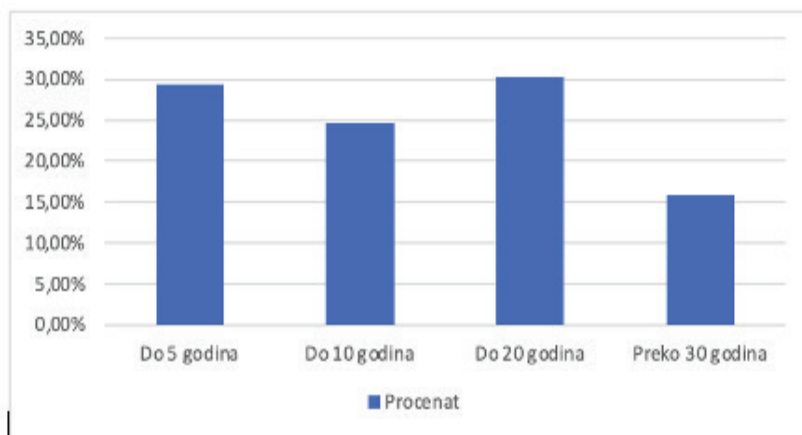
Istraživanje je sprovedeno korišćenjem online upitnika koji se sastojao od kombinacije zatvorenih i otvorenih pitanja. Upitnik je ukupno imao 11 pitanja – 4 otvorenog tipa i 7 zatvorenog tipa. Zatvorena pitanja ticala su se demografskih ka-

rakteristika (pola, opšitne, godina radnog staža), dva pitanja vezana za postojeće članstvo u nekoj od strukovnih organizacija, potrebe za osnivanjem nove strukovne organizacije kao i procene upoznatosti sa radom postojećih strukovnih udruženja. Otvorena pitanja ticala su se dubljeg pojašnjenja razloga za i protiv osnivanja novog udruženja te identifikovanja prvih koraka koje bi trebalo preuzeti u osnivanju novog udruženja. Poslednje otvoreno pitanje ostavljeno je za završne komentare i sugestije ispitanika.

Upitnik je distribuiran koristeći društvene mreže, konkretno grupa na društvenim mrežama koja okuplja stručne radnike, i putem email adresa poznatih istraživačicama, što čini uzorak prigodnim. Pitanja za upitnik su formirana na osnovu izabranog teorijskog okvira kao i konteksta zemlje u kojoj je istraživanje sprovedeno. Odgovori na pitanja otvorenog tipa su analizirani korišćenjem metode tematske analize na način da su sve tri autorke samostalno izvlačile teme, te su nakon toga pojedinačne analize spojene gde je utvrđen visok stepen preklapanja tema među individualnim analizama. Odgovori na pitanja zatvorenog tipa analizirani su korišćenjem deskriptivne metode.

U istraživanju je učestvovalo ukupno 126 socijalnih radnika, od čega je 108 (85,7%) ženskog, a 18 (14,3%) muškog pola, teritorijalno raspoređeni tako da su učestvovali ispitanici iz svih regiona Srbije. Što se tiče godina radnog staža, ispitanici su imali u rasponu od 5 godina do preko 30 godina radnog staža (slika 1.). Citati koji budu prikazani u radu biće kodirani šifrom koja je posebno formirana za svakog ispitanika, u cilju obezbeđivanja anonimnosti.

Slika 1. Broj godina radnog staža ispitanika

Rezultati sa diskusijom

Kako se upitnik sastojao iz zatvorenih i otvorenih pitanja, biće prikazani i analizirani podaci prvo iz zatvorenih pitanja, a zatim odgovori iz otvorenih pitanja. Glavni deo upitnika sadržao je četiri zatvorena pitanja:

1. Da li ste član nekog strukovnog udruženja (društva, asocijacije, unije i sl.) socijalnih radnika Srbije? Na ovo pitanje je 70,6% ispitanika odgovorilo sa NE, dok je 29,4% ispitanika odgovorilo sa DA. Ovo pitanje je pratilo i pitanje vezano za udruženje kojeg su član, te se većina odgovora odnosila na sledeća udruženja/organizacije: Komora socijalne zaštite: 11 odgovora; Asocijacija centara za socijalni rad: 10 odgovora; Društvo socijalnih radnika: 7 odgovora. Na ovo pitanje odgovarali su samo oni koji su na prethodno pitanje odgovorili sa DA.

Ispitanici koji su odgovorili na ovo pitanje sa DA, navodili su strukovna udruženja koja nisu udruženja socijalnih radnika, nego često i zajednica drugih pomagača, kao što je Komora socijalne zaštite, Asocijacija centara za socijalni rad, što može da ukazuje na nekoliko aspekata:

- a) Lični identitet socijalnih radnika nije dovoljno izgrađen ili postoji kriza identiteta;
- b) Neinformisanost i nerealna očekivanja nisu u skladu sa ulogom i zadacima strukovnih udruženja socijalnih radnika;
- c) Usled ograničenog broja strukovnih udruženja koje okuplja i zastupa interese socijalnih radnica i radnika, ispitanici su svoj profesionalni identitet „uklopili” u identitet stručnog radnika sistema socijalne zaštite.

2. Na skali od 1 do 5, u kojoj meri smatrate da ste upoznati sa radom strukovnih udruženja (društva, asocijacije, unije i sl.) koja postoje u Srbiji? Skala se kretala od 1 – uopšte nisam upoznat/a, do 5 – u potpunosti sam upoznat/a. Na ovo pitanje, 57,9% ispitanika odgovorilo je sa 1 ili 2, 27,8% ocenilo je svoje znanje na 3, a 14,3% ispitanika ocenilo je svoje znanje sa 4 ili 5.

Odgovori na ovo pitanje ukazuju na to da socijalni radnici nisu u dovoljnoj meri upoznati sa postojećim strukovnim udruženjima, i da tu postoje mogućnosti za delovanje na izgradnji informisanosti ne samo nakon završetka školovanja, nego i u toku.

3. Da li smatrate da nam je potrebna nova autentična strukovna organizacija (novo strukovno udruženje socijalnih radnika, krovna strukovna organizacija)? Na ovo pitanje je 81% ispitanika odgovorilo sa DA, a 19% sa NE.

Podaci iz zatvorenih pitanja ukazuju na to da socijalni radnici u Srbiji većinom nisu uključeni u rad strukovnih udruženja. Sa druge strane, izuzetno mali procenat socijalnih radnika procenjuje da je u dovoljnoj meri upoznato sa radom strukovnih udruženja što može da se protumači kao jedan od razloga zbog kojeg nisu uključeni u rad ovih udruženja kao i jedan od razloga zbog čega je veliki broj ispitanika stava da je potrebna nova autentična strukovna organizacija za socijalne radnike.

Otvorena pitanja iz upitnika bila su formulisana sa ciljem da se bolje razumeju razlozi zbog kojih stručni radnici smatraju da je potrebno/nije potrebno osnivanje novog udruženja, kao i koji bi bili prvi koraci i aktivnosti u radu ovog udruženja. Korišćenjem tematske analize, iz odgovora na otvorena pitanja identifikovano je nekoliko tema.

Profesionalni identitet socijalnih radnika u krizi

Veliki broj odgovora na pitanje zbog čega je potrebno osnivanje novog strukovnog udruženja bilo je vezano za profesionalni identitet socijalnih radnika. Ispitanci su prepoznali krizu identiteta socijalnih radnika prvenstveno u sistemu socijalne zaštite, naročito u Centrima za socijalni rad gde su na poslovima voditelja slučaja zaposleni stručni radnici različitih profila – psiholozi, pedagozi, specijalni pedagozi, andragozi, a da su u javnosti sve struke prikazane kao socijalni radnici.

„...Zato što socijalni radnici moraju biti prepoznatljivi i vidljivi, u odnosu na sve druge brojne kadrove u socijalnoj zaštiti, koji se neosnovano nazivaju socijalni radnici”
O26_M

Iako u odgovorima dominira pitanje profesionalnog identiteta u odnosu na druge struke, među odgovorima se može prepoznati da socijalni radnici na ličnom nivou nisu u potpunosti sigurni na koji način i šta ih tačno odvaja od drugih struka („*I sami socijalni radnici treba da se bolje informišu o svojoj struci*“ O42_Ž). Takođe, kriza profesionalnog identiteta socijalnih radnika viđena je i u odnosu na spoljne sisteme i javnost, naročito kroz način na koji mediji prikazuju socijalne radnike („*o socijalnim radnicima se čuje samo kad se dese neke grozne situacije*“ O12_Ž) kao i kroz sistemska rešenja vezana za kadrovsku politiku u ustanovama socijalne zaštite, sa akcentom na centre za socijalni rad.

„...insistiranje na poštovanju zakonskih odredbi, koje se odnose na zapošljavanje u CSR i sistemu uopšte, u drugim sistemima itd. s ciljem poboljšanja položaja i statusa socijalnih radnika u radnom i društvenom okruženju” O94_Ž

Veliki je broj faktora koji utiču na krizu identiteta profesije socijalnog rada. Istraživanje rađeno u Srbiji 2019. godine pokazalo je da je socijalnim radnicima teško da definišu socijalni rad i da su skloni mistifikacijama profesije. Ova pojava se može razumeti iz nekoliko perspektiva. Prva se odnosi na objektivne destimulisujuće okolnosti u kojima se socijalni rad poslednjih 20 godina odvija, a druga na specifične lične strategije koje su socijalni radnici razvili kako bi se na te okolnosti adaptirali (Branković i sar., 2020: 28).

Nedostatak stručnih okupljanja socijalnih radnika u Srbiji može da bude jedan od razloga zbog kojeg nalazi ovog istraživanja ukazuju na krizu identiteta socijalnih radnika na nekoliko nivoa. Literatura ukazuje na značaj interakcije između akademske i stručne javnosti u jačanju i brušenju profesionalnog identiteta socijalnih radnika i njihove kompetencije da zastupaju interese struke i svojih korisnika (Patti, 2003: 5; Hill i sar., 2010: 516). Takođe, ovakva okupljanja omogućavaju prostor gde se razmenjuju aktuelnosti, izazovi, inovacije u teoriji i praksi, razgovor i diskusija o etici, vrednostima i principima socijalnog rada.

Jedan od sredinskih faktora profesionalnog identiteta je i slika socijalnog rada u javnosti (Branković i sar., 2020: 4). Negativno medijsko izveštavanje o socijalnim radnicima i radnicima može uticati na formiranje negativnih stereotipa o ovoj profesiji u javnosti, umanjiti spremnost za saradnju kod budućih korisnika usluga socijalne zaštite, kao i zadovoljstvo profesijom i profesionalno zalaganje kod struč-

nih radnika. Stručni radnici smatraju da je medijski stereotip o njima dominantno negativan, te da ih mediji prikazuju negativno i u pogledu kompetentnosti, ali i u domenu interpersonalnih relacija sa korisnicima/cama (Skorupan & Jakšić 2021: 199).

U velikom broju odgovora vidimo da socijalni rad posmatraju isključivo kroz perspektivu centara za socijalni rad ili sistema socijalne zaštite, te nepostojanja osećaja pripadnosti široj profesionalnoj zajednici socijalnih radnika u Srbiji, bez obzira u kom sektoru/sistemu su angažovani. Odgovori upućuju na pretpostavku da se identitet socijalnih radnika koji rade u CSR izjednačava/povezuje samo sa socijalnim radnicima koji rade u centrima za socijalni rad ili u sistemu socijalne zaštite, što dodatno utiče na održavanje jaza među sektorima i sistemima u kojima se primenjuje socijalni rad.

Unapređenje položaja socijalnih radnika kroz zastupanje struke

Veliki broj odgovora vezanih za potrebe osnivanja udruženja i koraka koje bi trebalo sprovesti odnosili su se na aktivnosti koje će biti usmerene na zastupanje struke. Socijalni radnici koji su učestvovali u ovom istraživanju ukazuju da je potrebno snažnije i koordinisanije zastupanje struke na nekoliko nivoa: u javnosti, sa građanima i medijima kao i u okviru zakonskih normativa. Ono što dominira u odgovorima je da se deo socijalnih radnika i radnica oseća nezaštićeno i nebezbedno u okolnostima u kojima rade.

“...trenutni položaj socijalnih radnika je u velikoj meri ugrožen, a njihov trud i rad obespravljen i nedovoljno istaknut i prepoznat u javnosti.” O7_Ž

Aktivnosti zastupanja vide kao jedno od rešenja za poboljšanje položaja i pozicije socijalnih radnika. Ove aktivnosti bi trebalo da se prvenstveno fokusiraju na *komunikaciju sa građanima i javnošću* sa ciljem približavanja vrednosti, profesije, posla, nadležnosti socijalnih radnika kao i pozitivnih primera iz prakse. Učesnici u istraživanju smatraju da se kroz ove aktivnosti može započeti „*rad na stvaranju pozitivne slike o socijalnim radnicima*” (O50_Ž), te da bi te aktivnosti trebalo da sprovedi novo udruženje koje se bude formiralo, a što bi u krajnjem slučaju poboljšalo i bezbednost socijalnih radnika.

„Sve više se urušava ugled profesije socijalnih radnika, pa umesto pomagači postadosmo “otimači” i krivci za sve i svašta. Potrebna je organizacija koja će promovisati vrednosti profesije, štititi profesionalni i lični integritet socijalnih radnika u kontinuitetu.” O82_M

Učesnici u istraživanju prepoznaju veliki problem u načinu na koji se struka socijalnih radnika prikazuje u medijima, navodeći da se struka pominje u kontekstu negativnih primera što dalje pogoršava sliku o struci u javnosti. Zbog ovoga, socijalni radnici iz istraživanja smatraju da je potrebno da strukovno udruženje zastupa profesiju socijalnog rada u medijima kroz pozitivne prakse, gostovanja i oglašavanja u medijima „*kad se struka kritikuje*“ (O112_Ž).

„Potrebna je veća medijska zastupljenost, pozitivne priče iz prakse, kredibilitet stručnosti, zaštita profesije, zastupanje pred drugim institucijama“ (O66_Ž)

Još jedna oblast u kojoj su učesnici smatrali da je potrebno jače zastupanje bilo je i na nivou donosioca odluka i donošenja ili unapređenja postojećih zakonskih rešenja. Tu su dominirali odgovori vezani za uspostavljanje dijaloga sa donosiocima odluka, izmene zakonskih rešenja koje otežavaju rad i socijalne radnike „opterećuje bezgraničnom papirologijom“ (O22_Ž), kao i zastupanje i zagovaranje da se već postojeća zakonska i podzakonska rešenja vezana za kadrovsku strukturu u centrima za socijalni rad, dosledno primenjuje.

Dobijeni rezultati su u skladu sa rezultatima drugih istraživanja, koja govore o generalnom nezadovoljstvu pomagača javnog i civilnog sektora. Istraživanje koje je sprovelo udruženje Sociativa 2021. godine govore o tome da je dve trećine pomagača nezadovoljno uslovima u kojima rade, a preko 61% pomagača nema obezbeđenu kontinuiranu psihosocijalnu podršku. Pomagači su imali i prilike da daju svoj glas u vezi s tim šta im je potrebno da bi unapredili svoje mentalno zdravlje. Od ponuđenih odgovora, najviše glasova je imao odgovor „Veća podrška sistema, tj. donosioca odluka“ (65,7%). Ovaj podatak zajedno sa gore opisanim rezultatima, može da govori o tome da socijalni radnici ne percipiraju da imaju moć za promenom („žrtve sistema“), te da je moć negde van njih, u sistemu i donosiocima odluka, te da će promena doći spolja.

Često čujemo od kolega da je osnovna paradigma o socijalnom radu „mehanizam za gašenje požara“ i očuvanje socijalnog mira. U cilju promene važno je ovu paradigmu redefinisati i osnažiti zastupničku ulogu socijalnih radnica i radnika za prava korisnika i interesa socijalnih radnika (Branković i sar., 2020: 32). Teorije savremene prakse, od kritičke refleksivne do prakse zasnovane na dokazima, pretpostavljaju da socijalni radnici imaju kapacitete, uključujući kapacitet za kritičko razmišljanje, analizu, korišćenje i produkciju znanja relevantnih za praksu, da pregovaraju i da koriste njihov kontekst kritički i kreativno (Healy & Meagher, 2004: 243). Postavlja se pitanje na koji način osnažiti socijalne radnike da zauzmu aktivnu ulogu u izgradnji identiteta, zastupanju svojih korisnika, da zagovaraju unapređenje položaja svojih korisnika, a samim tim i položaja socijalnih radnika, što je po vrednostima socijalnog rada jedino etički ispravno.

Umrežavanje socijalnih radnika

Među odgovorima koji su zastupali stav da je potrebno osnivanje novog strukovnog udruženja, ispitanici su ukazali na potrebu za umrežavanjem socijalnih radnika iz različitih nivoa sektora (privatnog i javnog), te iz različitih vrsta sektora u kojima rade socijalni radnici – socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvo. Veliki broj učesnika u istraživanju navodi da su trenutno socijalni radnici iz različitih sektora razjedinjeni, kao i da ne postoji udruženje koje bi okupilo sve socijalne radnike, bez obzira na to da li rade u državnom ili privatnom sektoru, kao i da li rade u nekom drugom sistemu, koji nije sistem socijalne zaštite.

“...Potrebno je stvoriti jaku mrežu socijalnih radnika koja će uspeti da promeni nešto na bolje.” O105_Ž

Tema umrežavanja pojavila se i među odgovorima na pitanje koje se ticalo razloga zbog čega nije potrebno osnivanje novog strukovnog udruženja, gde je dominirao odgovor da već postoji niz udruženja i strukovnih organizacija koje se mogu udružiti u krovnu organizaciju i zajedno raditi na zastupanju i uvezivanju struke.

„...već postoje društva i udruženja, međutim nisu preterano aktivna i dovoljno promovisana. Verujem da je uz dobru organizaciju, stručnost i motivisanost, moguće “oživeti” ta udruženja, smanjujući potrebu za pokretanjem novih. O33_Ž

Dobijeni odgovori govore u prilog neophodnosti umrežavanja stručnih radnika, potrebi za razmenom iskustva, primera dobre prakse i supervizijom. Karakteristično za Srbiju, a što su pokazali i rezultati ovog istraživanja, jeste da se socijalni radnici često prikazuju kao predstavnici sistema socijalne zaštite, iako u tom sistemu rade i drugi profesionalci. Ovo prepoznaju i socijalni radnici u sistemu socijalne zaštite kao izazov za zastupanje struke, ali ga prepoznaju i socijalni radnici koji ne rade u sistemu socijalne zaštite, ukazujući na neku vrstu „isključenosti iz struke” ukoliko rade u nekom drugom sistemu, npr. sistemu obrazovanja ili zdravstvenom sistemu. Ovo može da bude jedna od posledica nepostojanja strukovnog udruženja koje zastupa interese i okuplja socijalne radnike zasnovano na profesiji, a ne na sektoru u kojem rade.

Pored toga, rezultati ukazuju na potrebu za umrežavanjem i kreiranje krovnog profesionalnog udruženja u cilju zastupanja profesije i zagovaranja poboljšanja položaja stručnih radnika. Nadovezujući se na diskusiju prethodne teme, osnaživanje socijalnih radnika je moguće kroz umrežavanje i kolegijalnu saradnju, kroz strukovno povezivanje, organizacije događaja, skupova i aktivnosti sa ciljem profesionalne razmene i podrške, ali i pokretanja diskusije među profesionalcima o karakteristikama savremenog socijalnog rada i načina na koji savremeni kontekst utiče na svrhu, ciljeve i vrednosti socijalnog rada. Kao ključni nosilac promena mogu biti profesionalna i strukovna udruženja (Branković i sar. 2020:32, 33).

Nepoverenje u postojeća strukovna udruženja

Ova tema se iskristalisala kao jedan od najznačajnijih razloga zbog čega socijalni radnici, koji su učestvovali u istraživanju, smatraju da je potrebno osnivanje novog udruženja. Veliki broj socijalnih radnika navodio je da postoje izazovi u radu postojećih udruženja koji dovode do toga da socijalni radnici nemaju poverenja u njihov rad. Tako su učesnici u istraživanju navodili da su postojeće organizacije fokusirane na „sebe, i ne podržavaju struku, već svoje lične interese“ (O17_M). Učesnici u istraživanju takođe navode da je razlog nepoverenja i to što su postojeća udruženja „nevidljiva, zatvorena, netransparentna i u većini slučajeva se isti ljudi “vrte” u vrhu organizacija ne dozvoljavajući neophodne promene“ (O44_Ž). Nepoverenje u postojeća strukovna udruženja može da bude posledica i nepoznavanja ili nedovoljne informisanosti o radu tih udruženja, što nam je pokazao odgovor iz zatvorenog pitanja.

Jedan od razloga zbog čega su profesionalna udruženja generalno viđena kao nosioci promene, a u isto vreme preko 80% socijalnih radnika nije uključeno

u njihov rad, jeste nepoverenje u postojeća strukovna udruženja. Kao što u javnom prostoru postoji izrazito nepoverenje ka socijalnim radnicima, tako i sami socijalni radnici imaju nepoverenje prema potencijalnim nosiocima promena. Deluje da zbog postojećih različitih negativnih faktora (nepostojanja strategija i akcionih planova, loših uslova za rad, smanjenja broja zaposlenih, povećanja broja korisnika, nejasne uloge i odgovornosti u radu, krize identiteta, dugog i nerešenog procesa reforme, itd.) i deprofesionalizacije socijalnih radnika (Healy & Meagher, 2004: 244, 245) utiču na to da socijalni radnici „nemaju prilika” da sami izgrade okolnosti i prostor za stručni dijalog na različite teme. Postavlja se pitanje da li je utemeljeno očekivanje da socijalni radnici koji rade sa osobama sa traumatskim iskustvima, u radnim okolnostima smanjenih kapaciteta, nejasne strategije razvoja, bez podrške i razumevanja, u krizi identiteta, mogu da se dodatno angažuju, istupaju i zastupaju interese profesije i svojih korisnika. U tom smislu postoji i jedan predlog u odgovorima da je važno da postoji profesionalni menadžment strukovnih udruženja socijalnih radnika, koji bi radili u ovim udruženjima puno radno vreme.

Zaključci i preporuke

Socijalni rad je profesija koja je zasnovana na praksi i akademska disciplina koja promovise društvene promene i razvoj, društvenu koheziju i osnaživanje i oslobađanje ljudi. Principi socijalne pravde, ljudskih prava, kolektivne odgovornosti i poštovanja različitosti su centralni za socijalni rad. U isto vreme, socijalni radnici su poslednje dve decenije u stalnom suočavanju sa različitim negativnim faktorima (nejasni reformski procesi, nepostojanje nacionalnih strategija i akcionih planova, smanjenje broja zaposlenih, povećanja broja korisnika i sveopšta društvena kriza, negativna medijska slika, sporo uspostavljanje lokalnih usluga koje su zakonima deklarativno uspostavljene, nedonošenje nekoliko važnih pravilnika kojim bi se već postojeće usluge uvažile i dodatno unapredile, kao što su socioedukativne i savetodavno-terapijske, supervizija koja do kraja nije uspostavljena (Healy & Meagher, G. 2004: 243), koji su uticali na pojavu krize identiteta socijalnih radnica i radnika, sve lošijem položaju u društvu, nejasne slike o ulozi i odgovornostima, smanjenja saradničke mreže, onemogućavanje socijalnih radnika da budu više u aktivnoj poziciji za zagovaranje boljeg položaja svojih korisnika, a onda i za položaj profesije kroz aktivistički, kritički osvrt na aktuelne politike i prakse.

U cilju ispitivanja stavova socijalnih radnica i radnika o perspektivama razvoja profesije socijalnog rad kroz profesionalna udruženja, realizovano je istraživanje kroz online upitnik. Podaci ovog istraživanja, u kome je uzelo učešće 126 socijalnih radnika iz različitih sektora i sistema, govore o tome da 70,6% ispitanika nije član nekog strukovnog udruženja, da 57,9% ispitanika nije dovoljno informisano o postojećim profesionalnim udruženjima (odgovorilo je sa 1 ili 2), a da je sve 14,3% ispitanika ocenilo je svoje znanje i informisanost o postojećim strukovnim udruženjima (odgovori sa 4 ili 5). Čak 81% ispitanika smatra da je potrebna nova autentična strukovna organizacija (novo strukovno udruženje socijalnih radnika, krovna strukovna organizacija).

Otvorena pitanja iz upitnika bila su formulisana sa ciljem da se bolje razumeju razlozi zbog kojih socijalni radnici smatraju da je potrebno ili nije potrebno osnivanje novog udruženja, kao i koji bi bili prvi koraci i aktivnosti u radu ovog udruženja. Tematskom analizom odgovora izdvojile su se sledeće teme:

- a) Profesionalni identitet socijalnih radnika u krizi,
- b) Unapređenje položaja socijalnih radnika kroz zastupanje struke,
- c) Umrežavanje socijalnih radnika,
- d) Nepoverenje u postojeća strukovna udruženja.

Ovo istraživanje i teme koje su se izdvojile ukazuju i na preporuke za budući razvoj profesije socijalnog rada. Neke od preporuka su:

- Raditi na većoj informisanosti o postojećim udruženjima studenata socijalnog rada tokom studija, a kasnije i kroz različite aktivnosti profesionalnih socijalnih radnika (organizacija sajмова udruženja socijalnih radnika koja deluju na različitim nivoima i u različitim sektorima, edukacije, tribine, okrugli stolovi, brošure, tekstovi na portalima, društvenim mrežama i sl.);
- Pokretanje radne grupe koja bi okupljala sve važne aktore iz oblasti socijalnog rada, javnog i civilnog sektora, iz različitih sistema, kako bi se pokrenuo društveni/stručni dijalog na temu perspektive delovanja u okviru profesionalnih udruženja;
- Istražiti mogućnosti novih modela udruživanja nacionalnih udruženja socijalnih radnika, kao krovne organizacije za sve socijalne radnike, za ovaj novi kontekst, koji je pretrpeo velike promene u odnosu na društveno-politički kontekst od pre deset ili dvadeset godina;
- Edukacija stručnih radnika i organizovanje okruglih stolova, tribina na temu uloge i zadataka profesionalnih udruženja socijalnih radnika i demistifikovanje, kroz javnu kampanju, ciljeva ovih udruženja kako bi se ojačalo poverenje socijalnih radnika u ova udruženja, te zastupanja i zagovaranja za promene politika i praksi za korisnike;
- Organizovati aktivnosti osnaživanja socijalnih radnika za aktivniju ulogu u profesionalnoj zajednici (domaće i međunarodne konferencije, susreti, grupe podrške, eskterna supervizija, otvaranje ka građanima i sl.),

Uprkos značajnim doprinosima, ovo istraživanje ima nekoliko ograničenja. Pre svega, uzorak istraživanja obuhvatao je određeni broj socijalnih radnika, međutim, taj broj ne predstavlja reprezentativni uzorak populacije socijalnih radnika u Srbiji. Takođe, iako su u istraživanju učestvovali socijalni radnici iz različitih delova Srbije, autorke ne mogu da tvrde da je teritorijalna raspoređenost reprezentativna za celu populaciju. U istraživanju je većina ispitanika bila ženskog roda, ali, iako se profesijom socijalnog rada u Srbiji uglavnom bave socijalne radnice, polna struktura ovog istraživanja ne odražava nužno polnu strukturu svih socijalnih radnika. Zbog ovih razloga se rezultati ovog istraživanja ne mogu generalizovati na čitavu populaciju socijalnih radnika.

Literatura

- Ananias, J., & Lightfoot, E. (2012). Promoting social development: building a professional social work association in Namibia. *Journal of Community Practice*, 20(1-2), 196-210. <https://doi.org/10.1080/10705422.2012.644227>.
- Ashforth, B.E. & Mael, F. (1989). Social Identity Theory and the Organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20–39. <https://doi.org/10.5465/amr.1989.4278999>.
- Bisman, L. (2004). Social work values: the moral core of the profession. *British Journal of Social Work*, 34, 109–23. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch008>.
- Brankovic, I., Gajić, Ž., Trbović, V., & Kuridža, Lj. (2020). *Obeležja savremenog socijalnog rada i profesionalni identitet profesionalnih radnika u Republici Srbiji*. Beograd: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite.
- Harvey, L., Mason, S., & Ward, R. (1995). *The role of professional bodies in higher education quality monitoring*. Birmingham: QHE.
- Healy, K., & Meagher, G. (2004). The deprofessionalization of social work: Collaborative approaches for achieving professional recognition. *British Journal of Social Work*, 34(2), 243–260. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch024>.
- Hill, K. M., Ferguson, S. M., & Erickson, C. (2010). Sustaining and strengthening a macro identity: The association of macro practice social work. *Journal of Community Practice*, 18(4), 513-527. <https://doi.org/10.1080/10705422.2010.519684>.
- IFSW (2014). *Global definition of Social Work*. dostupno na: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>.
- Marčetić-Radunović, G., Seratlić, I., Fila Ivanov, I., Armacki, D., Savić, M., Petrović, B. & Milekić, V. (2021). Preporuke za unapređenje politika i praksi socijalne zaštite iz ugla pomagača i građana. Beograd: Udruženje “Sociativa”. Dostupno na: <https://www.sociativa.org.rs/preporuke/>
- Mazibuko, F., & Gray, M. (2004). Social work professional associations in South Africa. *International Social Work*, 47(1), 129–142. <https://doi.org/10.1177/0020872804039391>.
- Nanavatty, M. C. (1997). Professional associations of social work: An analysis of literature. *Indian Journal of Social Work*, 58, 287–300.
- Patti, R. (2003). Reflections on the state of management in social work. *Administration in social work*, 27(2), 1-11. https://doi.org/10.1300/J147v27n02_01.
- Payne, M. (2002). The role and achievements of a professional association in the late twentieth century: The British Association of Social Workers 1970–2000. *British Journal of Social Work*, 32(8), 969-995. <https://doi.org/10.1093/bjsw/32.8.969>
- Skorupan, T., Jakšić, I. (2021). Odnos stručnih radnika centara za socijalni rad u Republici Srbiji prema medijskoj slici i kvalitetu izveštavanja o njihovom radu. *CM - časopis za upravljanjem komuniciranje*, 16(50), 179–203.

- Speight, J. (2014). *Educating Scientists and Engineers for Academic and Non-Academic Career Success*. CRC Press.
- Webb, Stephen A. (2015). *Professional identity and social work*. Key note presentation to 5th International Conference on Sociology and Social Work: New Directions in Critical Sociology and Social Work: Identity, Narratives and Praxis.
- Žegarac, N. (2016). *Standardi za obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji: Razvoj kompetencija za kvalitetnu profesionalnu radnu praksu*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

Stavovi socijalnih radnika u Srbiji o perspektivama razvoja profesije i unapređenja položaja socijalnih radnika kroz strukovna udruženja

Violeta Marković¹, Gordana Marčetić-Radunović², Tamara Gačević³

¹Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka,

²Udruženje "Sociativa"

³Caritas Srbija

Apstrakt

Praksa socijalnog rada se odvija u okolnostima koje su pod jakim uticajem brojnih promena i novih zahteva koji se postavljaju pred profesiju. Ove promene i novi zahtevi koji se stavljaju pred profesiju socijalnog rada zahtevaju i stalno unapređenje profesije, a jedan od načina za unapređenje jeste i organizovanje u stručna i profesionalna udruženja. Cilj ovog rada je da se predstave stavovi stručne javnosti/zajednice socijalnih radnika i socijalnih radnika o perspektivama razvoja struke socijalnog rada i unapređenja položaja socijalnih radnika kroz strukovna udruženja (saveza, unija, društava, asocijacija i sl.). Istraživanje za potrebe ispitivanja navedenih stavova realizovano je u periodu od juna 2022. do novembra 2022. Za potrebe ovog istraživanja posebno je konstruisan onlajn upitnik za anketno ispitivanje stavova. Učešće je uzelo ukupno 126 socijalnih radnika javnog i civilnog sektora iz Srbije. Rezultati istraživanja ukazuju na to da socijalni radnici u Republici Srbiji percipiraju potrebu za osnivanjem novog udruženja ili za usaglašavanjem aktivnosti postojećih, a u svrhu zastupanja profesije u javnosti i pred institucijama, jačanja profesionalnog identiteta i poverenja stručnjaka u profesionalna strukovna udruženja.

Ključne reči: socijalni rad, strukovna udruženja, profesionalna udruženja, profesionalni identitet, zagovaranje, umrežavanje

RECEIVED: 09.01.2023.

REVISION RECEIVED: 12.01.2023.

ACCEPTED: 13.01.2023.

violeta.markovic@fpn.bg.ac.rs

gordana.marctic@sociativa.org.rs

tamara.benderac@caritas.rs

Challenges of Case Management in Social Work*

Sunčica Dimitrijoska^{1**}

¹Faculty of Philosophy, University of “St. Cyril and Methodius” Skopje

Abstract

Case management is a method that has a long history of its application in social work with beneficiaries of services and rights within the social protection system. The application in the Balkan countries is for a shorter period and it is in the process of development and in some countries such as the Republic of North Macedonia, it is at the very beginning of its introduction, which started in 2020. The reason for development of this paper is to critically refer to the use of the case management method, especially in the Balkan countries, to see the segments needed for its development, especially in the countries that are at the beginning of its application. The main objective is to observe certain social circumstances, the creation and application of new laws and by-laws, as well as conceptual professional issues related to modern principles, theory and practice of social work, as well as organizational issues related to the analysis of the process itself through operational phases in the work with beneficiaries. It is pointed out that there is a need to introduce the indicator of the complexity of the case, determining the number of beneficiaries with whom one case manager can work, as well as the analysis and development of the documentation. Research was conducted in three centers for social work and professional experiences and testimonies of professional workers, case managers, as well as the primary experiences of the author of this text were used.

Key words: case management, experiences of case management professionals, number of users

Izazovi vođenja slučaja u socijalnom radu

Istorijski razvoj metode vođenja slučaja

Krajem 19. veka vođenje slučaja u socijalnom radu postalo je široko rasprostranjeno i specijalizovano. Upravljanje poslovima u socijalnom radu razvijalo se

* Corresponding author: sdimitrijoska@yahoo.com

** <https://orcid.org/0000-0001-7462-0825>

Please cite as: Dimitrijoska, S. (2023): „Izazovi vođenja slučaja u socijalnom radu“. Godišnjak za sociologiju vol.19(30): 79 – 92

tokom vremena, i u novije vreme, voditelj slučaja u socijalnom radu, prepoznaje svoj odnos sa korisnicima kao partnerstvo (Whitaker, Weismiller i Clark, 2006). Pojam *case management* promenio se u *care management*. Promena nije bila samo jezička. Obrazloženje za terminološku promenu bilo je da se zapravo upravlja uslugama, a ne pojedincima, te da je taj pojam manje stigmatizirajući. Radilo se o pristupu usmerenom upravljanju resursima po kojem se upravljanje socijalnom zaštitom može pratiti kroz veći broj koraka (Doel & Shardlow, 2005, prema Ajduković, 2009).

Pojava vođenja slučaja je posledica šest važnih faktora koji utiču na strukturu i proces pružanja savremenih socijalnih usluga. Ti faktori su: 1) uticaji efekta deinstitucionalizacije na pružanje socijalnih usluga; 2) decentralizacija lokalnih službi u zajednici; 3) prisustvo grupa stanovništva sa značajnim problemima u socijalnom funkcionisanju; 4) prepoznavanje značajne uloge socijalne podrške i socijalnih mreža u socijalnom funkcionisanju pojedinaca; 5) socijalna fragmentacija usluga i 6) smanjenje troškova socijalnih usluga (Moxley, 1989).

Fokus vođenja slučaja je stvaranje mreže podrške za korisnika koja uključuje tri komponente: Briga o sebi – razvijanje ili korišćenje mogućnosti i sposobnosti korisnika da se uključi u konkretne aktivnosti samozaštite; Profesionalna nega – uključivanje različitih stručnih servisa u brigu o korisniku; Uzajamna briga – uključivanje socijalne mreže kojoj pripada korisnik u brigu o njemu i davanje socijalne podrške (Moxley, 1989).

Proces vođenja slučaja je vrlo sličan praksi socijalnog rada, ali postoje tri elementa koja uslovljavaju razliku vođenja slučaja od ostalih formi socijalnog rada. Prvo vođenje slučaja je vođeno potrebama. Najveći deo prakse socijalnog rada bazira se na iskustvu socijalnog radnika ili na već utvrđenim pravilima i procedurama službe. Nasuprot tome, pružanje usluga vođenih potrebama korisnika zasniva se na odabiru usluga koje odgovaraju individualnim potrebama svakog korisnika. Drugi važan element - ideja o formiranju paketa usluga iz opsega dostupnih opcija. Svaki element „paketa“ posebno je prilagođen potrebama korisnika tako da sa ostalim elementima čini skladnu celinu. Svaki korisnik usluga dobija drugačiji „paket“. U promeni termina „klijent“ u „korisnik usluga“, vidi se da se odbacuje samo „klijentelisanje“, a razvija se proces pružanja usluga. Treći element je praćenje i ocenjivanje, odnosno monitoring i evaluacija kao sastavni deo rada. Vođenje slučaja nameće pažljivo korišćenje resursa, nasuprot klasičnom pristupu koji podrazumeva dosledno pružanje usluga sve do nestanka problema. Tako se, kod vođenja slučaja, redovnim praćenjem paketa usluga i periodičnim redefinisanjem obezbeđuje njegovo odgovarajuće funkcionisanje (Žegarac, 2015).

Zadovoljavanje raznolikih i složenih potreba korisnika danas zahteva holistički pristup orijentisan prema ličnosti koja se bavi fizičkim i mentalnim ponašanjem korisnika, ali i orijentacijom ka porodici. S obzirom na starenje stanovništva, sve veća prevalencija pojedinaca sa višestrukim hroničnim oboljenjima i širim spektrom zdravstvene zaštite zahteva pristup nezi i resursima van porodice i potrebna je podrška ustanova i licenciranih pružalaca usluga. Kao dodatni izvor socijalnih rizika i socijalnih problema, treću godinu zaredom, javlja se pandemija Kovid-19, koja je dovela do gubitaka u porodicama, otežanog i neadekvatnog pristupa zdravstvenoj zaštiti i nezi, gubitka posla, smanjenja broja zaposlenih i prihoda u porodicama. To

je rezultiralo povećanjem broja korisnika novčanih prava i usluga dečije i socijalne zaštite u skladu sa javnim ovlašćenjima centara za socijalni rad, a najviše broja korisnika garantovane minimalne pomoći i žrtava nasilja u porodici.

Definisanje vođenja slučaja

Vođenje slučaja predstavlja pristup koji osigurava da korisnici koji imaju složene, višestruke probleme i ograničenja dobiju sve potrebne usluge na vremenski usklađen i primeren način (Ruben, 2010). Vođenje slučaja odnosi se na postupak planiranja i praćenja usluga koje različite službe i institucije pružaju korisniku. Po pravilu, jedna služba ili institucija preuzima primarnu nadležnost za korisnika i određuje voditelja slučaja koji koordinira usluge i zastupa korisnika (Barker, 1984). Vođenje slučaja je praksa u okviru koje određeno lice ili tim, organizuje, koordinira i održava mrežu formalne i neformalne pomoći i aktivnosti čiji cilj je optimizacija funkcionisanja i blagostanja ljudi sa različitim potrebama.

U tom smislu, izraz „voditelj slučaja“ je donekle pogrešan naziv jer voditelj slučaja ne upravlja svojim korisnicima. Umesto toga, voditelji slučaja pomažu korisnicima da upravljaju svojim teškim životnim situacijama. Njihova primarna funkcija je pružanje usluga kako bi svoje korisnike održavali u najboljem fizičkom stanju. U tom pogledu oni rade proaktivno, a ne reaktivno.

Samo vođenje slučaja često pokreće promenu perspektive stručnih pružaoca usluga. Težište je u razvijanju usluga koje odgovaraju procenjenim potrebama i sposobnostima korisnika. Težište se pomiče sa utvrđivanja trenutno dostupnih usluga koje mogu zadovoljiti potrebe korisnika, na usluge koje treba prilagoditi ili kreirati kako bi se postigla željena promena i zadovoljile potrebe (Žegarac, 2015).

Tri osnovna principa za efikasno vođenje slučaja su: pouzdani odnos između stručnog radnika i korisnika koji omogućuju da se bolje angažuje i razvije odgovarajuća intervencija za korisnika. Drugi princip je zainteresiranost za probleme, osećaje i korisnika kao osobu i treći princip je osposobljavanje korisnika za prepoznavanje dostojanstva, vrednosti i prava koja pripadaju svakom korisniku i koji mogu uliti osećaj za samoodređivanje (White Paper, 2016).

Faze vođenje slučaja

Vođenje slučaja je pristup u socijalnom radu u kom se u saradnji sa korisnikom, procenjuju potrebe, organizuju i koordiniraju usluge, sprovodi praćenje i evaluacija i zastupaju najbolji interesi korisnika (NASW, 1992; 2013, prema Žegarac, 2015), ali se ne smatra profesijom, već saradničkom i transdisciplinarnom praksom. Termin „vođenje slučaja“ se u ovom kontekstu koristi da označi situaciju ili okolnosti koje otežavaju korisniku da zadovolji potrebe, ometaju funkcionisanje i ostvarivanje prava i stoga se pokreće profesionalno vođen proces promene u cilju prevazilaženja određenog socijalnog problema. Samo vođenje slučaja je sistemski pristup u socijalnom radu koji obuhvata aktivnosti procene, angažovanje pristupa uslugama, planiranje, koordinaciju, nadgledanje i evaluaciju primenjenih mera i usluga koje treba da odgovore potrebama konkretnog korisnika (Žegarac, 2015).

Vođenje slučaja započinje prijemom/trijažom slučaja što je prvi korak u metodi vođenja slučaja i obuhvata: prihvatanje podneska/zahteva, pomoć u sastavljanju odgovarajućih zahteva, davanje potrebnih informacija od podnosioca zahteva, i otvaranje predmeta/slučaja u Centru za socijalni rad. Tokom početnog razgovora sa korisnikom, identifikuju se poteškoće/potrebe, kao i složenost situacije. Inicijalni intervju je strukturirani intervju sa korisnikom tokom kojeg se popunjava prijemni/trijažni list (Dominiković Šafranić i Laklija, 2016: 416).

Procena obuhvata: a) procenu potreba korisnika za različitim uslugama; b) procenu socijalne mreže kojoj pripada korisnik i njenu sposobnost da zadovolji potrebe korisnika i c) procenu postojećih socijalnih usluga i mogućnosti da se njihovim korišćenjem zadovolje potrebe korisnika.

Procena ne obuhvata samo utvrđivanje rizika i problema korisnika, već obuhvata i izvore, snage, motivaciju, funkcionalne komponente i druge pozitivne faktore koji se mogu koristiti u rešavanju problema, unapređenju funkcionisanja i unapređenju napretka. U radu sa korisnikom, voditelj slučaja se fokusira na korisnikove snage i resurse kako bi pomogao korisniku da reši svoje poteškoće.

U fazi planiranja priprema se plan usluga i podrške korisniku u kojoj učestvuju voditelj slučaja i korisnik u identifikovanju potrebnih aktivnosti koje su neophodne da odgovore potrebama korisnika. Planiranje je sistemski proces i proizvod. Planiranje mogućih usluga koje su korisniku potrebne obuhvata: a) identifikaciju glavnih potreba; b) njihovo prevođenje za specifične namene, odnosno specifične potrebe za određenim uslugama; c) identifikaciju postojećih usluga i uloge i odgovornosti socijalne mreže kojoj korisnik pripada u brizi o njemu; d) pripremu vremenskog okvira/plana i e) identifikaciju indikatora efekata od intervencije.

Voditelj slučaja interveniše preko dve vrste intervencija: a) direktnom intervencijom – kada voditelj slučaja radi direktno sa korisnikom da bi ojačao njegove kapacitete i b) indirektnom intervencijom – kada voditelj slučaja radi na promenama socijalne mreže korisnika.

Direktnne uslužne uloge intervencije imaju za cilj da povećaju efikasnost samog procesa vođenja slučaja poboljšanjem kapaciteta korisnika da zadovolji svoje potrebe. Direktne uslužne uloge voditelja slučaja su implementator, nastavnik/instruktor, vodič/saradnik, posrednik, informacijski specijalist i podržavalac.

Indirektna intervencija – omogućava voditelju slučaja da obezbedi potrebne usluge i resurse za korisnika i utiče na kapacitet istih za svrsishodnije i efikasnije zadovoljenje potreba korisnika. U sklopu indirektnne intervencije voditelj slučaja koristi uslužne funkcije: posredništvo, povezivanje, zastupanje, koordinaciju, intervenciju u socijalnoj mreži, tehničku pomoć i konsultacije. U saglasnosti sa individualnim potrebama korisnika mogu da se formiraju timovi – korisnički tim na nivou zajednice ili tim od dve ili više institucija.

Monitoring – kao što je već pomenuto, voditelj slučaja prati sprovođenje plana korišćenja usluga socijalne službe, posebno se fokusira na: a) promene u stanju korisnika b) rezultate i koristi za korisnika od korišćenja određene socijalne usluge i c) uključivanje lica koja već čine socijalnu mrežu kojoj korisnik pripada i brinu o njemu.

Tokom nadgledanja, voditelj slučaja se fokusira na četiri osnovne dimenzije: 1) uloženi naponi – odnosno u kojoj meri su angažovani članovi socijalne mreže korisnika ostvarili postavljene ciljeve, u skladu sa postavljenim vremenskim okvirom; 2) adekvatnost i koliko usluga mreža socijalne podrške, angažovanih po planu, uspeva da zadovolji specifične potrebe korisnika, ili je možda potrebna adaptacija plana; 3) kvalitet isporuke pomoći i podrška korisniku i 4) rezultat – kako se odražava ostvarenje plana od strane partnerskog tima.

Vrši se evaluacija (procena) efektivnosti planiranog i sprovedenog plana, tj. da li je plan korišćenja socijalnih usluga i animiranja socijalne mreže korisnika doprineo unapređenju funkcionisanja ili blagostanje korisnika. Evaluacija se fokusira na realizaciju plana, pomoć i podršku; procenu stepena realizacije postavljenih zadataka za promenu životne situacije korisnika, procenu opšteg efekta voditelja slučaja za konkretan slučaj i ocena zadovoljstva korisnika pruženom pomoći (Moxley, 1989).

Iskustva zemalja o utvrđivanju broja korisnika prava i usluga socijalne zaštite sa kojima radi voditelj slučaja

Određivanje broja korisnika sa kojima voditelj slučaja može da radi je još jedan kritički aspekt rada Centra za socijalni rad. Opseg korisnika sa kojima radi voditelj slučaja može da zavisi od nekoliko faktora: vrste usluge koja se nudi; intenziteta i trajanja kontakta između voditelja slučaja i korisnika i broja ljudskih resursa koje Centar za socijalni rad može da zaposli.

Zemlje koje imaju dugogodišnje iskustvo u primeni metode vođenja slučaja uspostavile su standarde u pogledu ograničenog broja idealnih korisnika socijalnih usluga i novčanih prava iz socijalnih usluga i/ili zaštite dece – manje od 20 slučajeva zaštite dece, 15–30 hroničnih psihijatrijskih slučajeva – broj korisnika može dostići i 30–50. Kanter (1987–1992) ističe da profesionalni voditelji slučaja mogu da rade sa 30–40 korisnika koji imaju probleme sa mentalnim zdravljem.

U analizi Levine & Fleming (1985) ukazuju da je mali broj korisnika između 40–50 i veliki broj, preko 50 korisnika. Iz analize istraživanja sprovedenog u zemljama sa dugogodišnjim iskustvom u primeni vođenja slučaja, proizilazi da je broj korisnika (dece ili porodice) dodeljen jednom voditelju slučaja u određenom vremenskom periodu različit. Postoji maksimalan broj od 28 korisnika koji se mogu dodeliti voditelju slučaja u određenom vremenskom periodu.

Za voditelja slučaja za zaštitu dece, prosečan broj slučajeva treba da bude između 24 i 31 deteta, međutim, službe koje imaju višegodišnje iskustvo u primeni metode vođenja slučaja u dečijoj zaštiti preporučuju rad sa najviše 15 dece jer postoji opterećenje za voditelja slučaja i manji efekti u pružanju potrebnih usluga. Zašto je tako?

Objašnjenje određenog rangiranja je teško bez potpunog poznavanja problema korisnika, intenziteta i trajanja kontakata i usluga, broja osoblja u Centru za socijalni rad, geografske dijaspore i da li se usluge pružaju korisniku u kući ili u ustanovi (Massie, 1996).

Tabela 1 Prikaz broja slučajeva grupa korisnika usluga

Grupa korisnika	Određen broj slučajeva
Usluge praćenja nakon završetka usluga pružanja nege starosti 18+)	25
Briga o deci 0–17 godina	15
Sa invaliditetom	18
Tim za ocenjivanje/ Timski rad	25

Zašto je tako? Istraživanja su pokazala da veliki broj slučajeva negativno utiče na pružanje socijalnih usluga deci, a sam rad sa detetom negativno utiče na samog voditelja slučaja.

Kompleksnost predmeta, kao i raspodela broja korisnika sa kojima će raditi jedan voditelj slučaja potrebno je da se vrši na osnovu klasifikacije samog rizika. Stratifikacija rizika podrazumeva klasifikaciju korisnika u jednu od četiri kategorije složenosti rizika.

Tabela 2 Nivoi složenosti predmeta po kategorijama rizika

Nizak rizik	Kada korisnik i njegova porodica imaju kapacitet da se uključe u vođenje rizikom.
Umereni rizik	Kada korisnik nema dovoljno kapaciteta, a njegovo okruženje (članovi porodice, rođaci, prijatelji i socijalno okruženje) imaju kapacitete da podrže korisnika u prevazilaženju rizika uz podršku voditelja slučaja.
Visok rizik	Kada i korisnik i njegovo okruženje (članovi porodice, rođaci, prijatelji i socijalno okruženje) nemaju kapacitet da prevaziđu rizik u kojem se korisnik nalazi i potrebna je puna uključenost voditelja slučaja, tima Centra za socijalni rad kome je potreban rad i partnerske organizacije/ institucije za zadovoljavanje više vrsta potreba korisnika.
Veoma visok rizik	U praksi se obično ukazuje na četvrti dodatni nivo, koji se odnosi na mali procenat korisnika (tj. ne više od 3%) čije je stanje izuzetno složeno i zahteva veliki obim resursa i angažovanje više pružalaca zdravstvenih usluga različite specijalnosti. Ova grupa korisnika obično se opisuje kao kategorija „veoma visokog rizika”. Voditelj slučaja ove kategorije korisnika pruža sveobuhvatne usluge i komunicira sa ovim korisnicima u frekvenciji jednom nedeljno. Nivo intervencije se određuje na osnovu situacije i interesa korisnika.

MASH operational protocol version 3: Implemented September 2014

Vođenje slučaja je usmereno na pojedinca, identifikaciju problema i maksimalno zadovoljavanje njegovih potreba korišćenjem različitih resursa i potencijala lokalne zajednice koja se nalazi unutar mikro i makro socijalne mreže (Chiver, 1985, prema Milosavljević i Brkić, 2005).

Iskustva zemalja na Balkanu u odnosu utvrđivanja broja korisnika sa kojim radi voditelj slučaja

U Republici Srbiji postoje različite prakse u odnosu na broj zaposlenih stručnjaka koji rade u Centru za socijalni rad, ali je dozvoljeno dodatno zapošljavanje u odnosu na broj stanovnika za područje koje je u nadležnosti istog. Za više od 15.000 stanovnika dozvoljeno je zapošljavanje jednog stručnog radnika i na svakih dodatnih 5.500 stanovnika; njihovo povećanje u odnosu na broj stanovnika i njihovo povećanje za područje centra sa manje od 30.000 stanovnika, jedan pravnik za administrativno-pravne poslove, odnosno jedan pravnik na svakih dodatnih 30.000 stanovnika; za područje centra koji ima 150.000 stanovnika, jedan stručni radnik za planiranje i razvoj, odnosno po jedan stručni radnik na svakih dodatnih 250.000 stanovnika.

- Jedan socijalni radnik na svakih 15.000 stanovnika. U opštinama koje imaju preko 7.500 stanovnika i gde je broj korisnika veći od republičkog proseka korisnika u odnosu na broj stanovnika (6,0%), broj socijalnih radnika se povećava za još jednog.
- Na svakih 60.000 stanovnika zaposlen je jedan pravnik. Za Centar za socijalni rad koji se nalazi na području sa populacijom do 15.000 stanovnika, broj socijalnih radnika u službi socijalnih usluga je minimum jedan na svakih 15.000 stanovnika, broj se povećava za jednog socijalnog radnika.
- Služba za socijalne usluge u Centru za socijalni rad koji se nalazi na području sa populacijom do 60.000 stanovnika zapošljava pravnika, psihologa i pedagoga;
- Od 60.000 do 135.000 stanovnika broj se povećava za po jednog pravnika, psihologa i pedagoga;
- preko 135.000 stanovnika, broj se povećava za još jednog pravnika, psihologa i pedagoga.

Broj zaposlenih će se povećati sa 10 na 20% ukoliko je prosečan broj korisnika povećan za 100%, odnosno 150% u prethodnoj godini (prema Pravilniku o organizaciji, normativima i standardima rada Centra za socijalni rad („Sl. glasnik RS“, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011, 1/2012, 51/2019 i 12/2020)).

Analizom raspoloživog podatka o obimu posla dobijeni su rezultati da je minimalna procena 259 korisnika po stručnom radniku. Tačan broj je svakako negde između 259 i 334. Ako minimalno opterećenje zaposlenih u vođenju slučaja procenimo kao odnos broja korisnika koji ne koriste prava na novčanu pomoć, ne računajući korisnike jednokratne novčane pomoći i broj voditelja slučaja, onda možemo okvirno proceniti da jedan voditelj slučaja radi u proseku sa 314 korisnika. Posebno je veliki broj korisnika sa kojima rade voditelji slučaja u službama za odrasle i stare (Milanović, Vasić, (2013).

Hrvatska

U Hrvatskoj pristup vođenja slučaja je počeo da se razvija u 2009. godini sa ciljem da se pomogne korisnicima da se snađu u rascepanom sistemu ponude uslu-

ga sa jednim integriranim pristupom različitih usluga u saglasnost sa posebnostima korisnika i njihovim individualnim potrebama.

Broj stručnjaka zaposlenih u Centru za socijalni rad zavisi od njihovih zadataka – u stručnoj jedinici/oddeljenju za novčanu naknadu poslove obavlja 1 socijalni radnik i 0,5 pravnik za 250 korisnika godišnje. Stručni rad u stručnoj jedinici/oddeljenju za decu, omladinu i porodicu obavlja 1,5 socijalni radnik, 1 pravnik, 1 psiholog, 1 socijalni pedagog i 0,5 rehabilitatora za 100 porodica godišnje. Stručne poslove u stručnoj jedinici/oddeljenju za odrasle obavlja 1,5 socijalni radnik, 1 pravnik, 0,5 psiholog za 200 korisnika godišnje. Stručni rad u hraniteljskoj jedinici/oddeljenju obavlja hraniteljski tim koji se sastoji od 1 socijalnog radnika, 1 psihologa i 0,3 pravnik za 100 hraniteljskih porodica godišnje. Postoji razlika u broju korisnika sa kojima rade u odeljenjima, najveći broj korisnika može imati socijalni radnik i 0,5 pravnik u odeljenju za novčana prava, a zatim u službi za odrasle gde je 1,5 socijalni radnik, 1 pravnik i 0,5 psihologa na 200 korisnika godišnje. U službi za decu i omladinu radi 1,5 socijalni radnik, 1 pravnik, 1 psiholog, 1 specijalni pedagog i 0,5 rehabilitatora za 100 porodica. U službi za hraniteljske porodice angažovan je socijalni radnik, 0,3 pravnik na 100 hraniteljskih porodica (Pravilnik o minimalnim uvjetima prostora, opreme i broja potrebnih stručnih i drugih radnika centra za socijalnu skrb i podružnice NN 057/2014).

Republika Severna Makedonija

U sistemu socijalne zaštite u Republici Severnoj Makedoniji sa donošenjem novog Zakona o socijalnoj zaštiti (Služben vesnik na RSM br. 104/19) započeta je primena metoda vođenje slučaja, koji zahteva zadovoljavanje raznovrsnih i složenih potreba korisnika primenom holističkog pristupa, orijentisanog na osobu, na njeno fizičko i psihičko ponašanje, ali i orijentaciju na porodicu i/ili domaćinstvo. Korisnik i njegova porodica/domaćinstvo su stavljeni u centar pažnje i njihove individualne potrebe su osnov za obezbeđivanje prava i usluga predviđenih novim zakonskim i podzakonskim aktima koji se primenjuju u centrima za socijalni rad.

Promenljivi zakonodavni i politički kontekst i sve veći pritisci na sistem socijalne zaštite zahtevaju fokusiranje na identifikaciju novih dokaza i inovativnih načina za pružanje nege i podrške korisnicima novčanih prava i usluga u sistemu socijalne zaštite. Posebnu pažnju privukao je novi koncept organizovanja centara za socijalni rad po modelu „kancelarija – sve na jednom mestu“, uvođenje socijalnih usluga u domu, zajednici i usluge vanporodične zaštite.

Uspešna primena ovog pristupa zahteva značajnu promenu u praksi rada profesionalaca, voditelja slučaja, timova i samih centara za socijalni rad. Uvođenje metode „vođenje slučaja“ i nove dokumentacije, koja se priprema za korisnike za implementaciju metoda, deo su ukupne reforme sistema socijalne zaštite. Treba napomenuti da Pravilnik o dokumentaciji i evidenciji korisnika po fazama metoda vođenje slučaja još nije usvojen, a postojeći dokumenti koji se trenutno koriste u stručnom radu centara za socijalni rad deo su priručnika „Integrirano vođenje slučajem – standardni operativni postupci, vodič i dokumentacija (obraci)“, iz 2019. godine.

U dosadašnjoj praktičnoj primeni metode vođenja slučaja u stručnom radu u centrima za socijalni rad, pojavio se niz izazova, koji se, uglavnom, odnose na:

1. Jasno definisanje pojmova koji su povezani sa vođenjem slučaja. U Zakon o socijalnoj zaštiti (Služben vesnik na RSM br. 104/19) uvodi se pojam za definisanje metode „vođenja slučaja“, ali u članu 4 „Pojmovnik“, među definisanim pojmovima nedostaje definicija šta je „slučaj“ – šta se tačno podrazumeva pod „slučajem“ u profesionalnom radu Centra za socijalni rad i da li „slučaj“ podrazumeva samu metodu kao pristup u profesionalnom radu, ili se „slučaj“ konkretno odnosi na korisnika/domaćinstvo koji se pojavljuje kao korisnik prava i usluga.

U sistemu socijalne zaštite Republike Severne Makedonije ne postoje propisani standardi za vođenje slučaja, pa se najčešće primenjuju NASW Standards for Social Work Case Management (2013.), National Association of Social Workers.

2. Jasno precizirati i definisati stručni rad i nadležnosti Centra za socijalni rad kao institucije i kompetencije svih stručnih profila zaposlenih u centrima za socijalni rad, po metodu vođenja slučaja. Prema zakonskoj regulativi, centri za socijalni rad funkcionišu kao stručne ustanove sa javnim ovlašćenjima radi obavljanja poslova socijalne i dečje zaštite. Kao organi javne vlasti, centri za socijalni rad obavljaju sledeće poslove: 1) odlučuju o pravima iz socijalne zaštite, 2) odlučuju o stvarima utvrđenim porodično-pravnim propisima, 3) postupaju po pitanjima utvrđenim Krivičnim zakonom i 4) obavljaju druge poslove utvrđene zakonom. Značajno je da su javna ovlašćenja centara za socijalni rad preciznije i detaljnije razrađena i proširena novim Zakonom o socijalnoj zaštiti, kako bi se efikasnije i efektivnije odgovorilo potrebama građana za ostvarivanje prava i usluga iz sistema socijalne zaštite. Pored javnih ovlašćenja centri za socijalni rad su direktni davaoci usluga preko informisanja, upućivanja, savetovanja i obezbeđivanja usluga dnevnog i privremenog boravak u zajednici.

Centri za socijalni rad suočavaju se sa mnogo izazova povezanih sa organizacijom rada i to: nedostatak odgovarajućih podzakonskih akata koji bi bliže regulisali sprovođenje Zakona o socijalnoj zaštiti i dali jasniji okvir za njegovu pravilnu primenu, kao što je potrebno da se donese novi Pravilnik o načinu vođenja i sadržaju evidencije za korisnike prava i usluga u centrima za socijalni rad i dokumentacije za stručni rad. Trenutno postoji Pravilnik o načinu vođenja i sadržaju evidencije korisnika prava iz socijalne zaštite i dokumentacije za stručni rad (Službeni Glasnik Republike Makedonije, br. 171 od 13.12.2011) koji je i dalje na snazi i ostaje na snazi, sve do donošenja novog Pravilnika. Novim Pravilnikom bi se formalno utvrdili korisnici prava i usluga iz socijalne zaštite i propisao način vođenja evidencije, sadržina evidencije za korisnike prava i usluga iz socijalne zaštite i dokumentacije za stručni rad po metodu vođenja slučaja. Operativne procedure za postupanje i odgovarajuću dokumentaciju prema koracima metode vođenja slučaja urađene od donošenja Zakona o socijalnoj zaštiti potrebno je revidirati i prepisati u odgovarajući Pravilnik.

Trenutno, stručnjaci iz ustanova socijalne zaštite i drugih pružalaca socijalnih usluga (uključujući i stručnjake iz centara za socijalni rad) stiču licencu za rad po Programu kontinuiranog stručnog usavršavanja za profesionalce u ustanovama so-

cijalne zaštite i druge pružaocce socijalnih usluga. Međutim, nedostaje odgovarajući Pravilnik za akreditaciju programa kontinuiranog stručnog obrazovanja (počeo je proces izrade ovog dokumenta).

3. Iz svakodnevnog stručnog rada i prakse u centrima za socijalni rad postoji zahtev i potreba da se definišu i sastave formalni standardi za vođenje slučaja koji bi uključivali jasno definisane kriterijume i načine za odgovarajuću raspodelu predmeta/domaćinstva u ostvarivanju prava i usluga socijalne zaštite za korisnike u centrima za socijalni rad; obuhvatali bi utvrđivanje složenosti predmeta i broja predmeta/domaćinstava sa kojima bi radio voditelj slučaja. Istovremeno, postoji potreba da se izvrši revizija potrebnog broja zaposlenih u centrima za socijalni rad i da se utvrdi potreban broj radi novih zapošljavanja.

4. Određivanje broja predmeta/domaćinstava koje će voditi jedan voditelj slučaja. Vođenje slučaja treba da bude prilagođeno ili odgovarajuće specifičnim okolnostima korisnika novčanih prava i usluga socijalne zaštite. Ukupan obim i tip korisnika sa kojima radi voditelj u centrima za socijalni rad treba da bude srazmeran i primeren broju korisnika, ali i samom okruženju, u zavisnosti od vrste usluga na raspolaganju i resursa koji će odgovoriti individualnim potrebama korisnika. U idealnom slučaju voditelj slučaja koji počne da radi sa određenim korisnikom/domaćinstvom radiće sa korisnikom do zatvaranja predmeta ili dok korisnik ne bude upućen u drugu ustanovu. Trenutno, u stručnom radu u centrima za socijalni rad, raspodela se vrši na domaćinstva u kojima postoje korisnici novčanih prava i/ili usluga iz socijalne zaštite, prema javnim ovlašćenjima centara za socijalni rad, u kojima može biti više predmeta i postupaka, bez – kako je navedeno u prethodnom pododeljku – propisanih standarda, principa i kriterijuma za raspodelu predmeta/domaćinstava.

Iskustva u Republici Severnoj Makedoniji, u skladu sa datim uputstvima Ministarstva rada i socijalne politike za organizacione jedinice i službe, pokazuju organizovanost centara za socijalni rad u dva ili više odeljenja, i to ako ima do 30 stručnih radnika – davaoci usluga su raspoređeni u dve službe i to – Služba za prava novčane pomoć i usluga, a u centrima za socijalni rad, gde je zaposleno više od 30 stručnih radnika – pružalaca usluga, osnivaju se tri službe – Služba za administrativne i pomoćne tehničke poslove, pored Službe za novčana prava sa većim brojem odeljenja organizovanih za određeno teritorijalno područje i Službe socijalne usluge sa većim brojem odeljenja organizovanih prema utvrđenim potrebama socijalnih usluga. Trenutno je u centrima za socijalni rad zaposleno 538 stručnih radnika. U organizacionim jedinicama centara za socijalni rad su centri za dnevni boravak u kojima je angažovano 67 stručnjaka i 80 zaposlenih na rukovodećim/koordinacionim pozicijama (direktori, šefovi odeljenja, koordinatori). Pored toga, u centrima za socijalni rad je zaposleno 482 radnika koji rade kao pomoćni stručni radnici, administrativni referenti, pomoćni tehnički radnici (od toga 134 referenta za unos podataka).

Uglavnom, u centrima za socijalni rad svaki centar posebno priprema svoja pravila za sistematizaciju radnih mesta. Ono što se uočava, jeste, da se u svakom centru, prema broju stanovnika na čijoj teritoriji je određen lokalno nadležan centar za socijalni rad, povećava broj zaposlenih, posebno zaposlenih na radnim mestima

– voditelja slučaja i samostalnih stručnih službenika, koji čine skoro polovinu od ukupnog broja zaposlenih u centrima za socijalni rad. U gotovo svim centrima za socijalni rad, kao što je slučaj u tri centra za socijalni rad u kojima je sprovedeno istraživanje – Berovu, Velesu i Kumanovu, dominantan profil voditelja slučaja je socijalni radnik. Velike su razlike u planovima za tražene izvršioce i popunjenim radnim mestima. Na primer, u Kumanovu, broj potrebnih izvršilaca je 128, a popunjeno 95, u Velesu su potrebna 63 izvršioaca, a zaposlenih ima 57. Postoji potreba za zapošljavanjem stručnjaka, posebno socijalnih radnika i pedagoga, a donekle i pravnika.

Analiza strukture zaposlenih pokazuje da broj stručnih radnika nije dovoljan. Ima ih 538 ili 46% i predstavlja manje od polovine ukupnog broja potrebnih u centrima za socijalni rad. Što se tiče broja korisnika/domaćinstava iz centara za socijalni rad, od podataka dobijenih upitnikom o trenutnom stanju implementacije metode vođenje slučaja i distribucije predmeta/slučajeva, može se zaključiti da u centrima koji pokrivaju opštine sa brojem stanovnika iznad 50.000, kao što je slučaj sa centrima za socijalni rad u Velesu i Kumanovu, broj korisnika, posebno korisnika novčanih prava iz socijalne zaštite i dečije zaštite, premašuje broj naveden u primeru Republike Srbije – između 259 i 334. Tako u Kumanovu, jedan voditelj slučaja vodi u proseku 435 korisnika novčanih prava iz socijalne i dečije zaštite i vodi 310 domaćinstava sa više slučajeva, a u Velesu jedan voditelj slučaja vodi u proseku 400 korisnika novčanih prava iz socijalne i dečije zaštite.

Broj korisnika je izazov za većinu centara za socijalni rad u kojima se mnogi voditelji slučajeva osećaju preopterećeno. Prevelik broj korisnika može značajno smanjiti efikasnost rada voditelja slučaja. Sa prevelikim brojem korisnika, kontakti sa korisnicima se smanjuju i servis postaje reaktivan i dovodi do krizne situacije, umesto da bude regresivan i proaktivan. Svakako, u složenijim slučajevima, korisnici razvijaju bliske odnose sa voditeljima slučajeva smanjujući napredak i povećavajući potrebu za dokumentacijom i dokumentovanim pravilima.

U svih trideset centara za socijalni rad u Republici Severnoj Makedoniji ima ukupno 34 trijažera, od kojih je 10 trijažera zaposleno samo u Međuopštinskom centru za socijalni rad Skoplje. Radno mesto „trijaže” je popunjeno u 17 od ukupno 30 centara za socijalni rad. Pored potrebe zapošljavanja trijažera u svim centrima za socijalni rad, identifikovana je i potreba za uvođenjem standarda za broj prijema novih trijažera, donošenjem formalnog, standardizovanog obrasca za prijem predmeta/trijaže (npr. standardizovani obrazac za intervju), za određivanje hitnosti i složenosti predmeta, koji bi se primenio u prvom važnom koraku metode vođenje slučaja – trijaži.

Što se tiče raspodele predmeta, postoji neravnomernost. Prema podacima dobijenim od centara za socijalni rad popunjavanjem Upitnika o trenutnom stanju implementacije metoda vođenje slučaja i načina raspodele predmeta/subjekata u stručnom radu centara za socijalni rad, u najvećem broju centara za socijalni rad važi princip teritorijalne raspodele predmeta/domaćinstava.

Što se tiče raspodele predmeta po složenosti, predlaže se da se korisnici novčanih prava boduju sa jednim bodom, a korisnici usluga sa niskim rizikom 1,5 bodom, srednjim rizikom sa 2 boda i visokim rizikom sa 3 boda (Tabela 2: Nivoi složenosti

predmeta po kategorijama rizika). Predlaže se da broj predmeta/korisnika novčanih prava jednom voditelju slučaja treba da je do 200, korisnika usluga niskog rizika 150, srednjeg rizika 100 i visokog rizika do 50 korisnika, ali sa mogućnošću prilagođavanja u zavisnosti od broja korisnika novčanih prava i usluga i raspoloživog osoblja u centrima za socijalni rad.

Zaključci i preporuke

Nedostaju odgovarajući podzakonski akti koji bi bliže regulisali sprovođenje Zakona o socijalnoj zaštiti i dali jasniji okvir za njegovu pravilnu primenu.

Nedostaje jasno utvrđivanje „složenosti“ predmeta u stručnom radu u centrima za socijalni rad. Pokazuje se da se u praksi dešava da se za isto domaćinstvo vode različiti postupci i tretiraju se kao različiti slučajevi i predmeti (npr. kao „dupliranje“ korisnika). Broj predmeta i obim posla dodatno opterećuje voditelje slučaja u centrima za socijalni rad, s jedne strane, a sa druge strane, korisnicima ne pruža adekvatnu uslugu, podršku i zaštitu.

Broj predmeta/slučajeva u oblasti socijalne zaštite je od presudnog značaja u praktičnom radu u oblasti socijalnog rada i to treba jasno naglasiti u standardima za voditelje slučaja, koji trenutno nedostaju u formalnom sistemu socijalne zaštite.

Nedovoljan je broj stručnog osoblja u centrima za socijalni rad koji koriste radno vreme pretežno za administrativne poslove, popunjavanje dokumentacije i unošenje podataka u kompjuterski softver, umesto direktnog rada sa korisnicima.

Potrebno je da se unapredi rad sa korisnicima uvođenjem promena kako ne bi došlo do birokratskog usvajanja formi bez filozofsko-vrednosnog sadržaja, a to je korisnička perspektiva. Voditelj slučaj usvaja etičko-vrednosni i konceptualni nivo, a odgovornost nadležnih državnih tela je da osiguraju vreme, pravne načine i autentičnu organizacijsku podršku za ove promene koje nisu uvek lake, ali su neophodne (Ajduković i Urbanac, 2009).

Doneti novi Pravilnik o sistematizaciji radnih mesta u centrima za socijalni rad kojim će se utvrditi ukupan broj radnih mesta, raspored, naziv i opis poslova po organizacionim jedinicama i posebni uslovi potrebni za obavljanje poslova i zadataka prema odredbama zakona i implementacije metoda vođenja slučaja.

Za utvrđivanje složenosti već postojećih slučajeva u centrima za socijalni rad kao indikatori složenosti bi trebalo da se uzmu: 1) funkcije koje pružaju voditelji slučaja u centrima za socijalni rad, 2) hitnost/prioriteti za početak aktivnosti i 3) identifikovani kapaciteti korisnika i njegove mreže podrške.

Neophodno je uvesti Standarde za voditelje slučaja, u kojima će, između ostalog, biti jasno definisani obim posla (opterećenost) i broj predmeta/domaćinstava za voditelje slučaja.

Povećati broj zaposlenih u centrima za socijalni rad i angažovati supervizore kako bi se promovisao i omogućio odgovarajući stručni rad u centrima za socijalni rad.

Literatura

- Ajduković M., Kristina U. (2009) Integrirajući pristup u socijalnom radu kao kontekst razumevanja individualnog plana skrbi, 16 (3), 505–535 str. Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet Studijski centar socijalnog rada.
- Baker, F., & Weiss, R. (1984). The nature of case manager support. *Hospital and Community Psychiatry*, 35, 925–928.
- Ballem, J., & Mink, J. (1986). Case management in the human services.
- Dominiković Šafranić, S., Laklija M., “Inicijalna procena potreba u slučajima nasilja u obitelji iz perspective korisnika i stručnjaka centra za socijalnu skrb Zagreb” *Ljetopis socijalnog rada*, vol. 23, br. 3, 2016, str. 413–438. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v23i3.126>. Citirano 20.12.2022
- Doel, M. & Shardlow, S. M. (2005). Hampshire: ASHGATE. Modern social work practice: Teaching and learning in practice settings.
- Kanter, R.M. (1989) The New Managerial Work. *Harvard Business Review*, 66, 85–92.
- Levine I. S., & Fleming M., (1985) Human resource development Issues case management Washington DC Nacional Institute of Mental Health.
- Massie C. Z. (1996) A method to determine case manager caseloads in long-term care *Journal Case Management* 5(1) 25–31.
- Milanović, M., Vasić M. (2013) Procena stanja primene Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada Centra za socijalni rad–iz perspective stručnjaka Centra za socijalni rad, *Socijalna politika broj 1/2013. godina 48. str. 165–186*, Institut političkih studija.
- Multi Agency Safeguarding Hub (MASH) Operational protocol, September 2014 [MASH-Operational-Protocol-September-2014 \(9\).pdf](#).
- Moxley, D. (1989). *The Practice of Case Management*. Newbury Park: Sage Publications.
- Milosavljević M., Brkić M. (2010) *Socijalni rad u zajednici*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd.
- NASW Standards for Social Work Case Management. (2013.). National Association of Social Workers.
- Pravilnik o minimalnim uvjetima prostora, opreme i broja potrebnih stručnih i drugih radnika centra za socijalnu skrb i podružnice (NN 057/2014).
- Pravilniku o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, „Sl. glasnik R S“, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011-dr. pravilnik, 1/2012 – dr pravilnik, 51/2019 i 12/2020).
- Pravilnik o načinu vođenja i sadržaju evidencije korisnika prava iz socijalne zaštite i dokumentacije za stručni rad (Službeni vesnik na Republika Severna Makedonije, br. 171/2011).

- Priračnikot za implementacija na integrirano upravuvanje so slučai i dokumentacija, (2019) Združenie na socijalni rabotnici na Makedonija.
- Ruben, M. (2010) Social Work Assessment. Exeter EX1 1NX: Learning Matters Ltd.
- Whitaker, T., Weismiller, T., & Clark, E. (2006). Assuring the sufficiency of frontline workforce: A national study of licensed social workers—Executive summary. NASW Web site: http://workforce.socialworkers.org/studies/nasw_06_execsummary.pdf
- White Paper (2016) 3 Principles for Effective Social Work Case Management. (702) 605.6870.
- Zakon za socijalnata zaštita (Služben vesnik na RSM br. 104/19, 146/19, 275/19, 302/20, 311/20, 163/21, 294/21).
- Žegarac, N. (2015) Od problema do vođenja slučaja—Priručnik za praktičare. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu.

Izazovi vođenja slučaja u socijalnom radu

Sunčica Dimitrijoska¹

¹Filozofski fakultet, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ Skoplje

Apstrakt

Vođenje slučaja je metod koji ima dugu istoriju primene u socijalnom radu sa korisnicima usluga i prava iz sistema socijalne zaštite. Primena u zemljama Balkana traje veoma kratko i u procesu je razvoja, a u nekim zemljama, kao što je Republika Severna Makedonija, na samom početku uvođenja – od 2020. godine. Razlog nastanka ovog rada je da se kritički osvrne na korišćenje metode vođenja slučaja, posebno u zemljama Balkana; da se sagledaju segmenti potrebni za njen razvoj, posebno u zemljama koje su na početku njene upotrebe. Cilj je da se sagledaju određene društvene okolnosti, izrade i primene novi zakonski i podzakonski akti, konceptualna stručna pitanja vezana za savremene principe teorije i prakse socijalnog rada, kao i organizaciona pitanja vezana za analizu samog procesa iz faze u radu sa korisnicima; ukaže na potrebu uvođenja indikatora složenosti predmeta, odredi broj korisnika sa kojima može da radi jedan voditelj slučaja, analizira izrada same dokumentacije. Sprovedeno je istraživanje u tri Centra za socijalni rad, korišćena su stručna iskustva i svedočenja stručnih radnika, voditelja slučaja, kao i primarno iskustvo autora ovog teksta.

Ključne reči: vođenje slučaja, iskustva profesionalaca voditelja slučaja, broj korisnika

RECEIVED: 10.01.2023.

REVISION RECEIVED: 01.02.2023.

ACCEPTED: 02.02.2023.

sdimitrijoska@yahoo.com

Burn out Syndrome in Social Workers and the Importance of Mental Health in Professional Helpers*

Milica Stojanović^{1**}

¹Department of social policy and social work,
Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia

Abstract

This paper deals with the problem of professional burnout syndrome among social workers, the factors that contribute to the occurrence of this phenomenon and the importance of prevention and care for the mental health of professional helpers. In addition to the theoretical analysis of this phenomena and risk factors associated with the nature of the social worker's professional role, the paper also presents the results of research on the existence of professional burnout syndrome among social workers on the territory of Serbia. The presence of parameters that indicate the occurrence of burnout syndrome among professional workers within the social protection system was established. Elevated levels of stress, tension and emotional exhaustion were noted, as well as the presence of apathy, lack of connection with clients and reduced self-care. Competencies for working with clients and self-image remained preserved. Finally, the paper presents possible ways to prevent the occurrence of burnout syndrome.

Keywords: burn out syndrome, social workers, professional stress, social crisis, mental health

Sindrom profesionalnog izgaranja kod socijalnih radnika i značaj mentalnog zdravlja pomagača

Uvod

Prisustvo sindroma izgaranja među profesionalnim radnicima jedan je od većih problema sa kojima se ljudi današnjice suočavaju, pogotovo na polju pomagačkih profesija (Dedić, 2005). Razlozi većeg nivoa stresa povezanog sa pomagačkim profesijama može se tražiti u karakteristikama samog posla i njegove organizacije,

* Corresponding author: m.stojanovic-18652@filfak.ni.ac.rs

** <https://orcid.org/0009-0005-6671-4393>

Please cite as: Stojanović, M. (2023): „Sindrom profesionalnog sagorevanja kod socijalnih radnika i značaj mentalnog zdravlja pomagača“. Godišnjak za sociologiju vol.19(30): 93 – 107

međuljudskim odnosima sa korisnicima, kolegama i nadređenima, radnoj klimi, kao i prilikama za razvoj karijere (Cuculić 2006). Socijalni rad, kao jedna od glavnih pomagačkih profesija, karakteriše se interpersonalnim radom sa korisnicima koji se nalaze u različitim stanjima potrebe i kriza. Svakodnevna okruženost nepovoljnim životnim okolnostima drugih, poprimanje osećanja velikog tereta u kontaktu sa teškim životnim situacijama korisnika i česta nemogućnost rešavanja problema korisnika kroz tzv. „vezane ruke”, samo su neki od čestih stresora sa kojima se socijalni radnici suočavaju na dnevnom nivou. Uz manjak profesionalne i emocionalne podrške za prevladavanje stresa neminovno je eventualno ispoljavanje kontinuiranog pritiska na površinu kroz simptome anksioznosti, frustracije, emocionalne iscrpljenosti, otuđenja od korisnika, smanjenja samoeфикаsnosti, ali i mnogih drugih, koji utiču na psihofizičko zdravlje profesionalaca, ali i na efikasnost i kvalitet pružanja pomoći i podrške korisnicima. Usled ozbiljnih i dalekosežnih efekata izloženosti prolongiranom stresu kod profesionalaca pomagačkih profesija, potrebno je posvetiti veću pažnju problemu sindroma profesionalnog izgaranja i raditi na kreiranju adekvatnog pristupa problematici, koji bi za cilj imao prevenciju nastanka sindroma izgaranja, kao i ranu identifikaciju problema i pružanje potrebne podrške. Pomenuta praksa dovela bi do većeg stepena zadovoljstva i mentalne stabilnosti profesionalnih radnika, kao i boljem kvalitetu socijalnih usluga, stvarajući klimu u kojoj korisnik može da računa na adekvatnu pomoć i podršku od strane profesionalnih socijalnih radnika.

U ovom radu obrađivaće se problem sindroma profesionalnog izgaranja kao vida odgovora na prolongiranu izloženost kontinuiranim stresorima povezanim sa radnim mestom i ličnim karakteristikama pojedinca na osnovu analize odgovora ispitanika u sprovedenom istraživanju i pregleda šire literature na istu temu.

Pojam i simptomi sindroma profesionalnog izgaranja

Sindrom profesionalnog izgaranja prvi put je definisan 1974. godine radom američkog psihoanalitičara Frojdenbergera koji ovaj fenomen objašnjava kao „postepeni gubitak idealizama, energije, smisla i ciljeva” specifično povezan sa radom pomagačkih profesija (Fraudenberg, 1974). Kasnije je Kristina Maslah proširila definiciju sindroma izgaranja konceptualizujući ga kao višedimenzionalan fenomen koji čine tri glavne komponente – emocionalna iscrpljenost, depersonalizacija i smanjena profesionalna efikasnost (Maslah i Džekson, 1981).

Emocionalna iscrpljenost jedan je od prvih i najperzistentnijih faktora sindroma izgaranja koji se ogleda u stanju emocionalne preopterećenosti i istrošenosti emocionalnih i/ili fizičkih resursa individue, kao reakciju organizma na stresogene činioce. Depersonalizacija ima interpersonalni karakter i odnosi se na karakterističan ciničan stav prema poslu, klijentima i kolegama, uz emocionalno i fizičko distanciranje i osećanje otuđenosti. Dok je smanjenja profesionalna efikasnost aspekt sindroma izgaranja pri kome individua negativno ocenjuje sopstvene profesionalne kompetencije i kvalitet rada u odnosu sa klijentima (Maslah i Džekson, 1981; Maslah i Šaufeli 1993). Samim tim, sindrom profesionalnog izgaranja može se definisati kao skup simptoma nastalih u situaciji prolongiranog stresa na radnom mestu, u radu

sa ljudima i u emocionalno zahtevnim situacijama koje karakteriše emocionalna iscrpljenost, fenomen depersonalizacije i smanjeno lično postignuće (Maslah, 1982; Petković et al, 2010).

Dodatno, značajan uvid u formulisanje sindroma profesionalnog izgaranja daje autor Širom, povezujući pojavu izgaranja sa trošenjem energetske resursa koji predstavljaju fizičku, emocionalnu i kognitivnu energiju individue. Trošenje zaliha energetske resursa javlja se usled nepovoljnih spoljašnjih uslova razvoja i neuspešnog investiranja resursa, što posledično dovodi do stvaranja plodnog tla za javljanje sindroma profesionalnog izgaranja (Hobfoll i Širom, 2000, prema Borjanić Bolić, 2019). Sa druge strane, autor Kristensen izdvaja dimenziju ličnosti kao jedan od bitnih činioca javljanja sindroma profesionalnog izgaranja, definišući ga u odnosu na ličnost, posao i druge ljude (Kristensen, prema Borjanić Bolić, 2019). Istraživanja brojnih autora kao što su Šaufeli, Kolbert, Hobfoll i drugi, pokazala su kako je ličnost u značajnoj meri povezana sa verovatnoćom javljanja sindroma profesionalnog izgaranja (Bejker i Šaufeli, 2000; Kolbert, et al, 2007; Hobfoll i Fredi, 1993, prema Popov, Latovljević, Nedić, 2015). Pored karakteristika ličnosti, sama pripadnost određenim društvenim kategorijama povezana je sa različitim prevalencijama javljanja sindroma profesionalnog izgaranja. Tako su kod žena primećeni viši nivoi distresa i tendencija ka razvitku emocionalne iscrpljenosti, dok je kod muškaraca primećena veća tendencija ka razvitku depersonalizacije, kao faktora sindroma profesionalnog izgaranja (Mekklín, Strongman i Neha 2007; Popov i Popov, 2011; Houks et al., 2011, prema Popov, Latovljević, Nedić, 2015).

Gordana Dedić objašnjava da se javljanje sindroma izgaranja na radu može povezati sa individualnim faktorima i faktorima situacija (Dedić, 2005). Faktori situacija obuhvataju karakteristike radnog mesta, organizaciju rada i odnose sa klijentima koji u slučaju profesije socijalnog rada često podrazumevaju preopterećenost obimom i težinom posla, lošu organizaciju i strukturu rada, veliki emocionalni napor i nedostatak psihosocijalne podrške. Sa druge strane, individualni faktori se odnose na lične karakteristike pomagača kao što su starost, pol, bračno stanje, ali i osobine ličnosti i prethodno životno iskustvo.

Dodatno, simptomi sindroma izgaranja mogu se podeliti na: fizičke – koji se ogledaju u hroničnom umoru, glavobolji, nesanicima ili digestivnim problemima; ponašajne – kroz laku razdražljivost, impulsivnost, napetost ili okretanje opijatima i psihosocijalnim supstancama; i kognitivne i afektivne – koji se odnose na zatvorenost, osećanje bespomoćnosti, apatije, pesimizma i tuge kao samo nekih primera (Dedić, 2005).

Sindrom profesionalnog izgaranja u socijalnom radu

Socijalni rad kao profesija spada u pomagačke profesije koje se karakterišu humanističkim vrednostima, entuzijazmom i željom da se pomogne onima u nevolji. Međutim, ovakvi poslovi često podrazumevaju i visoko stresne radne okolnosti, usled čega profesionalci neretko gube radni entuzijazam i veru u vlastite pomagačke sposobnosti, postaju emocionalno preopterećeni i umorni, što vodi ka ravnodušnosti i distanciranju od profesionalnog okruženja i korisnika (Frišić, 2006).

Rad u službama socijalne zaštite često podrazumeva mnoge stresogene činioce kao što su: preveliki obim posla i nedovoljan broj stručnih radnika, radna preopterećenost, veliki broj korisnika i nedostatak vremena za efikasno obavljanje radnih dužnosti, neadekvatni uslovi rada kao i složeni slučajevi koji zahtevaju velika ulaganja i visok nivo profesionalnih kompetencija (Friščić, 2006). Dodatno, ograničenost profesionalnih resursa za pomoć korisnicima, nedovoljan raspon dostupnih psihosocijalnih intervencija, fokus na birokratiji, neusklađenost zakonskih regulativa, loš kvalitet saradnje sa drugim institucijama, kao i osećaj profesionalne usamljenosti i česta osuda javnosti redovna su okolnost (Kovačić, 2003; Ljubotina i Friščić, 2014).

Visoki nivoi stresa i profesionalnog izgaranja sa kojim se socijalni radnici svakodnevno susreću glavni su razlog napuštanja struke. Kurtis i saradnici primetili su znatno kraći period trajanja profesionalne karijere socijalnog radnika (oko osam godina), u poređenju sa drugim pomagačkim profesijama (Kurtis et al, 2010, prema Ljubotina i Friščić, 2014). Na odluku o napuštanju profesije umnogome utiče i stepen profesionalne autonomije i dostupnost socijalne podrške (Kim i Stoner, 2008). Pomenuti podaci ukazuju na ozbiljnost faktora rizika povezanih sa profesijom socijalnog rada, koji neminovno, u odsustvu reagovanja i šire podrške, dovode do javljanja sindroma profesionalnog izgaranja i eventualnog napuštanja struke.

Prethodna istraživanja o sindromu profesionalnog izgaranja kod socijalnih radnika

Među istraživanjima o sindromu profesionalnog izgaranja rađenim u Srbiji značajno je pomenuti doktorsku disertaciju Emine V. Borjanić Bolić pod nazivom „Sindrom izgaranja na poslu i vikarijske traume kod zaposlenih u socijalnoj zaštiti dece i mladih“ koja je za cilj imala utvrđivanje prisutnosti sindroma profesionalnog izgaranja kod profesionalaca zaposlenih u socijalnoj zaštiti dece i mladih, kao i karakteristika profesionalaca i konkretnog posla koji se mogu povezati sa prisustvom i intenzitetom sindroma izgaranja (Borjanić Bolić, 2016). Istraživanjem je utvrđeno da je sindrom profesionalnog izgaranja prisutan kod čak 30% profesionalaca, dok je njih 8,9% pokazivalo simptome sindroma izgaranja i vikarske traume. Najveći broj profesionalaca kod kojih je prepoznato prisustvo ovog sindroma radio je na pozicijama voditelja slučaja, nakon čega sledi pozicija supervizora i rukovodioca službe. Pored ovoga, utvrđeno je da je najveća prisutnost sindroma profesionalnog izgaranja primećena u Gradskom centru za socijalni rad (Borjanić Bolić, 2016).

Dodatno, Petković i saradnici sproveli su istraživanje o sindromu izgaranja kod profesionalaca koji rade u zavodskom tretmanu maloletnih delinkvenata. Rezultati pokazuju da se čak 64% ispitanika nalazi u stanju značajnog nivoa emocionalne iscrpljenosti, sa 37% stručnjaka koji poseduju visok stepen profesionalnog izgaranja i 27,1% stručnjaka kod kojih se primećuje blagi sindrom profesionalnog izgaranja. Pol nije pokazan kao značajna varijabla za razvoj sindroma profesionalnog izgaranja, dok je postojanje organskih, hroničnih bolesti ili invaliditeta kod stručnjaka koreliralo sa skokom od 23,1% u visokim skorovima u odnosu na celokupni uzorak, ukazujući na značaj individualnih faktora za razvoj sindroma izgaranja (Petković et al., 2010).

Na teritoriji Hrvatske sprovedeno je istraživanje od strane autora Ljubotina i Družić, gde je uz pomoć Upitnika intenziteta izgaranja na poslu, instrumenta autora Ajduković i Ajduković, ispitivan stepen izgaranja na poslu kod pomagača različitih pomagačkih profesija. Rezultati istraživanja pokazivali su da se najveći broj ispitanika nalazio u fazi „početnog izgaranja”, dok je čak 18,1% njih pokazalo visok stepen profesionalnog izgaranja (Ljubotina i Družić, 1996). Takođe je primećeno da su mlađi profesionalci pokazivali veću skolonost ka sindromu izgaranja, kao i oni koji su zaposleni u državnim institucijama. Tvrdnje povezane sa sindromom izgaranja koje su se rangirale najviše jesu: Osećam se nemoćnim da promenim nešto na poslu; Frustracije izazvane poslom unosim i u privatni život; Razdražljiviji sam nego ikad pre; Imam teškoća u organizovanju svog posla i vremena; Na poslu se osećam umorno i iscrpljeno čak i kada sam dobro naspavan (Ljubotina i Družić, 1996). Ove rezultate podupire i istraživanje autorke Friščić na uzorku socijalnih radnika zaposlenih u Centru za socijalni rad u Zagrebu, gde se većina zaposlenih nalazila u fazi početnog izgaranja, sa 11,5% onih koji su pokazivali visok nivo profesionalnog izgaranja (Friščić, 2006). Kao glavni faktori izgaranja u istraživanju su izdvojeni: loša organizacija posla, neusklađenost zakonskih regulativa, nedostatak edukacije za specifične probleme klijenata, osećaj prevelike odgovornosti, agresija klijenata i drugi (Friščić, 2006).

Sindrom izgaranja tokom perioda kriza

Kada se govori o stresogenosti pomagačkih profesija, u našem slučaju socijalnih radnika, nužno je pokriti značaj koji socijalni radnici imaju tokom velikih promena i društvenih kriza, od kojih su najbolji primeri trenutna svetska zdravstvena kriza izazvana pandemijom bolesti Kovid-19. Pandemija je ostavila negativne posledice ne samo na zdravstveni, već i celokupni sistem socijalne sigurnosti naše zemlje. Nezaposlenost, siromaštvo, socijalna izolacija ugroženih grupa (stari, bolesni i sl.) i pogoršanje mentalnog zdravlja populacije kroz sveopšti osećaj nesigurnosti, bespomoćnosti i straha, samo su neke od posledica pandemije (Dima et al., 2021). Socijalni radnici, kao jedna od glavnih pomagačkih profesija, imali su veliki udeo u pružanju pomoći pojedincima koji su se nalazili u stanju potrebe, a čiji se broj umnogome uvećao od početka pandemijske krize.

Istraživanje rađeno u Rumuniji od strane autora Gabrijele, Luize i Merinele-Kristine 2021. godine istaklo je visoke nivoe stresa kod zaposlenih socijalnih radnika u periodu pandemije Kovid-19 kada je u pitanju zaposlenost u institucijama socijalne zaštite. Viši nivoi stresa i indikatori sindroma profesionalnog sagorevanja prepoznati su na individualnom polju i na polju obavljanja radnih obaveza, pri čemu je stres povezan sa odnosima sa korisnicima bio znatno niži. Ovi rezultati pokazuju da je stres indukovao organizacionim faktorima, kao i faktorima vezanim za prirodu posla, kao što su obim posla, nove regulative i nedostatak jasnoće i stabilnosti u upravljanju. Znatno niži nivoi stresa prepoznati su kada je u pitanju kontakt sa korisnicima i rizik od kontaminacije. Utvrđivanje rizičnih faktora prvi je korak ka suzbijanju problema, zbog čega je na osnovu prikupljenih podataka u radu posebno

istaknut značaj dobre organizacione strukture i podrške, kao i kreiranje programa brige o sebi kao vid prevencije sindroma izgaranja (Dima et al., 2021). Dodatno, još jedno istraživanje na temu profesionalnog izgaranja socijalnih radnika u periodu pandemije korona virusa rađeno u Španiji od strane autora Hoze Angel Matineza i saradnika potvrdilo je tezu o povišenim simptomima sindroma profesionalnog sago-revanja tokom perioda krize. U radu su prepoznati visoki nivoi emocionalne isrp-ljenosti (70.1%) i depersonalizacije (48.5%) (Martinez et al., 2021).

Istraživanja rađena na temu sindroma izgaranja u periodu pandemije pokazala su visoke procenete emocionalne isrp-ljenosti, koja predstavlja jedan od glavnih prediktora sindroma profesionalnog izgaranja. Dodatno, zabeležen je povišen nivo stresa povezan sa organizacionim faktorima rada u sistemu socijalnih službi, te se može zaključiti o postojanju neadekvatne psihosocijalne i organizacione podrške profesionalnim radnicima tokom perioda kriza, čiji nedostatak dovodi do većeg rizika za razvoj sindroma profesionalnog izgaranja i nalaže potrebu za implementacijom mera profesionalne podrške i poboljšanja radnih uslova.

Značaj mentalnog zdravlja i prevencija sindroma izgaranja

Potrebno je raditi na očuvanju mentalnog zdravlja profesionalaca kako bi se osiguralo pružanje najboljeg kvaliteta usluga socijalne zaštite. Visok nivo satisfakcije na radnom mestu dovodi do veće motivacije za radom, osećanja mentalne raste-rećenosti i bolje radne produktivnosti, što je značajno ne samo za zaposlenog socijalnog radnika, već i korisnike pružanih usluga. Socijalni radnik koji se nalazi u stanju emocionalne isrp-ljenosti i apatije, nije u mogućnosti da pruži potrebnu pomoć svojim korisnicima, jer se i sam nalazi u poziciji osobe kojoj je potrebna profesio-nalna pomoć. Posledično, od velike je važnosti uvesti mere prevencije sindroma profesionalnog izgaranja, kao i programe lečenja za one profesionalce kod kojih je već prepoznato postojanje ovog sindroma.

Prevencija može biti usmerena na sva tri nivoa faktora koji utiču na razvoj sindroma profesionalnog izgaranja – individualni, situacioni i organizacijski. Međutim, istraživanja su pokazala da promene na polju faktora situacije i organiza-cijskih faktora imaju više uspeha prilikom sprečavanja pojave sindroma profesio-nalnog izgaranja (Dedić, 2005). Loša organizacijska struktura može se unaprediti uvođenjem adekvatnog sistema supervizije, koji će pružiti stručno i podržavajuće mentorstvo zaposlenima. Istraživanjem autora Himle i Džajaratne dokazano je da podrška supervizora pomaže da ublaži uticaj profesionalnog stresa i spreči izgara-nje na poslu (Himle i Džajaratne, 1991, prema Kim et al, 2011). Supervizori imaju ulogu ne samo profesionalne već i socijalne podrške, kao i praćenja pojavljivanja početnih simptoma izgaranja kako bi se omogućila pravovremena reakcija. Pred po-drške supervizora, u ublažavanju posledica stresa veliku ulogu igra i podrška drugih kolega, partnera, porodice i prijatelja. Himle i Džajaratne su pokazali da podrška kolega u vidu pružanja dodatnih informacija i deljenja znanja, ublažava negativne aspekte konflikta uloga i preopterećenosti poslom, samim tim smanjujući izglede za javljanje sindroma profesionalnog izgaranja (Himle i Džajaratne, 1991, prema Kim

et al, 2011). Dobar odnos sa kolegama doprinosi stvaranju produktivne i podsticajne radne klime, koja predstavlja još jedan zaštićen faktor. Dodatno, jasni normativi rada, poštovanje pravilnika i zapošljavanje dovoljnog broja socijalnih radnika u odnosu na obim posla i broj korisnika smanjiće brojne izvore stresa kao što su preopterećenost radnim obavezama, rastrzanost i nejasno definisane profesionalne uloge. Ovim će socijalni radnici biti u mogućnosti da se adekvatno posvete svakom korisniku i pruže mu svoju punu pažnju usled odsustva mentalnog tereta i opterećenosti drugim slučajevima (Ljubotina i Friščić, 2014).

Pored pomenutih vidova prevencije, značajno je raditi i na individualnim faktorima, stvaranjem otpornosti kod zaposlenih socijalnih radnika prilikom susretanja sa stresogenim činiocima. Ključno na ovom polju jeste usvajanje metoda samopomoći kroz primenjivanje tehnika relaksacije, samoohrabrivanja, adekvatnog strukturisanja vremena, postavljanja granica, samosvesti, negovanja mreže podrške i sl. Fokus je na promeni loših životnih navika i pesimističnog načina razmišljanja. Potrebno je ohrabriti socijalne radnike da vrednuju sebe, preuzmu odgovornost i ulože napor ka promenama koje će dovesti do veće životne satisfakcije i otpornosti organizma na neizbežnu stresogenost profesionalne uloge. Profesionalci treba da budu upoznati sa adekvatnim načinima reagovanja i prevladavanja stresa, uz mogućnost da prepoznaju početne simptome sindroma profesionalnog izgaranja kod sebe i svojih kolega (Dedić, 2005).

Metodološki okvir rada

Predmet

U kontekstu pomenutih problema, težište ovog rada biće na utvrđivanju prisutnosti sindroma profesionalnog izgaranja među zaposlenim socijalnim radnicima u Republici Srbiji uz razmatranje ključnih činioca koji mogu uticati na pojavu ovog stanja u profesionalnom radu socijalnih radnika.

Cilj

Cilj ovog istraživanja jeste ukazivanje na eventualnu prisutnost sindroma profesionalnog izgaranja među socijalnim radnicima, kao i na rizične faktore povezane sa pojavom ovog stanja, kako bi se podigla svest o sindromu izgaranja i značaju očuvanja mentalnog zdravlja zaposlenih socijalnih radnika.

Istraživačko pitanje

Da li je sindrom profesionalnog izgaranja zastupljen među socijalnim radnicima ili povezanim pomagačkim profesijama zaposlenim u sektoru socijalne zaštite na teritoriji Republike Srbije?

Za rad na istraživanju korišćena je deskriptivna metoda i anketiranje kao kvantitativna tehnika za prikupljanje podataka, dok je instrument upitnik. Upitnik je u većem delu deljen preko interneta i zvaničnih fejsbuk grupa udruženja socijalnih radnika, kao i uživo, preko poznanika. Prikupljanje podataka trajalo je od 3.12.2020. do 12.12.2020. Popunjavanje upitnika je u skladu sa epidemiološkom situacijom bilo onlajn, preko programa gogl upitnika. Instrument je sačinjen od 22 pitanja sa ponuđenim odgovorima petostepene Likertove skale. Na početku instrumenta nalaze se pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, nakon čega slede tvrdnje koje ukazuju na prisustvo sindroma profesionalnog izgaranja. Tvrdnje su kreirane na osnovu tri glavna indikatora sindroma profesionalnog izgaranja – emocionalne iscrpljenosti, depersonalizacije i smanjene profesionalne efikasnosti. Tvrdnje se odnose na ocenu nivoa stresa na radnom mestu, osećanje bespomoćnosti, bezvoljnosti i apatije, kao i stepena zadovoljstva sopstvenim radom i radom službi socijalne zaštite. Dodatno, postoje tvrdnje o preopterećenosti poslom, brizi o sebi i zadovoljstvu sobom i rezultatima svog rada, kao i druge, koje mogu ukazivati na postojanje sindroma profesionalnog izgaranja.

Tip uzorka je neprobališćki prigodan uzorak. Odluka o pomenutom tipu uzorka donesena je usled poteškoća sa alternativnim načinima uzorkovanja tokom perioda pandemije virusa korona i ograničenim mogućnostima istraživača. Uzorak sačinjava 67 ispitanika izdvojenih na osnovu 2 kriterijuma: prebivalište i rad na našem govornom području, kao i pripadanje profesionalnoj grupi socijalnih radnika ili povezanih pomagačkih profesija u sektoru socijalne zaštite. 92,5% ispitanika je ženskog, a 7,5% muškog pola, dok 22,4% ispitanika pripada starosnoj grupi do 30 godina, 38,8% starosnoj grupi od 31 do 40 godina, 20,9% starosnoj grupi od 41 do 50 godina, 16,4% starosnoj grupi od 51 do 60 godina i 1,5% starosnoj grupi 61 i više godina. 40,3% ispitanika je zaposleno kao socijalni radnik, 40,3% ispitanika zaposleno je kao voditelj slućaja, 6% ispitanika je zaposleno kao supervizor, dok se 13,4% ispitanika nalazi na sledećim radnim mestima: direktor profesionalnih službi socijalne zaštite, rukovodilac službe i pedagog.

Rezultati istraživanja

Nivo energije i motivacije za rad i stres i napetost na radnom mestu

Na osnovu odgovora socijalnih radnika na tvrdnje vezane za ocenu nivoa energije i motivacije na radnom mestu, može se zaključiti da su ispitanici uglavnom pozitivno ocenjivali stepen svoje motivacije i energije za rad. Većina ispitanika (55,2%) svoju je energiju i motivaciju ocenila kao uglavnom visoku i 10,4% kao veoma visoku. Samo 16,4% ispitanika reklo je da ima uglavnom nizak nivo motivacije i energije za rad. U kategoriji osoba zaposlenih kao voditelj slućaja postoji veći broj ispitanika koji je svoju motivaciju i energiju za rad ocenio nisko. Takođe, veći broj ispitanika koji su energiju i motivaciju označili kao nisku pronađen je u kategoriji osoba koje imaju radni staž od 21 do 30 godina.

Međutim, kada je u pitanju ocena nivoa stresa na radnom mestu, najveći broj ispitanika (41,8%) odlučuje se za ocenu uglavnom visokog nivoa stresa, dok se približno veliki broj ispitanika (37,3%) odlučuje za ocenu najvišeg nivoa stresa. Samo 7,5% ispitanika ocenilo je svoj nivo stresa kao uglavnom nizak. Većina ispitanika koji su nivo svog stresa na radnom mestu ocenili kao veoma visok nalazi se u starosnoj grupi od 31 do 40 godina.

Pored subjektivne ocene nivoa stresa, značajan faktor sindroma profesionalnog izgaranja je i stepen učestalosti osećanja napetosti na poslu. Čak 61,2% ispitanika izjavljuje kako često oseća napetost, dok 10% ispitanika ističe da redovno oseća napetost na poslu. Napetost se javlja retko kod samo 6% ispitanika, dok se za opciju nikad niko nije odlučio.

Emocionalna iscrpljenost i osećaj bespomoćnosti, nesigurnosti i apatije na radnom mestu

Kod ocene učestalosti osećaja emocionalne iscrpljenosti tokom i nakon radnog vremena, više od polovine ispitanika (60,7%) izjavljuje da se često oseća emocionalno iscrpljeno tokom radnog vremena, dok nešto manji broj (34,3%) oseća emocionalnu iscrpljenost nakon završenog posla. Zanimljivo mali broj ispitanika se nikada ili retko oseća emocionalno iscrpljeno tokom i nakon radnog vremena.

Što se tiče učestalosti osećaja bespomoćnosti i nesigurnosti na radnom mestu rezultati su prilično slični. Najveći broj ispitanika je izjavio da se ponekad oseća bespomoćno (47,8%) i nesigurno (44,8%) na radnom mestu. Isti procenat ispitanika (28,9%) izjavio je da se na ovaj način oseća često, dok je 23,9% ispitanika izjavilo da se retko oseća nesigurno na radnom mestu, i 14,9% da se retko oseća bespomoćno na radnom mestu. Postoji veća koncentracija osoba koje su izjavile da se osećaju bespomoćno i nesigurno na radnom mestu u starosnoj grupi od 31 do 40 godina.

Na osnovu odgovora socijalnih radnika vezanih za faktor depersonalizacije, za tvrdnju Primećujem prisustvo apatije i manjka povezanosti sa korisnicima većina odgovora (49,3%) nalazila se u kategoriji uglavnom se ne slažem. Međutim, nezamisljiv broj ispitanika je na ovu tvrdnju odgovorio sa uglavnom se slažem (16,4%) i u potpunosti se slažem (10,4%).

Subjektivna ocena profesionalnih kompetencija i stepen zadovoljstva radom službi socijalne zaštite

Kada su u pitanju tvrdnje o kompetentnosti i veštinama za rad sa korisnicima kao što su osećam se kompetentnim/om za rad sa korisnicima i osećam da posedujem niz vrednih osobina potrebnih za rad sa korisnicima, u obe kategorije su ispitanici izjavili da se uglavnom ili u potpunosti slažu sa datim tvrdnjama.

Dodatan aspekt koji je ispitivan jeste stepen zadovoljstva sistemom rada naših profesionalnih službi socijalne zaštite, gde je najveći broj ispitanika (37,3%) izjavio kako je uglavnom nezadovoljan, 16,4% da je veoma nezadovoljan, dok je 19,4% uglavnom zadovoljno, a samo 3% veoma zadovoljno.

Briga o sebi , razdražljivost i preopterećenost poslom

Prilikom analize odgovora na pitanje Da li ste smanjili vreme koje provodite na brigu o sebi? najveći broj ispitanika (59,7%) odgovorio je sa da, dok je 20,9% odgovorilo negativno.

Faktor emocionalne preopterećenosti ispitivan je i tvrdnjom o razdražljivosti ispitanika na sadržaje koji inače ne bi izazvali posebnu reakciju. Skoro polovina ispitanika (49,3%) odgovorila je potvrdno na ovu tvrdnju, uz samo 19,4% ispitanika koji nisu primetili ovakvu tendenciju.

Veliki broj ispitanika (71,6%) izjavio je i kako se oseća preopterećeno poslom, dok samo 20,9% ispitanika nije imalo ovakvo iskustvo.

Ocena uslova za rad i stepena kontrole nad poslom koji obavljaju

Tezu o lošoj organizaciji rada kao faktoru sindroma profesionalnog izgaranja potvrdila je i izjava ispitanika o nepostojanju adekvatnih uslova za rad. Većina ispitanika (46,3%) odgovorila je kako smatra da nema adekvatne uslove za rad. Najveći broj onih koji nisu zadovoljni uslovima rada nalaze se u kategoriji lica sa radnim stažom manjim od 5 godina. Međutim, pozitivna ocena uslova rada kod 40,3% ispitanika ne sme biti zanemarena.

Dodatno, kada su pitani da li osećaju da imaju kontrolu nad poslom koji obavljaju čak 43,3% ispitanika odgovorilo je potvrdno, dok 23,9% negira ovu tvrdnju.

Zadovoljstvo rezultatima rada i samim sobom

Zadovoljstvo rezultatima svog rada poseduje čak 76,1% ispitanika, uz samo 7,5% socijalnih radnika koji nisu zadovoljni postignutim rezultatima. Kada je u pitanju zadovoljstvo samim sobom, 74,6% ispitanika potvrđuje da je zadovoljno sobom, uz samo 9% nezadovoljnih ispitanika.

Diskusija

U kontekstu prikupljenih podataka, pokušaćemo da damo moguća objašnjenja registrovanim pojavama. Primećen niži nivo motivacije i energije za rad kod osoba zaposlenih kao voditelj slučaja može se povezati sa osećanjem velike odgovornosti za slučaj, život i dalji napredak korisnika. Ista tendencija primećena je i u radu autorke Borjanić Bolić gde je najveći broj profesionalaca kod kojih je prepoznato prisustvo profesionalnog izgaranja radilo na pozicijama voditelja slučaja (Borjanić Bolić, 2016). Pored ovoga, duži radni staž i dugogodišnje iskustvo rada sa klijentima može se izdvojiti kao faktor koji doprinosi manjku motivacije i energije za rad s obzirom na veću učestalost ocene niske energije i motivacije na radnom mestu u kategoriji osoba koje imaju radni staž od 21 do 30 godina. Dodatno, nedostatak motivacije i energije može se povezati i sa godinama života, upoznatost sa (ne)mogućnostima sistema za pomoć korisnicima i realnijim pogledom na ishode profesionalnog rada,

bez preteranog optimizma, a kao rezultat prethodnih iskustava. Takođe, najveći broj ispitanika koji je nivo stresa ocenio kao veoma visok nalazi se u starosnoj grupi od 31 do 40 godina, što se može povezati sa zahtevima pomenutog životnog perioda koji karakteriše postojanje mnoštva obaveza u profesionalnoj, porodičnoj i prijateljskoj sferi, koje se često nalaze u sukobu, te njihovo usklađivanje iziskuje veliki napor i doprinosi visokim nivoima stresa. Takođe, primećena je i veća učestalost ocene osećanja bespomoćnosti i nesigurnosti na radnom mestu u starosnoj grupi od 31 do 40 godina, gde se može izvući sličan zaključak kao u slučaju subjektivne ocene nivoa stresa. Pomenuti podaci mogu se staviti u vezu sa saznanjem do kojeg su došli Kurtis i saradnici o znatno kraćem periodu trajanja profesionalne karijere socijalnog radnika u poređenju sa drugim pomagačkim profesijama (Kurtis et al., 2010, prema Ljubotina i Friščić, 2014).

Primećene tendencije o učestalosti osećanja napetosti na poslu, kao i visokom nivou stresa, ukazuju na činjenicu da je posao socijalnog radnika visokostresno zanimanje, te da sa sobom povlači više nivoa napetosti koje većina ispitanika oseća nezvezano za varijable pola, starosti, radnog mesta i godina radnog staža. Dodatno, prisutnost negativnih osećaja na radnom mestu kao što su bespomoćnost, nesigurnost i apatija ukazuju nam na teškoće profesije socijalnog rada, velike napore koje ona iziskuje, ali i na nedostatak podrške za prevladavanje negativnih emocija uzrokovanih tipom posla i/ili eventualnim ograničenjima sistema. Prepoznate tendencije konzistentne su i sa istraživanjem autora Ljubotina i Družić koji su uočili da se najveći broj ispitanika identifikovao sa tvrdnjama vezanim za osećanje nemoćnosti na poslu, ali i isprpljenosti i umora koji nisu vezani za spoljašnje okolnosti (Ljubotina i Družić, 1996).

Ocena o osećanju emocionalne isprpljenosti povezana je i sa prisustvom stresa i napetosti na poslu, uz zanemarljiv broj onih kod kojih nije primećeno prisustvo pomenutih parametara. Samim tim, može se zaključiti da sam opis posla i odgovornost za tok tuđeg života, kao i stalna izloženost negativnim emocijama i nepovoljnim situacijama drugih, crpi emocionalne kapacitete socijalnih radnika koji se kasnije osećaju emocionalno isprpljeno, ne samo tokom radnog vremena, već i kasnije, što dodatno utiče i na njihove privatne živote i brigu o sebi. Većinski odgovor ispitanika o smanjenoj brizi o sebi potvrđuje tezu da je promena u količini vremena koje osoba provodi na brigu o sebi samo jedan od pokazatelja koji ukazuju na uticaj negativnih aspekata posla i na privatan život. Smanjen emocionalni kapacitet osobe, nedostatak vremena i želje za brigom o sebi i pogoršanje odnosa sa bliskim osobama, česta je praksa kod osoba sa sindromom profesionalnog izgaranja. Primećena povećana razdražljivost u ovom kontekstu može biti rezultat stresa i napetosti na poslu koji se ne rešava, već samo produbljuje. Emocionalni kapaciteti, kao i kapaciteti mentalne zaštite osobe slabe, te ona postaje osetljiva i razdražljiva na sadržaje koji je inače ne bi doticali. Razlozi za preopterećenost poslom jesu sa jedne strane velika emocionalna ulaganja koja ovaj posao zahteva, a sa druge, organizacioni problemi i ograničenja koja profesionalne službe socijalne zaštite nameću socijalnim radnicima.

Nezadovoljstvo radom profesionalnih službi socijalne zaštite kod većine ispitanika ukazuje na važnost ovog faktora kada je u pitanju ocena visokog stresa

i napetosti na radnom mestu. Pomenuti nalazi mogu se povezati i sa rezultatima istraživanja autora Ljubotina i Friščić koji su uočili da su neusklađenost zakonskih regulativa, loš kvalitet saradnje sa drugim institucijama, fokus na birokratiji, ograničenost profesionalnih resursa za pomoć korisnicima, i nedovoljan raspon dostupnih psihosocijalnih intervencija jedni od glavnih faktora javljanja sindroma profesionalnog izgaranja (Ljubotina i Friščić, 2014). Pretpostavku o lošoj organizaciji rada kao faktoru sindroma profesionalnog izgaranja potkrepljuje i veći odgovor ispitanika o nepostojanju adekvatnih uslova za rad. Suprotno ovome, 40,3% ispitanika ocenilo je da poseduje potrebne uslove za rad. Pozitivan odgovor o uslovima rada može biti povezan sa drugačijim razumevanjem pitanja i percepcijom ispitanika o adekvatnim uslovima rada kao o fizičkim uslovima za rad, bez razmatranja organizacijske strane posla i sistema podrške zaposlenima, koji su podjednako važni uslovi rada. Takođe, možda je njihovo viđenje stvari tako, da veruju da imaju adekvatne uslove za rad, ali da je stres neminovan efekat pomagačke profesije, čemu i najuređeniji sistem ne bi pomogao. Najveći broj onih koji nisu zadovoljni uslovima rada nalaze se u kategoriji lica sa radnim stažom manjim od 5 godina. Ovo može biti produkt činjenice da se oni tek upoznaju sa radom naših službi, koji je često drugačiji od teorije i ne poseduje stavke potrebne za korišćenje savremenih metoda rada sa korisnicima o kojima se uči tokom školovanja. Prikazani podatak možemo povezati sa nalazima autora Ljubotina i Friščić koji ukazuju na veću skolonost mlađih profesionalaca ka razvitku sindroma izgaranja (Ljubotina i Friščić, 2014).

Sa druge strane, i pored visokog nivoa stresa i preopterećenosti poslom prikupljeni podaci ukazuju na to da socijalni radnici na svojim radnim mestima u profesionalnim službama socijalne zaštite i dalje uspevaju da održe relativno visok stepen motivacije i energije potrebne za rad sa korisnicima na dnevnom nivou. Posledično, zaključujemo da stres, napetost, osećaj nesigurnosti i bespomoćnosti, kao i bilo koja druga negativna emocija ili problem na poslu u većini slučajeva nisu povezani sa manjkom kompetentosti ili veština za rad sa korisnicima, već isključivo sa karakteristikama posla i organizacijom rada i profesionalnog okruženja.

Dodatno, prevladavanje pozitivne ocene socijalnih radnika o posedovanju kontrole nad poslom koji se obavlja dobar je znak, dok se razlozi negativnog odgovora na ovu tvrdnju mogu tražiti u osećaju nekompetentnosti, nesigurnosti, ali i neadekvatnim uslovima za rad, ograničenjima sistema, kao i mogućem mišljenju da je deo posla i na korisnicima, koji se moraju potruditi da bi se slučaj rešio na adekvatan način, te da nije sva kontrola na profesionalnom radniku. Najveći broj ispitanika koji je na ovu tvrdnju odgovorio odrično spada u grupu ispitanika koji imaju manje od 5 godina radnog staža. Ovde možemo zaključiti da udeo u osećanju kontrole nad obavljenim poslom ima i dugogodišnje iskustvo u radu sa korisnicima, te su oni koji imaju najkraći radni staž imali i najmanji osećaj kontrole. Takođe, odrični odgovori se najučestalije javljaju u kategoriji ispitanika zaposlenih kao voditelji slučajeva, što može biti povezano sa velikom odgovornošću voditelja, ali i podelom odgovornosti između profesionalnog radnika i korisnika koju smo pomenuli. Zadovoljstvo sobom dobar je pokazatelj koji nam ukazuje da stresne okolnosti povezane sa poslom još uvek nisu uspele da degradiraju samopouzdanje profesionalaca i utiču na percepciju ispitanika o sebi.

Zaključak

Na osnovu sprovedenog istraživanja o ispitivanju sindroma profesionalnog izgaranja kod socijalnih radnika, može se izvesti zaključak o postojanju parametara koji ukazuju na pojavu sindroma izgaranja kod profesionalnih radnika u okviru sistema socijalne zaštite na teritoriji Republike Srbije. Analizom podataka uočen je početni stadijum profesionalnog izgaranja kod socijalnih radnika, koji se ogleda u povišenim nivoima stresa i napetosti, emocionalnoj isprpljenosti, razdražljivosti i pojavi apatije i manjka povezanosti sa korisnicima, uz smanjenu brigu o sebi. Svi ovi činioci, međutim, nisu još uspeli da utiču na kompetencije i rad profesionalnih radnika, koji adekvatno obavljaju svoje poslove i održavaju relativno visoke nivoe energije i motivacije, i imaju visoko mišljenje o sebi. Razlozi javljanja sindroma izgaranja u najvećoj meri mogu se povezati sa karakteristikama profesije kao takve i organizacijom rada profesionalnih službi socijalne zaštite. Međutim, karakteristike profesije same po sebi ne dovode do sindroma izgaranja ukoliko su uparene sa adekvatnim preventivnim merama i aktivnostima podrške usmerenim na profesionalne radnike. Kao rezultat, potrebno je podići svest nadležnih službi o važnosti mentalnog zdravlja profesionalnih radnika, kao i rizicima koje sindrom izgaranja nosi, ne samo za radnike, već i korisnike, čiji tretman i nega mogu biti ugroženi. Takođe bi trebalo dalje istražiti specifične faktore koji u najvećoj meri utiču na pojavu profesionalnog izgaranja kako bi se na odgovarajući način pristupilo njihovom otklanjanju i/ili ublažavanju.

Ograničenja ove studije ogledaju se u nedovoljno obuhvatnom i reprezentativnom uzorku kao i nekorisćenju nekog od postojećih, prethodno utemeljenih instrumenata za ispitivanje sindroma profesionalnog izgaranja, koji bi omogućili uporedivost dobijenih podataka. Takođe, podaci su prikupljeni tokom perioda pandemije virusa Kovid-19, što je moguće uticalo na odgovore ispitanika i više nivoe stresa.

Reference

- Borjanić Bolić E. (2019). Organizacioni uslovi i sindrom izgaranja kod socijalnih radnika. *Paradigma*, God. 2, br.2, str. 117–134.
- Borjanić Bolić, E. (2016). Sindrom izgaranja na poslu i vikarijske traume kod zaposlenih u socijalnoj zaštiti dece i mladih. Univerzitet u Beogradu.
- Coffey, M., Dugdill, L., & Tattersall, A. (2004). Stress in social services: Mental wellbeing, constraints and job satisfaction. *British Journal of Social Work*, 34(5), 735–746.
- Cuculić, A. C. (2006), Stres i burn out sindrom kod delatnika penalnih institucija, *Kriminologija i socijalna integracija* vol.15 Br. 2, 1–100.
- Dedić, G. (2005). Sindrom sagorevanja na radu. *Vojnosanitetski pregled*, 62(11), 851–855.

- Dima, G., Mesešan Schmitz, L., & Šimon, M. C. (2021). Job stress and burnout among social workers in the vuca world of covid-19 pandemic. *Sustainability*, 13(13), 7109.
- Friščić, Lj. (2006). Čimbenici profesionalnog stresa u radu socijalnih radnika u Centru za socijalnu skrb Zagreb. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 13 (2), 347–370.
- Havelka M: Stress and physical health. In: Havelka M, *Health Psychology* (2 nd ed). Slap, Zagreb, 1999.
- Jones, C. (2001). Voices from the front line: State social workers and New Labour. *British Journal of Social Work*, 31(4), 547–562.
- Kahn, W. A. (1993). Caring for the caregivers: Patterns of organizational caregiving. *Administrative Science Quarterly*, 539–563.
- Kim, H., & Stoner, M. (2008). Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy and social support. *Administration in Social work*, 32(3), 5–25.
- Kovačić, Z. (2003). Uvođenje supervizije u sustav socijalne skrbi Republike Hrvatske. *Socijalni radnik*, 6, 6–8.
- Kristensen, T. S., Borritz, M., Villadsen, E. and Christensen, K. B. (2005). The Copenhagen Burnout Inventory: A new tool for the assessment of burnout. *Work & Stress*, 19 (3): 192–107. Taylor & Francis
- Ljubotina, O. D., & Friscic, L. (2014). Profesionalni stres kod socijalnih radnika: izvori stresa i sagorijevanje na poslu. *Studijski Centar Socijalnog Rada. Ljetopis*, 21(1), 5–32.
- Martínez-López, J. Á., Lázaro-Pérez, C., & Gómez-Galán, J. (2021). Predictors of burnout in social workers: The COVID-19 pandemic as a scenario for analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5416.
- Maslach, C., & Schaufeli, W. B. (1993). Historical and conceptual development of burnout. *Professional burnout: Recent developments in theory and research*, 12, 1–16.
- Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P., Schaufeli, W. B., & Schwab, R. L. (1986). *Maslach burnout inventory* (Vol. 21, pp. 3463–3464). Palo Alto, CA: Consulting psychologists press.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, 52(1), 397–422.
- Petković, N., Maćešić, D., & Đorđević, M. (2010). Sindrom sagorevanja kod profesionalaca koji rade u zavodskom tretmanu maloletnih delikvenata. *Socijalna misao*, 17(2), 49-69.
- Popov, S., Latovljević, M., & Nedić, A. (2015). Sindrom izgaranja kod zdravstvenih i prosvetnih radnika: Uloga situacionih i individualnih faktora. *Psihološka istraživanja*, 18(1), 8–15.

- Shirom, A. (2003). Job-related burnout. In J. C. Quick & L.E. Tetrick (eds). Handbook of occupational health psychology. (pp. 245–265). Washington DC: American Psychological Association.
- Škrinjar, J. Š. (1996), Odnos zanimanja i strategija suočavanja i svladavanja burn out sindroma, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja vol 32 br. 1, str. 25–36.
- Travers, C. J., & Cooper, C. L. (1993). Mental health, job satisfaction and occupational stress among UK teachers. *Work & Stress*, 7(3), 203–219.
- Wills, T. A. (1986). Stress and coping in early adolescence: Relationships to substance use in urban school samples. *Health Psychology*, 5 (6), 503–529.

Sindrom profesionalnog sagorevanja kod socijalnih radnika i značaj mentalnog zdravlja pomagača

Milica Stojanović

Departman za socijalnu politiku i socijalni rad, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Nišu, Srbija

Apstrakt

U radu je obrađena problematika sindroma profesionalnog izgaranja kod socijalnih radnika, faktori koji doprinose javljanju ovog fenomena i značaj prevencije i negovanja mentalnog zdravlja pomagača. Pored teorijske analize fenomena i faktora rizika povezanih sa prirodom profesionalne uloge socijalnog radnika, u radu su prikazani i rezultati istraživanja o postojanju sindroma profesionalnog izgaranja kod socijalnih radnika na teritoriji Srbije. Utvrđeno je postojanje parametara koji ukazuju na pojavu sindroma izgaranja kod profesionalnih radnika u okviru sistema socijalne zaštite. Primećeni su povišeni nivoi stresa, napetosti i emocionalne iscrpljenosti, kao i prisustvo apatije, manjka povezanosti sa korisnicima i smanjene brige o sebi. Kompetencije za rad sa korisnicima i slika o sebi ostale su očuvane. Konačno, u radu su prikazani mogući načini prevencije javljanja sindroma izgaranja.

Ključne reči: sindrom profesionalnog izgaranja, socijalni radnici, profesionalni stres, društvena kriza, mentalno zdravlje

RECEIVED: 19.12.2022.

REVISION RECEIVED: 02.01.2023.

ACCEPTED: 03.01.2023.

milica.stojanovic@filfak.ni.ac.rs

PREVODI

TRANSLATIONS

Religion Within the Theoretical Field of Contemporary Balkan Scholars (In the Context of the Collapse of the Former Yugoslavia)*

Nonka Bogomilova^{1**}

¹Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract

This study aims to describe and analyse the main topics and trends in the study of religion in contemporary Balkan countries. It pays special attention to the contemporary sociology of religion in the former Yugoslavian countries: Croatia, Slovenia, Serbia, North Macedonia, Montenegro, and Bosnia and Herzegovina. Various theoretical approaches are presented that are used in order to understand the dynamic processes that have developed in the contemporary religious situation. The topics and discussions at various seminar sessions, conferences, and workshops are analyzed as theoretical reflection on religion and as an ethical attitude towards intellectual and cultural developments and processes accompanying social change, the war in former Yugoslavia, and the post-communist transformations in the end of 20th and the beginning of 21st century. The relevant publications and organizational forms are outlined. The mutual collaboration among Balkan scholars and the forms of international relations developed in the Balkans within the framework of religious studies are described.

Keywords: study of religion, main topics and approaches, sociology of religion, former Yugoslavian countries, international collaboration

Religija u teorijskom polju modernih balkanskih istraživača (kontekst raspada bivše Jugoslavije)

Osobnosti u istraživanju religije u zemljama bivše Jugoslavije. Regionalne specifičnosti i društveni kontekst

Balkanske zemlje, nastale raspadom bivše Jugoslavije, doživjele su dramatične društvene procese i promene koje su, razume se, imale uticaj na status religije u društvu i njeno istraživanje: interesovanje za religiju i među građanima i među

* Corresponding author: nonka_bogomilova@mail.bg

** <https://orcid.org/0000-0001-7808-5575>

Please cite as: Bogomilova, N. (2023): „Religija u teorijskom polju modernih balkanskih istraživača (kontekst raspada bivše Jugoslavije)“. *Godišnjak za sociologiju* vol.19(30): 111 – 127

istraživačima je značajno poraslo uoči građanskog rata, ali nastavlja da bude trend i nakon toga (Kuburić & Borović, 2009).

Informativno-faktografski pristup ovim procesima izabran u istraživanju, ocrtan krupnim potezima, određen je širokim kulturnim krugom kojim operiše i dugim vremenskim periodom na koji se odnosi izgrađena panoramska vizija. Delikatna (u sociopsihološkom smislu) priroda mnogih problema i tema predstavljenih u njemu, zahteva upotrebu uglavnom samorefleksivnih, odnosno unutrašnjih za ovaj kulturni krug autorskih tumačenja i sudova.

O tranziciji ovih zemalja od sekularizma i ateizma ka povratku religiji u neke oblike javne scene govore čak i naslovi dve od kulturnih publikacija renomiranog srpskog sociologa religije, profesora Niškog univerziteta Dragoljuba Đorđevića: objavljena 1984. monografija „Beg od crkve“ prema njegovim rečima izražava dominaciju sekularizacije u Jugoslaviji u celini. Đorđević je deset godina kasnije – 1994. godine objavio još jednu značajnu studiju, koju je uvrstio u zbornik sa suprotnim naslovom – „Povratak svetog?“ oprezno prateći znak pitanja. U godinama građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji (1991–1995) crkva se vraća na javnu scenu, osvaja ozbiljne teritorije u medijima, u školama, ima svoju ulogu u javnosti u smislu samog rata. Ovaj postupak se tumači i u zajedničkom balkanskom kontekstu (Kuburić & Borović, 2009).

Poznati hrvatski religijski istraživač Siniša Zrinščak objašnjavajući uzroke ovog procesa, obuhvatio je sve zemlje sa teritorije bivše Jugoslavije. Ističe, da je tokom raspada bivše Jugoslavije religija ostala glavno prepoznatljivo socijalno sredstvo koje simbolizuje specifične interese pojedinih nacija (Zrinščak, 2013). Ova uloga se izražava rastom religijske identifikacije i gotovo identične podudarnosti nacionalnog i verskog identiteta u ovim zemljama. Dubinsku konceptualnu analizu ovih procesa predstavlja i poznati hrvatski sociolog religije Srđan Vrcan, koji u ovom periodu analizira verske transformacije kao odgovor na društvenu krizu i burne šokove društva u celini (Vrcan, 1995).

Detaljnju slika ovih socijalnih i verskih promena predstavlja i monografija Mirka Blagojevića iz 2005. godine „Religija i Crkva u transformacijama društva“, koje autor vremenski i sadržajno koncipira u tri nivoa: do sredine sedamdesetih godina 20. veka – period atribucije socijalističkog društva; od sredine sedamdesetih do kraja osamdesetih godina kada se pokazuju znakovi desekularizacije; od početka do kraja devedesetih godina XX i početka XXI veka, kada nastupa relativno stabilna deateizacija i desekularizacija postsocijalističkog jugoslovenskog društva (Blagojević, 2005, 9).

Detaljnije analize u istraživanjima religije u pojedinim zemljama pokazuju ozbiljnu raznolikost kako u pogledu većeg ili manjeg interesovanja, tako i u njihovom prisustvu u naučnom i obrazovnom sistemu, poželjnim temama, međunarodnim kontaktima i razmeni sa istraživačima drugih zemalja. Te razlike su zbog prirode razvoja, socijalne klime, veće ili manje otvorenosti prema evropskom i svetskom istraživačkom području, prema drugim balkanskim i istočnoevropskim državama.

Sažetak panoramske i diferencirane slike statusa religije i istraživanja u zemljama bivše Jugoslavije opisuje D. Đorđević u zborniku izdatom 2008. godine, čiji

je urednik pod nazivom „Sociologija religije u bivšim jugoslovenskim republikama“. U njemu on predstavlja svoju interpretaciju uzroka različitih religijskih istraživanja u pojedinim zemljama, povezujući ih kako sa istorijskim činjenicama, tako i sa savremenim stanjem demokratskih procesa, sa osobinama unutrašnje društveno-političke situacije i dr. Zanimljiv je njegov zaključak da u bivšoj Jugoslaviji nije bilo ekstremnih oblika militantnog ateizma i praćenje religije kao u nekim drugim komunističkim zemljama, ali nakon početka demokratskih promena stvorena je paradoksalna situacija – sekularizacija i ateizam postaju nepoželjne teme istovremeno sa povratkom crkve na javnoj sceni, sa njenim ulaskom u politiku, sa oblicima njenog odnosa prema ratu i sl. (Đorđević, 2008, 8).

Ali nezavisno od razlika, može da se zaključi da je u predmetnom smislu najbolje razvijena, institucionalizovano i organizovano uređena sociologija religije (Đorđević, 2008, 8–9). Razlog je verovatno u tome, što u ovim zemljama i posebno u zapadnoj Evropi poslednjih godina ozbiljno jača interesovanje za rezultate empirijskih socioloških istraživanja. Interesovanje pokazuju domaće i inostrane obrazovne i političke strukture, a redovna evropska istraživanja vrednosti otvorila su svoja „vrata“ i za neke od ovih zemalja, kako bi se dobili rezultati o stanju sekularizacije i desekularizacije u toj zanimljivoj, dinamičnoj regiji.

Međunarodna istraživačka dijaspora ili balkanski autizam

Otvaranje međunarodne naučne komunikacije o ovim pitanjima realizuje se različitim brzinama i intenzitetom u različitim zemljama. Tako na primer, srpski istraživač religije Danijela Gavrilović ističe da, iako je u usponu, srpska sociologija religije pati od specifične vrste autizma, prouzrokovanog kulturološkom zatvorenosti, od snažnog nacionalizma u zemlji. Među razlikama u tom pogledu između zemalja sa prostora bivše Jugoslavije, ona ukazuje na različite tematske sklonosti pojedinačnih nacionalnih istraživanja religije. Tako na primer, u Hrvatskoj, zajedno sa empirijskim sociološkim istraživanjima, nalaze se i dragocene studije koje tretiraju metodološka pitanja religijskih istraživanja, razmatraju uticaj na svakodnevnicu i moral, dok su u Srbiji i Bosni i Hercegovini i dalje zavisni, prema njenim rečima, od traumatičnih posledica rata i uglavnom „jure duhove prošlosti“. Razlog, prema njoj je u tome, što Hrvatska i Slovenija već dugo žive u periodu društveno-političke stabilnosti i održivosti, Srbija i Bosna i dalje preživljavaju turbulentne socijalne procese (Gavrilović, 2008, 127–128).

Jedan od značajnih foruma, u čijoj organizacijskoj i konceptualnoj istoriji se razmatraju na zanimljiv i verodostojan način procesi i trendovi istraživanja religije u balkanskom kulturnom arealu u kontekstu međunarodne naučne komunikacije u poslednjoj četvrtini XX i sredine druge dekade XXI veka je međunarodni seminar „Budućnost religije“, koji je organizovan redovno u Dubrovniku (1977–2016). Na tom forumu balkanski istraživači religije su imali priliku da sarađuju i razgovaraju sa najpoznatijim i autoritetnim predstavnicima zapadne teologije i religije. Ovaj međunarodni seminar od 1977. godine je sastavni deo akademskog programa Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku i jedan je od nekoliko seminara sa najdužim aka-

demskim životom u ovom programu, koji se održao i tokom rata u bivšoj Jugoslaviji – tokom jednih od najturbulentnijih godina XX veka na Balkanu, kao i u Evropi i svetu (Siebert, 2007; Siebert & Ott, 2016). Na njemu su učestvovali predstavnici više od 20 zemalja – razume se, uglavnom iz bivše Jugoslavije, ali i iz Poljske, Rusije, Mađarske, Bugarske, Danske, Kanade, SAD-a, Japana, Nemačke, Francuske, Holandije, Italije, Izraela, Grčke, Belgije, Švajcarske. Učesnici nisu samo iz različitih zemalja, već i iz različitih akademskih disciplina (teologija, filozofija, sociologija, psihologija, antropologija, istorija religije) i religija: islam, judaizam, hrišćanstvo, budizam i dr. (Siebert & Ott, 2016, 18). Prvi seminar sa bugarskim učešćem tokom 1991. godine je i poslednji, na kome su razmatrane teme iz mirne i visoke teologije; kasnije su ustupile mesto drugim diskursima izazvanim i burnim nasilnim društvenim procesima i šokovima.

Poslednja decenija 20. veka (1992–1999) značajan je period iz rada seminara, jer je u potpunosti u skladu sa transformacijama i šokovima, koji su u potpunosti promenili region u kojem se održava – teritorija bivše Jugoslavije i sveukupni Balkan, ali i ceo bivši „socijalistički logor“. U tom periodu odnos između tema, diskusija, duha i realnosti koja se menja postaje još jedna manifestacija socijalne „brige“, postavljene u temelj njegovog teološkog profila. Na aprilskom forumu 1991. godine – nekoliko meseci pre mučkog raspada Jugoslavije – temi seminara nije potreban komentar: „Rekonstrukcija socijalizma ili restauracija nacionalizma“; tokom „ratne“ 1992. godine tema je „Ka etici lične, nacionalne i globalne odgovornosti“; tokom 1993. godine kontinuiranih ratnih akcija – „Kraj istorije?“; tokom 1994. godine – „Uloga religije u liberalnom demokratskom društvu“; tokom 1995. godine – „Religijski, etički i pravni stav prema ratu i miru“; tokom 1996. godine – „Borba između univerzalnih i partikularnih tenzija u društvu i religiji“; tokom 1997. godine – „Migracije religije ka profanom“ itd.

Učesnici seminara „Budućnost religije“ nastavljaju da se redovno i dosledno sastaju kako bi razgovarali o ovim pitanjima, čak i u pozadini svih mogućih opasnosti opsade Dubrovnika od strane Vojske Jugoslavije, bombardovanja i pucnjave, prekinutih saobraćajnih veza, potpuno uništene posle bombardovanja (6. decembra 1991) zgrade Interuniverzitetskog centra, sagrađene 1901. godine, u kojoj se već petnaest godina održava seminar. U plamenu su izgorele i dve biblioteke sa 25.000 knjiga. Pregršt pepela ostao je od knjiga. Nažalost, seminari nisu pomogli da se izbegnu rat, žrtve, razaranja, da se spasu domovi više od 20.000 ljudi samo na ovim prostorima. Naredne dve godine „bezdomni“ seminar preselio se u podrum hotela „Argentina“: pun izbeglica, na nišanu i granatiran od strane Vojske Jugoslavije sa suprotnog brda, koja, takođe, kontroliše ceo Bokokotorski zaliv.

U sale novosagrađenog Interuniverzitetskog centra učesnici seminara vraćaju se tek u aprilu 1994. godine. Problemi nacionalizma i etnocentrizma, uloga religije u njima, podložnost novih državnih formacija ovim tendencijama – svi ovi procesi koji se odvijaju pred njihovim očima osmišljeni su, analizirani, raspravljani na sesijama Dubrovačkog seminara. Nije slučajno što su u ovom periodu mnogi od najaktivnijih učesnika u njemu objavili svoje najzrelije knjige o ovim pitanjima i dobili ozbiljan međunarodni odjek. Objavljivali su i posebne zbirke odabranih radova, koje izdaju

ugledni međunarodni izdavači (Ott, 2007, 2014; Reimer, 1992; Siebert & Ott, 2016).

Na prelazu između dva veka i do sredine druge decenije novog, XXI veka, nastupila je nova etapa u istoriji seminara. Teme iz ovog perioda prirodno su obeležene očekivanjima i nadama u nove pozitivne pomake i trendove u oblasti od interesa za učesnike: 2000. – „Novi vek: uključivanje Drugog“, 2003. – „Lična autonomija i univerzalna solidarnost – pomirenje?“, 2006. – „Od rata ka miru među civilizacijama“, 2009. – „Uzajamni odnosi između vernika i nevernika“, 2012. – „Religija i javni sektor – socijalna pravda“, 2015. – „Ka globalnom etosu“, 2016. – „Religija budućnosti“.

Bez pretendovanja na iscrpnost, među izuzetnim učesnicima mogu se navesti: tri profesora iz Sjedinjenih Država – Denis Janc (poznati teolog i istoričar religije), Majkal Ot (sociolog religije) i razume se, direktor seminara Rudolf Zibert (katolički teolog i filozof); profesor Gotfild Kunclen iz Nemačke (poznati teolog i istoričar religije); dva filozofa i sociologa sa prostora bivše Jugoslavije (trenutno iz Hrvatske) – Mislav Kukoč i Nikola Skledar; prof. Georgija Apostolopoulou iz Grčke – redovni učesnik prve faze seminara; prof. S. Vrcan, poznati jugoslovenski sociolog religije, takođe redovni učesnik do 1991. godine, i dr.

Među velikim autoritetima u humanističkim i teološkim naukama koji su sa referatima učestvovali u radu seminara nalaze se i sledeći: nemački filozof i sociolog Jirgen Habermas (1978, sa radom „Komentar kritičke teorije religije“), švajcarski katolički teolog Hans King (1984, sa radovima „Nauka i problem Boga“ i „Teološke paradigme“), kasnije nemački katolički teolog Johan Mec, 1991. poznati kritički filozof i teolog profesor Jens Glebe-Muler sa Univerziteta u Kopenhagenu, kasnije autoritativni britanski sociolog religije Brajan Vilson i mnogi drugi.

U okviru međunarodnog seminara „Budućnost religije“ već četrdeset godina postoji plodna istraživačka „dijaspora“ u kojoj balkanski religiozni istraživači razmenjuju ideje sa svetskom istraživačkom elitom u oblasti veronauke i teologije. Intelektualni uticaj ove „dijaspor“ i mnogih drugih sličnih foruma i naučnih kontakata vidljivo je ili nevidljivo prisutan u teorijskom polju savremenih balkanskih istraživača. Naučnici sa ovih prostora (iz Slovenije, Hrvatske, Bugarske i dr.), iako malobrojni, prisutni su sa svojim nacionalnim, regionalnim i metodološkim analizama u nizu međunarodnih publikacija o procesima i kretanjima verske situacije u zemljama centralne i istočne Evrope: „Religijske transformacije u postkomunističkim zemljama istočne i centralne Evrope“ (Pollack et al., 1998); „Vreme i sveto u postindustrijskim društvima“ (Nesti et al., 1997); „Nove religijske pojave u centralnoj i istočnoj Evropi“ (Borowik & Babiński, 1997); „Odnosi crkve i države u centralnoj i istočnoj Evropi“ (Borowik, 1999). U drugoj deceniji novog veka ovaj trend se nastavio kako u publikacijama posvećenim teorijskim problemima, tako i aktuelnim procesima u ovim zemljama, kao npr. „Religiozno iskustvo u slovenskim kulturama i književnostima u kontekstu postsekularne misli“ (Sosnowska & Drzewiecka, 2018), kao i u panoramskim kulturno-istorijskim istraživanjima kao „Leksikon migracionih ideja na slovenskom Balkanu XVIII–XXI veka“ (Szwat-Gyłybowa et al., 2018).

Odnedavno postoji regionalno udruženje za proučavanje religije u centralnoj i istočnoj Evropi – ISORECEA, koje takođe na svake dve godine održava konfe-

rencije i ima svoje štampano izdanje „Religion and Society in Central and Eastern Europe“. Istraživači Balkana su takođe aktivno uključeni u američki e-časopis posvećen verskoj situaciji u istočnoj Evropi „Occasional Papers on Religion in Eastern Europe“ i dr.

Ove i niz drugih sličnih publikacija, koje objedinjuju intelektualne napore istraživača religije iz centralne i istočne Evrope, preokrenule su verske procese na ovim prostorima iz „crne kutije“ u bliskoj prošlosti sa stanovišta zapadnih istraživača u solidno polje antropoloških, filozofskih, socioloških, etnoloških i drugih naučnih istraživanja.

Sledeće izlaganje ne preduzima sveobuhvatan prikaz ovih složenih procesa, jer je njegov cilj da se bavi specifičnim tematskim i regionalnim aspektom: raspadom bivše Jugoslavije, koji se ogleda uglavnom u sociologiji religije novonastalih država.

Proučavanje religije danas u Hrvatskoj i Sloveniji. Neka problematična polja

Trenutno, u svakoj od osamostaljenih bivših jugoslovenskih republika, i verska situacija i istraživanja o njoj imaju svoje osobenosti i specifičnosti, koje pokazuju da je istraživački prostor Balkana veoma raznolik i heterogen, bez obzira na preovlađujuću religiju u svakoj posebnoj državi (Bogomilova, 2015). Ova konstatacija može se ubedljivo ilustrovati ključnim razlikama u tom pogledu između dve balkanske katoličke zemlje – Hrvatske i Slovenije.

Prema rečima poznatog hrvatskog sociologa religije sa velikim međunarodnim kontaktima, donedavnog predsednika autoritativnog Međunarodnog udruženja za sociologiju religije (ISSR) – S. Zrinščaka, istraživanje religije je ozbiljno razvijena naučna oblast u kojoj saraduju hrvatski naučnici, teolozi i evropski istraživači. Posebno su preferirane teme iz oblasti religija–politika, religija–nacionalnost, problemi veronauke. Bliska povezanost u nekim od ovih studija između hrvatskih sociologa i katoličkih teologa proizilazi iz solidnog mesta koje katolička crkva ovde ima na javnoj sceni, do te mere da neki autori počinju da govore o konfesionalizaciji religioznih istraživanja – što je radikalno drugačiji trend pre početka građanskog rata koji se povezuju sa jasnim tendencijama sekularizacije (Zrinščak, 1999, 120–121).

Osamdesetih godina prošlog veka u Splitu je osnovan Centar za društveno-religijske studije, čiji je osnivač međunarodno priznati istraživač religije, prof. S. Vrcan. Godine 1991. osnovan je Institut za primenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu s ogrankom u Splitu. Časopis „Društvena istraživanja“ redovno objavljuje članke o problemima u vezi sa istraživanjima religije.

Sociologija religije je prisutna u svim institutima vezanim za društvene nauke i predaje se na sociološkim departmanima na univerzitetima. Među autoritativnim istraživačima su: međunarodno poznati S. Vrcan, Željko Mardešić, koji radi u tradiciji fenomenološkog pristupa, Esad Simić, analizira religiju i rat, iako je ova tema, prema S. Zrinščaku prepuštena više političarima nego istraživačima (Zrinščak, 2008, 34) i dr. Pa ipak, ova tema je uticala na interesovanje hrvatskih istraživača za religiju kao simbolički okvir identiteta, vezan za nacionalno i isprepleten sa političkim opredeljenjem i interesom (Zrinščak, 2008, 36).

Analizirajući ove procese, hrvatski sociolog religije Neven Duvnjak utvrdio je da poistovećivanje nacije s religijom krije opasnost od podele društva, jer odbacuje, odvaja od hrvatske nacije pristalice drugih vera i one koji ne pripadaju nijednoj religiji (Duvnjak, 1999, 334–335). Mnogi istraživači se bave proučavanjem trenutnih interkulturalnih tenzija i primećuju postojanje ozbiljnih međuetničkih i međuverskih distanci u modernom hrvatskom društvu (Jerolimov, 2008, 202), koji su potkrepljeni i u verskim udžbenicima pisani sa katoličke tačke gledišta (Marinović, 2008, 93). S. Zrinščak skreće pažnju na paradoksalnu činjenicu: u Hrvatskoj o sekularizaciji uglavnom govore teolozi, izražavajući zabrinutost za vitalnost religije u svetu koji se individualizuje, a sociolozi govore o revitalizaciji religije.

U smislu rekapitulacije, autor zaključuje da, uprkos intenzivnom razvoju sociologije religije u modernoj Hrvatskoj, nedostaje izvorni teorijski doprinos rešavanju krupnih pitanja koje postavlja aktuelna religijska situacija; postoji mnogo empirijskih studija o religiji, ali nema relevantnih dubinskih refleksija o njima. Obraćajući pažnju i na veoma karakterističan za naučnu komunikaciju „Balkanski sindrom“, Zrinščak gorko sumira: „Naučili smo da razgovaramo sa svetom, ali ne i jedni sa drugima“ (Zrinščak, 2008, 38).

Situacija u Sloveniji je radikalno drugačija. Tamo je interesovanje građana za katoličku crkvu prilično ograničeno, ona uživa relativno malo poverenja javnosti i nema ozbiljnijeg prisustva na javnoj sceni (Smrke, 1999, 321–323). U građanskim školama ne postoji uskogrudna veronauka. U ovoj oblasti vodi se oštra debata između sekularnih građanskih krugova i katoličke crkve, sa vodećom idejom neutralnosti obrazovanja u odnosu na religiju (Kodelja, 2004, 54). Ova drugačija situacija ovde ima svoje istorijske korene, vezane za položaj katoličke crkve u ključnim periodima istorije zemlje, kao i njen savremeni odnos prema društvu, koji neki istraživači nazivaju potrošačkim, konzumatorskim (Smrke, 1999, 321–323). Ova situacija motivise odgovarajući profil slovenačkog istraživanja religije i poželjnu temu postavlja pred međunarodnim autoritetima Sergejom Flereom i Miranom Lavričem (i sami razvijaju zajedno sa nizom drugih kolega): kritičku analizu odnosa između religije i političkog sistema; kritiku određenih privilegija, uključujući dominaciju katoličke crkve i nejednakost sa drugim religijama; psihološku motivaciju vernika; nove verske pokrete; građansku religiju. Istraživači religije pokazuju veliko interesovanje i za nove verske pokrete, a posebno za Novo doba, dok su u pozadini pitanja sekularizacije u slovenačkom društvu. Isto važi i za opšte teorijske probleme proučavanja religije, koji su obrađeni uglavnom u publikacijama poznatog slovenačkog istraživača Marka Kerševana (Flere & Lavrič, 2008, 22–24).

Sociologija religije u Srbiji. Teme i autori

Iako sa slabijim međunarodnim kontaktima, srpski istraživači religije, a posebno srpska sociologija religije, veoma su razvijena grana sociologije u Srbiji. Tome je umnogome doprinela aktivna istraživačka i organizaciona delatnost prof. D. Đorđevića, osnivača i dugogodišnjeg predsednika Jugoslovenskog udruženja za naučno istraživanje religije, osnivača Niške istraživačke škole u ovoj oblasti, kao i prof.

Zorice Kuburić, rukovodioca Centra za empirijska istraživanja religije Univerziteta u Novom Sadu i glavnog i odgovornog urednika časopisa „Religija i tolerancija“. Dr Mirko Blagojević, predstavnik mlađe generacije istraživača, takođe ima značajan doprinos, posebno aktivan u empirijskim istraživanjima religije i aktivnostima Forum za religijska pitanja pri Institutu društvenih nauka u Beogradu.

Ovi autoritativni istraživači održavaju godišnje međunarodne konferencije sa naknadnim objavljivanjem zbirki o različitim pitanjima veronauke, koje okupljaju mnoge autore iz svih balkanskih zemalja, uključujući i iz Bugarske. Najnovije publikacije u dugoj seriji posvećene su teorijskim problemima vere i razuma *Faith and Reason* (Milošević et al., 2016); savremenim društvenim dimenzijama religije – *Religion in Contemporary Society* (Matić & Blagojević, 2017); tradicionalnoj i netradicionalnoj religioznosti itd.

U periodu 1993–2002, pod rukovodstvom D. Đorđevića, a od 2002 – Dragana Todorovića, održano je petnaest konferencija o proučavanju religije, čije teme pokazuju tesnu povezanost ovih studija sa društvenim kontekstom: „Religija, rat, mir“ – 1994; „Religija i razvoj“ – 1995; „Religija – Crkva – nacija“ – 1996; „Etno-religijski odnosi na Balkanu“ – 1997; „Vera, organizacija i delatnost verskih zajednica“ – 1998; „Hrišćanstvo, društvo, politika“ – 1999; „Dva milenijuma hrišćanstva na Balkanu“ – 2000; „Religije manjina“ – 2001; „Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkan“ – 2002; „Religijska kultura Roma“ – 2003; „Evangelizacija, obraćanje, prozelitizam“ – 2004; „Religija i globalizacija“ – 2005; „Protestantizam na Balkanu“ – 2006; „Islam na Balkanu“ – 2007; „Sociologija religije u bivšim jugoslovenskim republikama“ – 2008 (Đorđević, 2008, 103).

Konferencije okupljaju učesnike iz svih balkanskih država, ali i iz Austrije, Nemačke, Kanade, Rusije, SAD, Holandije itd. Pomažu da se oživi naučna komunikacija između istraživača iz bivših jugoslovenskih republika i Balkana uopšte. Zbornici radova sa ovih konferencija pojačavaju efekat plodne naučne komunikacije. Ugledni časopis „Teme“, čiji je dugogodišnji glavni i odgovorni urednik bio prof. Đorđević, redovno je čitave brojeve, ili bar kolumne, posvećivao pitanjima vezanim za proučavanje religije.

Značajan doprinos njima daje i drugi solidan časopis „Religija i tolerancija“, koji izdaje Centar za empirijska istraživanja religije Univerziteta u Novom Sadu. Časopis je osnovan 2001. godine, a njegova glavna urednica od osnivanja je prof. Zorica Kuburić (Kuburić, 2008, 116). U međunarodnim odborima ovih časopisa zastupljen je jedan broj balkanskih država. Sociološka istraživanja o religiji dostupna su i na stranicama časopisa „Sociološki pregled“, „Filozofija i društvo“ i drugih publikacija iz oblasti društvenih istraživanja.

Karakteristične istraživačke pravce u srpskoj sociologiji religije D. Đorđević opisuje kao: teorijsko i eksperimentalno proučavanje pravoslavlja i Srpske pravoslavne crkve; klasične i narodne religioznosti; tradicionalnih i novih verskih pokreta; politizacija versko-klerikalnog kompleksa i demokratizacija verske sfere; verski život Roma; empirijska slika religioznosti. Među autorima koji analiziraju empirijsku sliku religioznosti su D. Đorđević, M. Blagojević, Dragana Radisavljević Ciparizović, Dragomir Pantić, i Đuro Šušnjić i dr. I niz drugih tema i autora takođe ima svoje

mesto u ovom bogatom polju istraživanja (Blagojević, 2013; Ilić, 2005; Kuburić, 1999; Nikolić, 1997; Radić, 1998; Vukomanović, 2008).

Strukturu religioznosti formiranu u periodu sukoba i posebno uočenu religiozno-etničku sintezu, izraženu u intenziviranju zatvorene konfesionalne svesti, mnogi autori analiziraju kao pogodan objekat za uticaj i upravljanje političkim i crkvenim krugovima. Jedan broj savremenih srpskih naučnika beleži napore verskih i crkvenih delatnika da ožive i modernizuju mit o posebnosti svetosavskog pravoslavlja i bogoizabranosti lojalne srpske etničke grupe; za suprotstavljanje evropskog čoveka svetosavskom čoveko-Bogu, za svetsku misiju srpskog naroda kao Hristovog izabranika (Radić, 1998, 166). Istovremeno, u ovim krugovima postoji još jedan proevropski trend koji je pozitivan prema zapadnoj demokratiji. U čuvenoj monografiji „Crkva i društvo“ (Crkva i društvo, 2000), jedan od njenih velikih predstavnika – srpski pravoslavni teolog Radovan Bigović – tvrdi da je politički ideal koji se bori za jedinstvo države, nacije i crkve utopija i nacionalno danas gubi bitku sa građanskim i međunarodnim.

Ove različite pozicije su svojevrsni odraz divergentnih osećanja pojedinih krugova u srpskom društvu, koji, uprkos demokratizaciji poslednjih godina, takođe imaju ozbiljne rezerve prema pristupanju Srbije Evropi, piše Tomas Bremer (Bremer, 2003, 423).

Uočavaju se različiti oblici saradnje istraživača religije i teologa u raspravi o problemima savremene religije, a dobar primer je zbirka „Konverzija i kontekst“ koju su uređivali Z. Kuburić i Srđan Sremac (Kuburić & Sremac, 2009).

Autoritativni srpski sociolog religije M. Blagojević skreće pažnju na jaku granu sociologije religije u Srbiji – empirijska sociološka istraživanja. Prema njegovim rečima, u prvoj polovini 70-ih do 80-ih godina dvadesetog veka došlo je do kontinuirane sekularizacije, ali i povećanog interesovanja i deklarisanosti pripadnosti veri, odnosno desekularizacije. Krajem 90-ih i početkom novog veka autor je pronašao stabilizaciju ove tendencije jer religioznost više nije samo ruralna, već i urbana i intelektualna pojava (Blagojević, 2008, 69).

D. Đorđević je naveo da u Republici Srbiji dolazi do oživljavanja banalne, monotone, konvencionalne religioznosti, ustanovljene empirijskim sociološkim istraživanjima (Đorđević, 2008, 10–12). On deli tezu S. Varcana da povratak svetom danas u specifičnim oblicima nije rezultat krize religije, već manifestacija krize religije. Prema Đorđevićevim rečima, ovaj proces će dovesti do prelaska sa klasičnih i konvencionalnih oblika religije na implicitne, difuzne, popularne verske pojave. Inače, ova aktuelna dešavanja su u skladu sa procesima i trendovima u religioznosti, koji se nalaze i o kojima se raspravlja ne samo u Evropi već i širom sveta (Gumucio, 2002; 2004; Luckmann, 2003; Versteeg & Roeland, 2011).

Postepeno zaostaju u vremenu teških sećanja na međunacionalne i međureligijske sukobe, istraživači se sve više okreću miroljubivim dimenzijama svakodnevnog religioznosti, čijim se proučavanjem aktivno bavi sociolog Dragana Radisavljević Ciparizović.

Religija u Bosni i Hercegovini – „opasno minsko polje“?

Istraživanja o religiji u Bosni i Hercegovini nisu toliko aktivna na javnoj sceni kao u nacionalnim naučnim tradicijama opisanim gore, ali ovde, zbog trokonfesionalne prirode zemlje i podudarnosti verskih i etničkih identiteta od rata, prisutan je jedan broj ključnih, pa čak i sudbonosnih pitanja u ovoj oblasti istraživanja, o kojima govore poznati istraživači akademik Ivan Cvitković i Dino Abazović. Jedna od centralnih rasprava ovde je vezana za pitanje sekularne prirode sociologije religije, koju treba očuvati nasuprot konfesionalnim tendencijama u njoj, stavljajući u prvi plan norme verskog, a ne profesionalnog morala, pišu ovi autori (Cvitković & Abazović, 2008, 45). Po njihovom mišljenju, drugo pitanje o kome se raspravlja – odnos religije prema naciji, zapravo se ne odnosi na religiju, već na njene nacionalne, identifikacione funkcije, odnosno verske surrogate. Ovde se radi o sakralizaciji nacionalnog, a ne verskog *per se*.

Nerazvijenost nauke o veri u Bosni i Hercegovini Cvitković i Abazović ilustruju malim brojem publikacija iz ove oblasti. U periodu 1991–1997 objavljene su šezdeset i dve knjige koje tumače različite probleme religije, od kojih: trideset o sociologiji religije; petnaest o teologiji pojedinih religija; četiri iz psihologije religije; sedam o istoriji religije; jedna o filozofiji religije. Većina monografija iz oblasti sociologije religije posvećena je aktivnom diskutabilnom pitanju veronauke. U cilju formiranja široke kulture u ovoj oblasti, u savremenom svetu na univerzitetima su uvedeni kursevi o religijama (Cvitković & Abazović, 2008, 48). U specifičnom kontekstu ova pitanja su razvili drugi autori (Krnet, 2005).

Autori se osvrću i na neke, po njihovom mišljenju, konjunkturane stavove koji su ideološki podržani u društvu: na primer, na Zapadu danas opadanje interesovanja za religiju i verski moral doživljavaju kao rezultat sekularizacije, dok se u njihovoj zemlji na to gleda kao na posledicu ateističkih stavova. Postavljaju razumna pitanja da li to nisu isti procesi, iako su imali različite oblike, i da li tretman religije kao osnove nacionalističkih ideologija danas ne liči na njenu instrumentalizaciju tokom komunističkog režima (Cvitković & Abazović, 2008, 46). Negativan odnos teologa prema sociologiji religije Cvitković i Abazović pripisuju činjenici da sociologija religije tumači religiju u njenom stvarnom postojanju (koja ima i „demoniski sloj“ po rečima Pola Tiliha), dok teologija kao idealan model.

Zato mnogi istraživači religije u regionu danas postavljaju i aktivno raspravljaju o pitanjima koja se odnose na ulogu religije u konfliktnim situacijama: reaktivne ili proaktivne, konfliktne ili mirovne, suštinske ili instrumentalne i druge (Cvitković, 1997; Đorđević, 1998; Iveković, 2002).

Religija u oblasti istraživanja u Republici Severnoj Makedoniji i Crnoj Gori. Nekoliko socioloških tema

U analizi poznatog makedonskog istraživača – sociologa religije Zorana Matevskog – istraživanje religije ovde je povezano i sa specifičnostima same makedonske verske situacije. On to karakteriše kao proces krize sekularizacije, revitalizacije religije na njenoj osnovi i njene politizacije, njene povezanosti sa političkim elitama.

U javnom mnjenju, pravoslavna crkva je prihvaćena kao nacionalna, a islam se povezuje sa albanskim partijama. Pod pritiskom klerikalnih elita i kao rezultat široke javne rasprave u Republici Severnoj Makedoniji, postignut je dogovor o principima organizovanja nastave veronauke u građanskim školama: uvođenje izbornog predmeta posle petog razreda – između konfesionalnog i nekonfesionalnog predmeta, pod nazivom „Uvod u izučavanju religije“.

Z. Matevski podržava ideju drugih autora – i istočnih i zapadnoevropskih, prema kojima veza religije sa etničkom pripadnošću nije toliko revitalizacija religije *per se*, već manifestacija etnocentrizma, potčinjavanje religije ciljevima etničke identifikacije. U tom smislu, sociološka istraživanja pokazuju porast uloge religije kao pripadnosti, dok je udeo ubeđenih vernika koje karakteriše duboka lična vera relativno mali (Matevski, 2008, 52–54).

U prilog ovoj tezi je i analiza makedonske istraživačice religije Ružice Cacanoste, prema kojoj su u konfliktnoj situaciji koja je donedavno karakterisala makedonsko društvo etnička pripadnost i religioznost bile u punoj simbiozi. Na primer, istraživanja javnog mnjenja pokazuju da se 91% pravoslavaca identifikuje kao Makedonci, a 99,6% Albanaca kao muslimani (Cacanosta, 2008, 141). Ova etno-religijska legura doprinela je povećanju verske identifikacije stanovništva u periodu sukoba (2001) – sa 65,13% pre konfliktne situacije na 90% tokom i nakon nje. Dinamična postkrizna situacija je detaljno analizirana i razmatrana od strane više autora i u optimističnoj perspektivi (Mojzes, 2002).

Inače, pitanje makedonskog nacionalnog identiteta i uloge religije u njemu jedno je od najdebatnijih u humanističkim naukama ove zemlje. Njemu je posvećena velika međunarodna konferencija 2012. godine (Matevski, 2012; Simoska, 2012; Slaveski, 2012; Stoyanoski & Ananiev, 2012).

U drugoj maloj balkanskoj državi koja je nedavno stekla nezavisnost, Crnoj Gori, istraživanja o religiji imaju svoje mesto, ali nisu toliko razvijena kao u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji. Sociologija religije se izučava na nekoliko fakulteta Univerziteta u Nikšiću, kao i na jednom privatnom univerzitetu u glavnom gradu – Podgorici, i velika je zainteresovanost studenata. Autor članka o proučavanju religije u Crnoj Gori piše da su tokom odvijanja kurseva iz sociologije religije na ovim univerzitetima sale punije od crkava. Časopis „Sociološka luča“ često u svojim brojevima uključuje članke na ovu temu. Autoritativni crnogorski sociolog religije Srđan Vukadinović kaže da je društvo odlučilo da ne uvodi verski predmet u osnovno i srednje obrazovanje, jer je Crna Gora verski heterogena i da bi uvođenje verskih predmeta dovelo do zatvaranja i podele među verskim zajednicama. Razmišlja se o mogućem uvođenju sekularnog predmeta – sociologije, istorije ili kulturologije religije, jer bi bilo opasno, smatra autor, da visoko obrazovanje postane arena za dvoboj verskih i sekularnih pogleda (Vukadinović, 2008, 62).

Popularna i značajna za ove prostore pitanja odnosa etniciteta i vere naširoko se razmatraju u građanskom kontekstu u monografiji Slobodana Vukićevića *Crna Gora na prelazu milenijuma* (Vukićević, 2003).

O važnoj temi za Crnu Goru o ulozi religije u konfliktnim situacijama govori M. Vukomanović na opštegobalkanskom i ljudskom planu, a neki motivi koji se po-

navljaju ističu se i u drugim sličnim analizama. Prema njegovim rečima, uzroci verskih sukoba nisu teološki i metafizički, već društveni, politički, ekonomski, kulturni. Očuvanje religije od politizacije i instrumentalizacije, razvoj saradnje sa civilnim društvom, u čijoj su realizaciji verski lideri ključni akteri – neke su od teza i saveta koje poznati istraživač religije nudi za prevazilaženje konfliktnog nasleđa na Balkanu i širom sveta (Vukomanović, 2008, 138) potpuno u skladu sa idejama drugih savremenih zapadnih istraživača o ovoj temi (Mayer, 2002).

Može se zaključiti da u pozadini složenih društveno-političkih i etnokulturnih odnosa koji karakterišu većinu država koje su stekle nezavisnost nakon raspada bivše Jugoslavije, razvoj i jačanje religijskih istraživanja koja su donosila i unosila razum i racionalnu distancu u ovu vrstu kulturnog „minskog polja“ kako tokom rata tako i danas, biće od posebnog značaja za održivi razvoj regiona u celini. Nije slučajno što autoritativni zapadni istražitelji religije cene savremeni razvoj religioznosti u srednjoj i istočnoj Evropi. Čuveni britanski pisac Džejms Bekford nazvao je ovaj razvoj „neverovatnim“ i „cvetajućim“ (Beckford, 1990, 50), a autoritativni italijanski istraživač Roberto Čipriani ističe autorska imena i nacionalne istraživačke tradicije, uključujući predstavnike istraživačkog područja Balkana (Cipriani, 2014, 26).

Literatura

- Alibašić, A. (2008). Images of the Ottomans in history textbooks in Bosnia and Herzegovina. In C. Moe (Ed.), *Images of the religious other: Discourse and distance in the Western Balkans* (pp. 39–71). CEIR; Kotor Network.
- Beckford, J. (1990). The sociology of religion 1945-1989. *Social Compass*, 37(1), 45–64. <https://doi.org/10.1177/003776890037001005>
- Blagojević, M. (2005). *Religija i Crkva u transformacijama društva*. Biblioteka Fronesis.
- Blagojević, M. (2008). Serbian empirical sociology of religion (Critical research studies of religiousness from 1991–2007). In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 65–72). YSSSR.
- Blagojević, M. (2013). Orthodox religiousness at the end of the first decade of the 21st century. In D. Đorđević (Ed.), *On religion in the Balkans* (pp. 73–82). YSSSR; Ivan Hadjyiski Institute.
- Bogomilova, N. (2015). *Religion in a secular context: Balkan projections*. Paradigma.
- Borowik, I. (Ed.). (1999). *Church-state relations in Central and Eastern Europe*. NOMOS.
- Borowik, I., & Babiriski, G. (Eds.). (1997). *New religious phenomena in Central and Eastern Europe*. NOMOS.

- Bremer, T. (2003). The attitude of the Serbian Orthodox Church towards Europe. In J. Sutton & W. van den Bercken (Eds.), *Orthodox Christianity and contemporary Europe* (pp. 423–430). Peeters.
- Cacanoska, R. (2008). The religion in Macedonian society. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 139–148). YSSSR.
- Cipriani, R. (2014). New movements and trends in the sociology of religion: An overview. In A. Kovacs & J. Kox (Eds.), *New trends and recurring issues in the study of religion* (pp. 15–33). L'Harmattan France.
- Cvitković, I. (1997). Nacija i konfesija u ratu (Na primjeru rata u BiH - 1991–1995). In *Etnoreligijski odnosi na Balkanu* (pp. 45–56). YUNIR.
- Cvitković, I., & Abazović, D. (2008). The development of sociology of religion in Bosnia and Herzegovina (1991–2007). In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 43–50). YSSSR.
- Đorđević, D. (1998). Serbian Orthodox Church, the disintegration of Second Yugoslavia, and the war in Bosnia and Herzegovina. In R. Mojzes (Ed.), *Religion and war in Bosnia* (pp. 150–159). Scholars Press.
- Đorđević, D. (2008a). Contribution of the Yugoslav society for the scientific study of religion to the development of Serbian sociology of religion. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 101–115). YSSSR.
- Đorđević, D. (2008b). Introduction: On religion and sociology of religion in the Socialist Yugoslavia and former Yugoslav Republics. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 4–20). YSSSR.
- Duvnjak, N. (1999). Religious freedom in contemporary Croatia. In I. Borowik (Ed.), *Church-state relations in Central and Eastern Europe* (pp. 332–345). NOMOS.
- Flere, S., & Lavrič, M. (2008). The development of sociology of religion in Slovenia since 1991. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 21–26). YSSSR.
- Gavrilović, D. (2008). Comparative analysis of topics in sociology of religion in the period 1991–2007 in former Yugoslavia. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 125–129). YSSSR.
- Gumucio, C. (2002). Les nouvelles formes de religion dans la société globalisée: Un défi à l'interprétation sociologique. *Social Compass*, 49(2), 167–186. <https://doi.org/10.1177/0037768602049002003>
- Gumucio, P. (2004). La sociologie des religions à l'horizon 2050: Un point de vue latino-américain. *Social Compass*, 51(1), 59–72. <https://doi.org/10.1177/0037768604040790>

- Ilić, A. (2005). Odnos religije i društva u današnjoj Srbiji. *Religija i tolerancija*, 2005(3), 47–78.
- Iveković, I. (2002). Nationalism and the political use and abuse of religion: The politicization of Orthodoxy, Catholicism and Islam in Yugoslav successor states. *Social Compass*, 49(4), 523–536. <https://doi.org/10.1177/0037768602049004004>
- Jerolimov, D. (2008). Religious distance in Croatia. In C. Moe (Ed.), *Images of the religious other: Discourse and distance in the Western Balkans* (pp. 201–217). CEIR; Kotor Network.
- Kodelja, Z. (2004). Slovenia. In Z. Kodelja & T. Bassler, *Religion and schooling in open society* (pp. 54–58). Open Society Institute.
- Krneta, D. (2005). Veronauka u školi u Republici Srpskoj – između apologetike i osporavanja. *Religija i Tolerancija*, 2005(3), 7–22.
- Krneta, D., & Popov-Momčinović, Z. (2007). *Religijska tolerancija u Bosni i Hercegovini*. Nezavisni Univerzitet Banja Luka.
- Kuburić, Z. (1999). *Vera i sloboga*. YUNIR.
- Kuburić, Z. (2008). Contribution of the magazine *Religion and Tolerance* to the development of the Serbian sociology of religion. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 115–124). YSSSR.
- Kuburić, Z., & Borović, M. (2009). Revitalization of religion in the Balkans. In D. Gavrilović (Ed.), *Revitalization of religion: Theoretical and comparative approaches* (pp. 45–56). YSSSR.
- Kuburić, Z., & Sremac, S. (Eds.). (2009). *Konverzija i kontekst: Teorijski, metodološki i praktični pristupi religijskoj konverziji*. CEIR.
- Luckmann, T. (2003). Transformations of religion and morality in modern Europe. *Social Compass*, 50(3), 275–285. <https://doi.org/10.1177/00377686030503002>
- Marinović, A. (2008). Images of the religious other in religious instruction textbooks in Croatia. In C. Moe (Ed.), *Images of the religious other: Discourse and distance in the Western Balkans* (pp. 75–95). CEIR; Kotor Network.
- Matevski, Z. (2008). The challenges of sociology of religion in Macedonia after 1991. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 51–56). YSSSR.
- Matevski, Z. (2012). National and religious identity in R. Macedonia in a Global Age. In *Identity in the era of globalization and Europeanization* (pp. 323–329). SS. Cyril and Methodius University - Skopje; ISPJR, Institute of Sociology.
- Matić, Z., & Blagojević, M. (Eds.). (2017). *Religion in contemporary society*. Institute of Social Sciences.
- Mayer, J. (2002). De la violence à la religion: Aller-retour. *Social Compass*, 49(2), 203–212. <https://doi.org/10.1177/0037768602049002005>

- Milošević, A., Kindić, Z., & Perović, D. (Eds.). (2016). *Faith and reason*. FORREL; Dosije Studio.
- Mojzes, P. (2002). From crisis to post-crisis in Macedonia. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 24(4), Article 4. <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol22/iss4/4/>
- Nesti, A., De Marco, P., & Iacopozzi, A. (1997). *Il tempo a il sacro nelle società post-industriali*. FrancoAngeli.
- Nikolić, Z. (1997). Religioznost u pravoslavnim područjima. In *Etno-religijski odnosi na Balkanu* (pp. 164–177). YUNIR.
- Ott, M. (Ed.). (2007). *The future of religion: Toward reconciled society*. Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.97890041601494-496>
- Ott, M. (Ed.). (2014). *The dialectics of the religious and the secular: Studies on the future of religion*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004263147>
- Pollack, D., Borowik, I., & Jagodzinski, W. (Eds.). (1998). *Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost-und Mitteleuropas*. Ergon Verlag.
- Radić, R. (1998). Serbian Orthodox Church and the war in Bosnia and Herzegovina. In P. Mojzes (Ed.), *Religion and war in Bosnia* (pp. 160–182). The American Academy of Religion.
- Reimer, J. (Ed.). (1992). *The influence of the Frankfurt School on contemporary theology. Critical theory on the future of religion: Dubrovnik Papers in Honour of Rudolf Siebert*. Edwin Mellen Press.
- Siebert, R. (2007). Memories of friends in my life with the Inter-University Center. In B. Dragičević & Ø. Øyen (Eds.), *Fragments of memories in life and work at Inter-University Center Dubrovnik 1971–2007* (pp. 121–131). IUC.
- Siebert, R., & Ott, M. (2016). *Future of religion: Creator, Exodus, Son of Man and Kingdom*. WMU; Sanbun Publishers.
- Simoska, E. (2012). Cultural and ethnic identities in Macedonia. In *Identity in the era of globalization and Europeanization* (pp. 431–440). SS. Cyril and Methodius University - Skopje; ISPJR, Institute of Sociology.
- Slaveski, S. (2012). “Europeanization” of the Macedonian National Identity. In *Identity in the era of globalization and Europeanization* (pp. 189–196). SS. Cyril and Methodius University - Skopje; ISPJR, Institute of Sociology.
- Smajić, A. (2008). Images of religious others in religious education textbooks for primary schools in Bosnia-Herzegovina. In C. Moe (Ed.), *Images of the religious other: Discourse and distance in the Western Balkans* (pp. 97–122). CEIR; Kotor Network.
- Smrke, M. (1999). Trust in the church and clergy in Slovenia during the 1990’s. In I. Borowik (Ed.), *Church-state relations in Central and Eastern Europe* (pp. 321–331). NOMOS.

- Sosnowska, D., & Drzewiecka, E. (Eds.). (2018). *The experience of faith in Slavic cultures and literatures in the context of postsecular thought*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/ww.9788323537175>
- Stoyanoski, S., & Ananiev, J. (2012). Towards a European identity: The role of the national historiographies in the creation of Balkan myths. In *Identity in the era of globalization and Europeanization* (pp. 177–188). SS. Cyril and Methodius University - Skopje; ISPJR, Institute of Sociology.
- Szwat-Gylybowa, G., Gil, D., & Miodyriski, L. (Eds.). (2018). *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Balkanach XVIII–XXI wiek: Vol. 1. Oświecenie, religia, racjonalizm*. Instytut Sławistyki PAN. <http://www.ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/588>
- Versteeg, P., & Roeland, J. (2011). Contemporary spirituality and the making of religious experience: Studying the social in the individualized religiosity. *Field Work in Religion*, 6(2), 120–133.
- Vrcan, S. (1995). Per l'interpretazione della crisi nella ex-Iugoslavia. In A. Nesti, P. Antes, & P. de Marco (Eds.), *European identity and religious diversities in the contemporary changes* (pp. 201–231). Angelo Pontecorboli Editore.
- Vukadinović, S. (2008). Sociology of religion in the Montenegrin Academic Circle 1991 - 2007. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 57–64). YSSSR.
- Vukićević, S. (2003). *Crna Gora na prelazu milenijuma*. Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore.
- Vukoičić, J. (2012). Religion and national identity of Serbs in the Republic of Srpska and Bosnia & Herzegovina. *Religija i tolerancija*, 10(18), 215–234.
- Vukomanović, M. (2008a). How to understand and study religious diversity today (Several theses)? In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 131–139). YSSSR.
- Vukomanović, M. (2008b). Images of the Ottomans and Islam in Serbian textbooks. In C. Moe (Ed.), *Images of the religious other: Discourse and distance in the Western Balkans* (pp. 17–38). CEIR; Kotor Network.
- Zrinščak, S. (1999). Church and state in new social circumstances: The Croatian story. In I. Borowik (Ed.), *Church-state relations in Central and Eastern Europe* (pp. 119–135). NOMOS.
- Zrinščak, S. (2008). Sociology of religion in Croatia 1991–2007. In D. Đorđević (Ed.), *The sociology of religion in the former Yugoslav Republics* (pp. 27–42). YSSSR.
- Zrinščak, S. (2013). Sociology of religion in Croatia 1991-1997. In D. Đorđević (Ed.), *On religion in the Balkans* (pp. 159–175). YSSSR; Ivan Hadjyiski Institute.

Religija u teorijskom polju modernih balkanskih istraživača (kontekst raspada bivše Jugoslavije)

Nonka Bogomilova¹

¹Institut za filozofiju i sociologiju Bugarske akademije nauka

Apstrakt

Ova studija ima za cilj da opiše i analizira glavne teme i trendove u proučavanju religije u savremenim balkanskim zemljama. Posebnu pažnju posvećuje savremenoj sociologiji religije u zemljama bivše Jugoslavije: Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji, Severnoj Makedoniji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Prikazani su različiti teorijski pristupi koji se koriste u cilju razumevanja dinamičkih procesa koji su se razvili u savremenoj religijskoj situaciji. Teme i diskusije na raznim seminarskim sesijama, konferencijama i radionicama analiziraju se kao teorijska refleksija o religiji i kao etički stav prema intelektualnim i kulturnim zbivanjima i procesima koji prate društvene promene, rat u bivšoj Jugoslaviji i postkomunističke transformacije krajem XX i početkom XXI veka. Navedene su relevantne publikacije i organizacioni oblici. Opisana je međusobna saradnja balkanskih naučnika i oblici međunarodnih odnosa koji su se razvili na Balkanu u okviru religijskih studija.

Ključne reči: proučavanje religije, glavne teme i pristupi, sociologija religije, zemlje bivše Jugoslavije, međunarodna saradnja

Izvornik: Богомилова, Н. (2020): „Религијата в теоретичното поле на съвременните балкански изследователи (контекстът на разпадането на бивша Югославия)“. *Slavia Meridionalis* 20(Article 2154). <https://doi.org/10.11649/sm.2154>

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The following INSTRUCTION FOR AUTHORS, together with AUTHOR STATEMENT, DECLARATION OF AUTHORSHIP and COPYRIGHT NOTICE FORM can be downloaded from the Journal's site:
<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju>

The *Sociological Annual (Godišnjak za sociologiju)* journal publishes original research, review papers and work done by experts from all areas of psychology, papers which have previously not been published, nor submitted for publication to any other journals.

The review process and publication. The submitted manuscripts will be reviewed by two independent and anonymous reviewers. Based on the review results, the journal editorial board will make the decision on whether to publish the manuscript and will inform the author of its decision. The possible decisions include the following: a) acceptance of the manuscript in the form it has been received; b) acceptance with minor changes; c) publication with major changes to the manuscript and d) rejection.

The text of the manuscript. The manuscript must be in Microsoft Word .doc format, font Times New Roman, size 11, line spacing single, B5 format. All papers should contain the page number, flush right, in the header of every page. Use the automatic page-numbering function of your word-processing program to insert page numbers in the top right corner; do not type page numbers manually. The title page is page number 1. The main body of the text (without the references and appendices) should contain no more than 30.000 characters with spacing, but the editorial board does reserve the right to publish longer manuscripts as well. Text preparation should be in accordance with the standards and rules defined in the 7th edition of the *APA Publication Manual*, and the manuscript should contain a title and abstract with key words, as well as an introduction section, Method, Results, Discussion, Conclusion (optional), References and Appendices (optional) section. The problem, objectives and hypotheses of the research should be presented at the end of the introduction section. Indent the first line of every paragraph 0.5 in/1.27 cm.

Use a numbered list to display complete sentences or paragraphs in a series (e.g., itemized conclusions, steps in a procedure). Use a lettered or bulleted list rather than a numbered list if the items are phrases (if the order of the phrases is not relevant). When quoting the instruments used in the research, the response format should also be provided, with the answers provided being in *Italic* style (e.g. 1 - *generally disagree*; 2 - *partially agree*; 3 - *nor agree, nor do they agree I agree...*). The text should be proofread prior to submission.

The title of the manuscript. On the first page of the manuscript the title should be written in bold letters (all significant words are capitalized), centered. The title should be as concise as possible, and such that it unambiguously allows the reader to conclude what the manuscript will be about. Beneath the title, the names of the authors and their affiliations should be stated. After the name of the first author insert a footnote containing the email address of the author.

The abstract. The length of the abstract should not exceed 250 words. The abstract should be in one paragraph and contain the most relevant information on the text (the aim of the research, the method, results and conclusion). The abstract as a rule does not contain any references. After the abstract, the key words should be included in a new paragraph. Do not include more than five key words.

At the end of the text, after the reference section, the title should be written in bold, centered in Serbian. Beneath the title, the names of the authors with their affiliations translated into Serbian, followed by the abstract with key words in Serbian. All the rules for writing the abstract in English also apply to writing the abstract in Serbian. If authors do not speak Serbian the journal will provide the translation.

Titles and subtitles. The paper title, that should be at the top of the first page of text (all significant words are capitalized), and section titles (**Method, Results,** etc.) are written in **bold**, centered. Second and third level headings are written in **bold**, left alignment.

The names of the instrument are written in bold letters with a dot at the end, and other necessary data for the instrument are given below. Provide the full name of the instrument, abbreviation and reference.

Example: **Inventory for the assessment of positive and negative affect (PANAS-X; Watson et al., 1988; for Serbian adaptation see Mihić et al., 2014).**

Tables, images and graphs. Tables, images and graphs should be provided in Word format. The text in the tables, graphs and images can be in a language other than the language of the text only when that is justifiable based on the topic and content of the manuscript (for example a comparison of the test items in various languages, followed by an overview of how each item is translated into the two languages, etc.). The distribution of the data in the tables should be achieved solely through organizing the cells and using the tools for working with tables. The use of formatting in the tables or using spaces and similar characters to achieve the desired distribution is not permitted.

Each table needs to be marked by a number and appropriate title (for example. Table 7. *The results of the parallel analysis*). Each category (image, graph, table) should be numbered sequentially. If the image has been taken from somewhere else, it is obligatory to cite the source.

The tables should also be organized according to APA standards. The tables should have a left adjustment. Each table should be labeled with the number, bold (e.g. **Table 7**) and the appropriate name, with the name being *Italic* style, and all significant words are capitalized (e.g., *Parallel Analysis Results*). The number of the table and its name should be above the table having a left adjustment, and the title of the table is single line below the number of the table. The tables should not contain vertical lines, the font should be 10 pt (unless the table needs to be reduced), and the line spacing should be 1 (Single). You should not bold the values in the table. If the representation of the *p* value of a table represents an unobtrusive, statistically significant value can be marked by the stars, and it will be necessary to include their meaning below the table (e.g. *Note.* * *p* < .05; ** *p* < .01; *** *p* < .001). The data shown in the table should be aligned by points. You can find more information on formatting the table in the writing form (template).

Example of the table formatting:

Table 1

Correlation between subjective well-being and loneliness

	Social loneliness	Loneliness in love	Loneliness in family
Satisfaction with life	-.51**	-.34**	-.34**
Positive affect	-.21**	-.04	-.11
Negative affect	.16	.07	.19**

Note. ** *p* < .01.

Images and graphs should also be organized according to APA standards. Each image or graphic should be labeled with the number, bold (e.g. **Graph 5.**) and the appropriate name, with the name being *Italic* style, and all significant words are capitalized (e.g., *Distribution of results in the experimental group*). The number of the image/graph and its name should be above the image/graph having a left adjustment, and the title is single line below the number of the image/graph. The abbreviations listed in the tables and figures should be explained below the table or figure.

Statistical data. The displayed statistical data must be relevant, that is, should display only the results of those statistical procedures which are relevant to the topic of the text. **The same data should not be presented in both graph and table form.** It is recommendable to use conventional means of concluding based on statistical data (for example, the levels of significance *p* (for example: .05, .01, .001). The results of the statistical tests should be given in the following form: *F* (5, 109) = 2.42, *p* < .05, and likewise for other tests (for example χ^2 (3, *N* = 323) = 3.44, *p* < .01 or *t* (120) = -33.63, *p* < .01). Statistical indicators should be in *Italic* style (e.g., *F*,

r , p , N , M) except for Greek characters (α , β , χ , λ). If decimal numbers are decimal, two decimal places are required, unless the value of the statistical indicator is such that it requires guidance and treatment. Decimal numbers should be separated by a dot, instead of a comma. If the range of the value of the parameter is 0 to 1, 0 is not written before.

Citations and including references in the text. Every quotation or claim which is not based on the research findings presented in the text should be accompanied by a reference provided in parentheses immediately following the quote in the following format: (Buttermore, 2009). If text is literally being quoted from the source, that part of the text is included in quotation marks, and the page on which the quote can be found is also included in parentheses following the reference (for example, Rot, 1985, p. 56). For each quotation longer than 350 characters, it is necessary to provide written consent from the authors for publishing these quotes in the text.

If the text has one or two authors, list author(s) in every citation (Tracy & Robins, 2004). If the text has three or more authors, cite only the last name of the first author and the abbreviation “et al.”. If there are several sources cited in parentheses, they should be listed in alphabetical order based on the authors’ last names, and not in chronological order (for example, Beck et al., 1985; Clark & Wells, 1995; Ollendick & Hirshfeld-Becker, 2002; Rapee & Heimberg, 1997; Rapee & Spence, 2004; Schenker & Leary, 1982).

List of references. The reference list should be on a new page after the text. Place the section label “**References**” in bold at the top of the page, centered. Order the reference list entries alphabetically by author. Complete biographical data for all the quotations should be cited in accordance with APA guidelines (7th edition) (<http://www.apastyle.org/>), and in the section titled References. All of the references included in the text must also be included in the list of references (and vice versa).

Text formatting in reference list: Times New Roman, 11 pt., Line spacing: single; Paragraph alignment: Justify, Paragraph Indentation: Hanging, indent of 0.5 in/1.27cm (meaning that the first line of the reference is flush left and subsequent lines are indented 0.5 in. from the left margin.).

Title of the paper or the book which are not on English, should be translated in English (for example, Stojiljković, S. (1998). *Ličnost i moral*. [Personality and morality.] Institut za pedagoška istraživanja.)

Instruction and examples of citing in reference list:

Books (monographs) are cited in the following manner:

Palmore, E. (1999). *Ageism: Negative and positive*. Springer

Stojiljković, S. (1998). *Ličnost i moral*. [Personality and morality.] Institut za pedagoška istraživanja.

Chapters in a book or proceedings are cited in the following manner:

Widiger, T. A. (2005). Classification and diagnosis: Historical development and contemporary issues. In J. E. Maddux & B. A. Winstead (Eds.), *Psychopathology: Foundations for a contemporary understanding* (pp. 63-83). Erlbaum.

Journal articles are cited in the following manner:

Tracy, J. L., & Robins, R. W. (2004). Putting the self into self-conscious emotions: A theoretical model. *Psychological Inquiry*, 15(2), 103-125. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1502_01

In-text example: (Tracy & Robins, 2004)

Webpage on a website - Author Surname, Initial(s) *or* Organisation Name. (year). *Title of webpage*. Site Name. URL

In text (Author, year)

If there is no information about the year then in parentheses should be given abbreviation n.d.

Citing **unpublished manuscripts** (for example, abstracts from scientific conferences, unpublished papers, etc.) is not desirable. If it is impossible to avoid, complete data regarding the source should be provided, based on the following general format:

Unpublished dissertation or thesis

Author, A. (year). *Title of the master's or doctoral dissertation* [Unpublished master's or doctoral dissertation]. The name of the institution.

Published dissertation or thesis

Author, A. (year). *Title of the master's or doctoral dissertation* [Master's thesis or Doctoral dissertation, The name of the institution]. Date base/Archive. URL.

Referring to **secondary sources or citing them** (for example, Gray, 1982; as cited in Smederevac et al., 2014) should be also avoided.

If one author is cited more than once, the publications are included based on the year of publication, that is (if there are any co-authored works) according to the last name of the co-author.

If more than one work of the same author published in the same year is being cited, the years need to be marked out in letters a, b, c, for example (1995a), (1995b), both in the text itself and in the reference section.

Appendix. The appendix should include only those descriptions of material which would be of use to the readers for understanding, evaluating or reproducing the research.

Footnotes and abbreviations. Footnotes should be avoided, except when necessary (for example, citing that the work originated as part of a project, etc.). Abbreviations should also be avoided, with the exception of frequently usual ones. Abbreviations which are included in tables and images should be explained.

In addition to these instructions, the authors can also use the template for preparing their submissions, which is available for download at the Journal's site: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju>

FILOZOFSKI FAKULTET
UNIVERZITETA U NIŠU

Za izdavača

Prof. dr Natalija Jovanović, dekanica

Koordinatorica Izdavačkog centra

Doc. dr Sanja Ignjatović, prodekanica za naučnoistraživački rad

Lektura

Dr Maja D. Stojković

Tehničko uredništvo

Darko Jovanović (Dizajn korice)

Milan D. Ranđelović (Prelom)

Irena Veljković (Digitalizacija)

Format

B5

Tiraž

50

Štamparija

Графичко предузеће SCERO PRINT

Niš, 2023.

Ovaj broj časopisa Godišnjak za sociologiju (XIX/30, 2023) objavljuje se uz finansijsku pomoć Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Elektronsko izdanje

<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju>

ISSN 1451-9739

